

ISSN 2413-6433

Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України

Інститут законодавчих передбачень і правової експертизи

СОЦІОЛОГІЯ ПРАВА

науково-практичний журнал

Випуск 3–4 (42–43)

Видавничий дім
«Гельветика»
2022

РЕДАКЦІЙНА РАДА:

Гетьман А.П., доктор юридичних наук, професор, лауреат Державної премії, заслужений діяч науки та техніки України, ректор Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, академік Національної академії правових наук України (заступник Голови Редакційної ради);

Горбань А.В., кандидат історичних наук, доцент, Голова Вченої Ради, Перший проректор Державного університету інфраструктури і технологій (заступник Голови Редакційної ради);

Карольчак Казимир, доктор історичних наук, професор, Голова Наглядової Ради Поморської Академії в Слупську (Республіка Польща);

Костицький В.В., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри теорії права і держави Київського національного університету імені Тараса Шевченка, заслужений юрист України, академік Національної академії правових наук України, президент Асоціації українських правників;

Скрипнюк О.В., доктор юридичних наук, професор, академік Національної академії правових наук України, директор Інституту держави і права НАН України (Голова Редакційної ради);

Фоменко А.Є., доктор юридичних наук, ректор Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ;

Швець Д.В., доктор юридичних наук, доцент, заслужений працівник освіти України, ректор Одеського державного університету внутрішніх справ.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Костицький В.В., доктор юридичних наук, професор, академік Національної академії правових наук України, (головний редактор);

Наливайко Л.Р., доктор юридичних наук, професор, проректор Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, віце-президент Асоціації українських правників (відповідальний редактор);

Новицька Н.Б., доктор юридичних наук, старший науковий співробітник (заступник головного редактора);

Онисьченко Н.М., доктор юридичних наук, професор, академік Національної академії правових наук України, I віце-президент Асоціації українських правників (заступник головного редактора).

ЧЛЕНИ РЕДКОЛЕГІЇ:

Бернгард Шлоер, доктор юридичних наук (ФРН-Україна); **Бєлов Д.М.**, доктор юридичних наук, професор; **Бобровник С.В.**, доктор юридичних наук, професор; **Бондар О.Г.**, доктор юридичних наук, доцент; **Вереша Р.В.**, доктор юридичних наук, професор; **Волошин Ю.О.**, доктор юридичних наук, професор; **Дідич Т.О.**, доктор юридичних наук, доцент; **Зайчук О.В.**, доктор юридичних наук, професор; **Єрмоленко В.М.**, доктор юридичних наук, професор; **Корнієнко М.В.**, доктор юридичних наук, професор; **Костицька І.О.**, доктор юридичних наук, старший науковий співробітник; **Кушнір С.М.**, доктор юридичних наук, доцент; **Піскорський Юстин**, доктор юридичних наук, професор (Республіка Польща); **Піхляк Мацей**, доктор юридичних наук (Республіка Польща); **Сидор В.Д.**, доктор юридичних наук, професор; **Стефанчук М.О.**, кандидат юридичних наук, доцент; **Суходольська А.А.**, кандидат юридичних наук, старший викладач; **Тильчик В.В.**, кандидат юридичних наук, доцент; **Чубік Павло**, доктор юридичних наук, професор (Республіка Польща); **Шемшученко Ю.С.**, доктор юридичних наук, професор, академік Національної академії правових наук України.

Редакція англomовних текстів – С. Костицька

Редакція журналу не завжди поділяє позиції авторів з приводу висловлюваних проблем і не несе відповідальності за зміст авторських публікацій.
Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Журнал рекомендовано до друку Рішенням Вченої ради Інституту законодавчих передбачень і правової експертизи (протокол № 5 від 15 грудня 2022 р.).

На підставі Наказу Міністерства освіти і науки України № 886 від 02.07.2020 р. (додаток 4) журнал включено до Переліку наукових фахових видань України категорії «Б» у галузі юридичних наук (081 «Право»).

Журнал зареєстрований Міністерством юстиції України (Свідоцтво про державну реєстрацію серії КВ № 20487-10287 ПР від 24.12.2013).

**Інститут законодавчих передбачень і правової експертизи
01034, м. Київ, вул. Паторжинського, 4, оф. 8, тел./факс 278-50-12**

ISSN 2413-6433

V.M. KORETSKY INSTITUTE OF STATE AND LAW OF THE NAS OF UKRAINE
INSTITUTE OF LEGISLATIVE PREDICTIONS AND LEGAL EXPERTISE

SOCIOLOGY OF LAW

scientific and practical journal

Issue 3–4 (42–43)

Publishing House
"Helvetica"
2022

EDITORIAL COUNCIL:

Hetman Anatolii, Doctor of Legal Sciences, Professor, Laureate of the State Prize, Honored Figure of Science and Technology of Ukraine, Rector of Yaroslav Mudryi National Law University, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (Deputy Head of the Editorial Council);

Horban Anatolii, Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Head of the Academic Board, First Vice Rector, State University of Infrastructure and Technologies (Deputy Head of the Editorial Council);

Karolchak Kazymyr, Dr. habil., Professor, Chairman of the Supervisory Board of the Pomeranian University in Słupsk (Poland);

Kostytskyi Vasyl, Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor at the Department of Theory and History of Law and State of Taras Shevchenko National University of Kyiv, Honored Lawyer of Ukraine, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, President of the Association of Ukrainian Lawyers;

Skrypniuk Oleksandr, Doctor of Legal Sciences, Professor, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Director of the Institute of State and Law of the National Academy of Sciences of Ukraine (Head of the Editorial Council);

Fomenko Andrii, Doctor of Legal Sciences, Rector of Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs;

Shvets Dmytro, Doctor of Legal Sciences, Associate Professor, Honored Worker of Education of Ukraine, Rector of Odesa State University of Internal Affairs.

EDITORIAL BOARD:

Kostytskyi Vasyl, Doctor of Legal Sciences, Professor, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (Editor-in-Chief);

Nalyvaiko Larysa, Doctor of Legal Sciences, Professor, Vice Rector of Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs, Vice President of Ukrainian Bar Association (Executive Editor);

Novytska Nataliia, Doctor of Legal Sciences, Senior Scientific Associate (Deputy Editor-in-Chief);

Onishchenko Nataliia, Doctor of Legal Sciences, Professor, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, I Vice President of Ukrainian Bar Association (Deputy Editor-in-Chief).

EDITORIAL BOARD MEMBERS:

Bernhard Schloer, Doctor of Legal Sciences (FRG-Ukraine); **Bielov Dmytro**, Doctor of Legal Sciences, Professor; **Bobrovnyk Svitlana**, Doctor of Legal Sciences, Professor; **Bondar Oleksandr**, Doctor of Legal Sciences, Associate Professor; **Veresha Roman**, Doctor of Legal Sciences, Professor; **Voloshyn Yurii**, Doctor of Legal Sciences, Professor; **Didych Taras**, Doctor of Legal Sciences, Associate Professor; **Zaichuk Oleh**, Doctor of Legal Sciences, Professor; **Yermolenko Volodymyr**, Doctor of Legal Sciences, Professor; **Korniienko Maksym**, Doctor of Legal Sciences, Professor; **Kostytska Iryna**, Doctor of Legal Sciences, Senior Research Fellow; **Kushnir Serhii**, Doctor of Legal Sciences, Associate Professor; **Justyn Piskorski**, Doctor of Legal Sciences, Professor (Poland); **Pihlyak Maciej**, Doctor of Legal Sciences (Poland); **Sydor Viktoriia**, Doctor of Legal Sciences, Professor; **Stefanchuk Mykola**, Ph.D. in Law, Associate Professor; **Sukhodolska Anastasia**, Ph.D. in Law, Senior Lecturer; **Tylchuk Viacheslav**, Ph.D. in Law, Associate Professor; **Chubik Pavlo**, Doctor of Legal Sciences, Professor (Poland); **Shemshuchenko Yurii**, Doctor of Legal Sciences, Professor, Academician of the National Academy of Sciences of Ukraine, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine.

Proofreading of English manuscripts – Sofia Kostytska

The Editorial Board may not share the authors' opinion and assumes no responsibility for the content of manuscripts.

The articles were checked for plagiarism using the software StrikePlagiarism.com developed by the Polish company Plagiat.pl.

The journal is recommended for printing by the Academic Council of the Institute of Legislative Predictions and Legal Expertise (Minutes № 5 dated December 15, 2022).

Based on the Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine No. 886 of 02.07.2020 (Annex 4) the journal is included in the List of scientific professional publications of Ukraine of category "B" in the field of legal sciences (081 "Law").

**The journal is registered by the Ministry of Justice of Ukraine
(Certificate of state registration of the KV series № 20487-10287 PR dated 24.12.2013).**

**Institute of Legislative Predictions and Legal Expertise
01034, Kyiv, 4, Patorzhynskoho St., office 8, phone/fax 278-50-12**

ЗМІСТ

Багірова Г. І. САМОЗАЙНЯТИСТЬ УКРАЇНЦІВ В НІМЕЧЧИНІ.....	7
Бершадська Ю. В. ЮРИДИЧНІ АСПЕКТИ ЗАЛУЧЕННЯ АВІАЦІЙНОГО ПЕРСОНАЛУ ДО ПРОТИСТОЯННЯ УКРАЇНСЬКИХ СИЛОВИХ СТРУКТУР РОСІЙСЬКІЙ АГРЕСІЇ (2014–2022).....	10
Білозьоров Є. В. КОМУНІКАТИВНА ТЕОРІЯ ПРАВА ТА ДІЯЛЬНІСНИЙ ПІДХІД: МОЖЛИВОСТІ ВЗАЄМОДІЇ.....	17
Білоричський Г. О. ПРОБЛЕМИ ЛЮДИНОЦЕНТРИЗМУ У КОНТЕКСТІ ВИБОРЧОГО ПРАВА.....	21
Бостан С. К. ДО ПИТАННЯ ПРО НАЗВУ «НАУКИ ПРО ДЕРЖАВУ»: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ІДЕНТИФІКАЦІЇ	26
Денисенко К. В., Борко І. С. РЕАЛІЗАЦІЯ ЦИФРОВИХ ТА ІНФОРМАЦІЙНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ В СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖАХ INSTAGRAM ТА FACEBOOK В УМОВАХ ВІЙНИ.....	31
Ільїна О. В. ПРОБАЦІЙНИЙ НАПРЯМОК КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОЇ ПОЛІТИКИ У ЗАПОБІГАННІ ЗЛОЧИННОСТІ В УКРАЇНІ.....	35
Костицька С. В. ЗМІЦНЕННЯ ІНСТИТУЦІЙНОЇ СПРОМОЖНОСТІ ЗОВНІШНЬОГО ДЕРЖАВНОГО АУДИТУ: ДОСВІД ЄС НА ПРИКЛАДІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ АУДИТОРІВ.....	41
Maciej Pichlak STRATEGY OF REFLEXIVE REGULATION: THE CONCEPT, COMPONENTS, AND BENEFITS	46
Макарчук В. В. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВЕ РОЗУМІННЯ КОМПЕТЕНЦІЇ ТА ПОВНОВАЖЕНЬ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ ЯК СУБ'ЄКТІВ ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ І ОБОРОНИ.....	51
Малюга Л. Ю. ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА ПРАЦЮ МОЛОДІ У ВОЄННИЙ ПЕРІОД В УКРАЇНІ.....	55
Півненко Л. В. ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ПРОКУРОРА ПРИ ВИКОНАННІ КОНСТИТУЦІЙНОЇ ФУНКЦІЇ ПІДТРИМАННЯ ПУБЛІЧНОГО ОБВИНУВАЧЕННЯ.....	60
Пузирна Н. С. АДМІНІСТРАТИВНА ДІЯЛЬНІСТЬ УПОВНОВАЖЕНОГО З ПИТАНЬ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ.....	65
Селецький О. В., Пузирний В. Ф. ЩОДО ПЕРЕЛІКУ СВЯТКОВИХ І НЕРОБОЧИХ ДНІВ ЗА ТРУДОВИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ.....	69
Стрижеус Д. А. СУД КАСАЦІЙНОЇ ІНСТАНЦІЇ В СИСТЕМІ СУДОВОГО ЗАХИСТУ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ В УКРАЇНІ.....	73
Стукаліна О. В. ОСОБЛИВОСТІ ДЕТЕРМІНАЦІЇ ТЕРОРИСТИЧНОГО АКТУ У ВЕЛИКИХ МІСТАХ УКРАЇНИ.....	78
Костицький В. В. РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ ГРИЩУК ОКСАНИ ВІКТОРІВНИ «КОНСТИТУЦІЙНІ ЦІННОСТІ: ФІЛОСОФСЬКІ ТА СУДОВІ АСПЕКТИ».....	86

CONTENTS

Bahirova H. I. SELF-EMPLOYMENT OF UKRAINIANS IN GERMANY.....	7
Bershadskaya Yu. V. LEGAL ASPECTS OF THE INVOLVEMENT OF AVIATION PERSONNEL IN THE OPPOSITION OF UKRAINIAN FORCE STRUCTURES TO RUSSIAN AGGRESSION (2014–2022).....	10
Bilozorov Ye. V. COMMUNICATIVE THEORY OF LAW AND ACTIVITY–BASED APPROACH: INTERACTION OPPORTUNITIES.....	17
Bilorytskyi H. O. PROBLEMS OF HUMANCENTRISM IN THE CONTEXT OF ELECTION RIGHTS.....	21
Bostan S. K. TO THE QUESTION ABOUT THE TITLE “SCIENCE OF THE STATE”: PROBLEMS AND PERSPECTIVES OF IDENTIFICATION.....	26
Denysenko K. V., Borko I. S. THE ACCOMPLISHMENT OF HUMAN DIGITAL AND INFORMATION RIGHTS IN SOCIAL NETWORKS INSTAGRAM AND FACEBOOK IN CONDITIONS OF THE WAR.....	31
Ilna O. V. PROBATION DIRECTION OF PENITENTIARY POLICY IN CRIME PREVENTION IN UKRAINE.....	35
Kostytska S. V. STRENGTHENING INSTITUTIONAL CAPACITIES OF EXTERNAL STATE AUDIT: EU’S EXPERIENCE ON THE EXAMPLE OF THE EUROPEAN COURT OF AUDITORS.....	41
Maciej Pichlak STRATEGY OF REFLEXIVE REGULATION: THE CONCEPT, COMPONENTS, AND BENEFITS.....	46
Makarchuk V. V. THEORETICAL AND LEGAL UNDERSTANDING OF THE COMPETENCE AND AUTHORITIES OF LAW ENFORCEMENT BODIES AS SUBJECTS OF THE FORMATION AND IMPLEMENTATION OF STATE POLICY IN THE SPHERE OF NATIONAL SECURITY AND DEFENSE.....	51
Maliuha L. Yu. ISSUES REGARDING THE IMPLEMENTATION OF THE RIGHT OF THE YOUTH TO LABOUR DURING THE WAR IN UKRAINE	55
Pivnenko L. V. PECULIARITIES OF THE LEGAL STATUS OF THE PROSECUTOR WHEN PERFORMING THE CONSTITUTIONAL FUNCTION OF SUPPORTING PUBLIC PROSECUTION.....	60
Puzyna N. S. ADMINISTRATIVE ACTIVITIES OF A COMMISSIONER FOR INTERNALLY DISPLACED PERSONS.....	65
Seletskyi O. V., Puzynnyi V. F. TO THE ISSUE OF THE LIST OF PUBLIC HOLIDAYS AND NON-WORKING DAYS ACCORDING TO THE LABOR LEGISLATION OF UKRAINE.....	69
Stryzheus D. A. COURT OF CASSATION IN THE SYSTEM OF JUDICIAL PROTECTION OF CIVIL RIGHTS IN UKRAINE.....	73
Stukalina O. V. FEATURES OF THE DETERMINATION OF A TERRORIST ACT IN LARGE CITIES OF UKRAINE.....	78
Kostytskyi V. V. REVIEW OF THE MONOGRAPH BY HRYSHCHUK OKSANA VIKTORIVNA “CONSTITUTIONAL VALUES: PHILOSOPHICAL AND JUDICIAL ASPECTS”.....	86

УДК 342

DOI <https://doi.org/10.37687/2413-6433.2022-3-4.1>**Багірова Г. І.,**

аспірантка кафедри цивільного права та процесу

Національного авіаційного університету

ORCID: 0000-0001-8224-0371

САМОЗАЙНЯТИСТЬ УКРАЇНЦІВ В НІМЕЧЧИНІ**SELF-EMPLOYMENT OF UKRAINIANS IN GERMANY**

Станом на сьогодні питання самозайнятості є досить актуальним, оскільки існує недостатня теоретична розробленість проблем щодо статусу самозайнятих осіб, що пояснюється безсистемним розвитком правозастосовної діяльності в досліджуваній сфері. Самозайнятість населення відіграє надзвичайно важливу роль у функціонуванні ринку праці, як вітчизняного, так і іноземного. Законодавством зарубіжних країн самозайняте населення відносять до осіб, які займаються підприємницькою діяльністю або мають «нестандартну зайнятість»: неповний робочий день, почасова діяльність та ін. Для вирішення питань, які виникають у цій сфері, уряд країн створює спеціалізовані програми підтримки і розвитку самозайнятості, що орієнтовані на безробітних, молодь та інші верстви населення.

У статті досліджується питання статусу самозайнятих осіб в Україні, а також робиться порівняння та аналіз вітчизняного законодавства та законодавства Німеччини, яким регулюється правовий та соціальний статус таких осіб. У даній статті надається характеристика самозайнятості та погляди на неї науковців, що досліджують питання існування такого статусу. Також у статті розкривається розуміння статусу самозайнятої особи, порядку його набуття, втрати тощо, що має наслідком те, що особа має або набути правового положення фізичної особи – підприємця, або займатися незалежною професійною діяльністю.

Також приділяється увага системі оподаткування такої діяльності в Німеччині. Аналізується порядок реєстрації статусу самозайнятої особи, а також фрілансу. У статті зазначена класифікація самозайнятих осіб за законодавством Німеччини. Визначено обов'язкові критерії, яким має відповідати особа, яка виявила бажання займатися діяльністю як самозайнята особа в Німеччині, які пов'язані з типом бізнесу та кваліфікацією такої особи.

Ключові слова: самозайнята особа; статус самозайнятих осіб в Німеччині; фріланс; особа, яка забезпечує себе роботою самостійно.

As of today, the issue of self-employment is quite urgent, since there is insufficient theoretical development of problems regarding the status of self-employed persons, which is explained by the haphazard development of law enforcement in the field under study. Self-employment of the population plays an extremely important role in the functioning of the labor market, both domestic and foreign. By the legislation of foreign countries, the self-employed population is classified as persons engaged in entrepreneurial activities or having «non-standard employment»: part-time, full-time activities, etc. In order to solve the issues that arise in this area, the government of countries creates specialized programs for the support and development of self-employment, aimed at the unemployed, youth and other sectors of the population.

The article examines the status of self-employed persons in Ukraine, as well as makes a comparison and analysis of the domestic legislation and German legislation, which regulates the legal and social status of such persons. This article provides a description of self-employment and views on it by scientists investigating the procedure for obtaining such status. Also, the article discloses an understanding of the status of a self-employed person, the order of his acquisition, loss, etc., which results in the fact that a person must either acquire the legal position of an individual entrepreneur or engage in independent professional activities.

Attention is also paid to the system of taxation of such activities in Germany. The procedure for registering the status of a busy person, as well as freelance, is analyzed. The article indicates the classification of self-employed persons according to German law. There are mandatory criteria that must be met by a person who has expressed a desire to engage in activities as a self-employed person in Germany, which are related to the type of business and the qualifications of such a person.

Key words: self-employed person; the status of self-employed persons in Germany; freelance; a person who provides himself with work independently.

Досліджуючи сучасний стан на ринку праці в Україні, самозайнятість для певної частини населення є способом виживання в складних життєвих ситуаціях.

На думку Фединець Н. І., самозайнятість як тип економічної поведінки можна охарактер-

изувати, з одного боку, як стратегію забезпечення умов життєдіяльності у мінливій життєвій ситуації та вирішення проблеми безробіття, а з другого, – як перший крок у реалізації підприємницької поведінки. Перехід самозайнятості у підприємницьку діяльність є соціальним

індикатором зрілості суб'єкта індивідуальної трудової діяльності [1, с. 36].

Досліджуючи відмінності самозайнятості від традиційної зайнятості з регулярною винагородою, Дворецька Г. В. зазначає, що саме самозайнятість відрізняється властивою їй автономністю й індивідуальною спрямованістю, що сприяє поступовому формуванню принципово нового прошарку економічно активного населення, яка відмовилася від патерналістських очікувань. Саме в цьому полягає соціальна цінність самозайнятості [2, с. 74].

Відповідно до чинного вітчизняного законодавства, громадяни України в правовідносинах можуть виступати в різному правовому статусі: в статусі фізичної особи (людини і громадянина), фізичної особи – підприємця, а також в статусі іншої самозайнятої особи. Самозайняті особи поділяються на фізичних осіб – підприємців та інших самозайнятих осіб, але слід зауважити, що законодавство не забороняє фізичній особі – підприємцю стати на облік у контролюючому органі як інша самозайнята особа.

В Україні, як і багатьох країнах СНД, склалася неоднозначна ситуація з діяльністю самозайнятих економічно активних громадян. Такими особами є: няні; доглядальниці; репетитори; особи, які надають побутові послуги, послуги водія, фотографа, перекладача та ін. Через тіньовий характер вчинення їх діяльності може призвести до кризових наслідків для економіки держави. З метою забезпечення бюджетних відрахувань зазначеними особами й унеможливлення розвитку тіньової економіки в цьому її секторі держава має вживати комплекс регулятивних заходів [3].

У зв'язку із військовою агресією з боку Росії, указом Президента був запроваджений воєнний стан на території України. Багато українців вимушені покидати територію України з метою збереження власного життя та життя і здоров'я своїх дітей, та їхати до інших країн за тимчасовим захистом. Однією із найпопулярніших країн, що надає тимчасовий прихисток українцям, високі соціальні гарантії та забезпечує належний рівень проживання є Німеччина.

Розглядаючи категорію самозайнятості на прикладі Німеччини, слід звернути увагу на наступні важливі аспекти, що закріплені законодавством вказаної держави.

Якщо певна особа у Німеччині вирішує стати самозайнятою, це називається «Existenzgründung» (почати власний бізнес). Займаючись такою діяльністю, самозайнята особа повинна буде нести персональну відповідальність та вирішувати всі проблеми самостійно. Крім того, у такої особи не буде постійної заробітної плати на регулярній основі.

Самозайнятість у Німеччині обов'язково прив'язана до проживання. Без наявності спеціального дозволу на проживання особі буде

важко, а іноді навіть неможливо займатися само зайнятою діяльністю.

У випадку, якщо особа виявила бажання переїхати до Німеччини та здійснювати свою діяльність як самозайнята особа, вона має відповідати багатьох критеріям, а також, швидше за все, ви зможете автоматично отримати дозвіл на проживання, якщо зможете довести, що ваш бізнес позитивно вплине на економіку Німеччини.

Обов'язкові критерії, яким має відповідати особа, яка виявила бажання займатися діяльністю як само зайнята особа в Німеччині, як правило, пов'язані з типом бізнесу, кваліфікацією такої особи. Місцеве Управління з питань іноземців, швидше за все, попросить надати певну документацію, а потім може здійснити перевірку в місцевій торговій палаті або інших організаціях, щоб побачити, чи може бізнес такої особи бути досить спеціалізованим і економічно вигідним для держави. Якщо управління вирішить, що такий бізнес може бути прийнятним, такий особі може бути виданий дозвіл на проживання. Однак можуть бути певні обмеження щодо здійснення такої діяльності, тобто дозвіл може обмежити таку особу певним видом самозайнятості в певному географічному районі. Це рішення залежить від місцевої влади [4].

Крім того, слід звернути увагу, що для роботи у якості самозайнятої особи в Німеччині, необхідно визнання іноземних кваліфікацій у різних професіях. Найкращий контакт для отримання інформації в цій області – Федеральний уряд Німеччини.

Перш ніж почати діяльність як самозайнята особа, необхідно зареєструватися. На цьому етапі необхідне чітке розуміння того, чи буде самозайнятість позаштатною діяльністю (Freiberufler) або комерційною діяльністю (Gewerbe). Ця відмінність важлива як для реєстрації, так і пізніше для цілей оподаткування. Вона також відіграє роль в інших сферах права.

До того ж, виникає багато запитань, яку саме правову форму для здійснення діяльності обрати? Вказати правову форму підприємства необхідно під час подання заяви. Правова форма значною мірою визначає вашу цивільну відповідальність і оподаткування. Більшість фрілансерів вибирають як правову форму індивідуальне підприємництво (Einzelunternehmen). Фрілансери, які об'єднуються в компанію з іншими фрілансерами, зазвичай утворюють просте товариство (GbR). Якщо особа хоче стати самозайнятою разом з одним чи кількома іншими фрілансерами, то підходящою правовою формою може бути партнерське товариство, (Partnerschaftsgesellschaft). У випадку заснування партнерського товариства, то також потрібно зареєструватися в реєстрі партнерств (Partnerschaftsregister). Для цього необхідно звернутись до нотаріуса.

Всі зазначені правові форми належать до товариств (Personengesellschaften). В цьому випадку за борговими зобов'язаннями така особа несе відповідальність не тільки в розмірі активів самого товариства, а й в розмірі своєї приватної власності. Як правову форму фрілансери також можуть вибрати господарське товариство (Kapitalgesellschaft), наприклад GmbH, KG, OHG, AG та ін. В цьому випадку відповідальність за борговими зобов'язаннями на приватну власність не поширюється. Але при цьому така особа вже не фрілансер і зобов'язана платити промисловий податок (Gewerbesteuer) [5].

Податки для фрілансерів у Німеччині відрізняються від тих, хто працює, просто тому, що фрілансери платять і самі розраховують податки. На противагу цьому, якби ви були працевлаштовані, ваш роботодавець відраховував би податки з вашої зарплати безпосередньо, і вам не потрібно було б нічого робити, насправді.

Крім того, багато податкових витрат розподіляються між роботодавцями та працівниками, що не стосується фрілансерів або власників бізнесу, які самі сплачують всю вартість. Існує два основних типи податків, які фрілансери сплачують у Німеччині: податок на прибуток та податок на додану вартість. Необхідно платити податок на прибуток, тільки якщо ви заробите більше, ніж €9744 на рік. Фрілансери сплачують податок на прибуток чотири рази на рік, у березні, червні, вересні та грудні, виходячи з оцінок доходу за цей рік. Вони відомі як квартальні аванси або передоплата (Einkommensteuer-Vorauszahlungen). Потім за підсумками року вони розраховують весь свій фактичний зарібок за той рік і подають декларацію з податку на прибуток. Якщо фрілансер заплатив більше податків, ніж повинен був, йому буде відшкодована дана сума [6].

Слід звернути увагу, що є деякі самозайняті особи, які не класифікуються ні як фрілансери, ні як Gewerbe. Вони визначаються як «інша незалежна діяльність» (sonstige selbständige Tätigkeiten).

Перш ніж турбуватися про документи, реєстрацію, податки і так далі, необхідно зрозуміти різницю між фрілансером і самозайнятістю в Німеччині. Хоча це звучить схоже, але існують досить суттєві відмінності між ними.

Самозайнятість можна розділити на 2 широкі категорії:

1. **“Freiberuflich”** або фрілансер: це один специфічний вид самозайнятості, який обмежується лише певною кількістю ліберальних професій. Ці професії часто пов'язані з науковою, академічною або творчою діяльністю, як це визначено в законодавстві про податок на прибуток тут (EStG § 18). Вони можуть варіюватися від танцюристів до лікарів, від архітекторів до журналістів, від юристів до програмістів. Фріланс в Німеччині не вимагає реєстрації бізнесу, що передбачає менше документів.

2. **“Gewerbetreibende”**: цей вид діяльності пов'язаний з усіма іншими видами професій, які не мають права на офіційне визначення фрілансера. Будь-який інший вид комерційної діяльності зазвичай підпадає під класифікацію бізнесу в Німеччині. Найчастіше мова йде про будівництво, торгівлю або продаж фізичних речей. У цьому випадку необхідно зареєструвати бізнес (Gewerbe), що пояснює, чому для диференціації цієї категорії використовується термін «Gewerbetreibende» [7].

Отже, самозайність в Німеччині є доволі поширеним явищем, проте водночас і складним, оскільки потребує широкого спектру знань законодавства в сфері регулювання такої діяльності, надання спеціальних дозволів та системи оподаткування.

Список використаних джерел:

1. Фединець Н. І., Миронов Ю. Б., Гонська М. Р. Соціологія ринку : навчальний посібник. Львів : Вид-во ЛКА, 2011. 226 с.
2. Дворецька Г. В. Соціологія праці: навч. посібник. Київ : КНЕУ, 2005. 244 с.
3. Середній клас в Україні: уявлення і реалії : соц. Дослідження Центру Разумкова. К. : Заповіт, 2016 [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://razumkov.org.ua/uploads/article/2016_Seredn_klas.pdf
4. Self-Employment in Germany. URL: <https://www.howtogermaany.com/pages/self-employment.html>
5. Відкриття власної справи: фріланс (Freiberufler). URL: <https://handbookgermany.de/uk/self-employment>
6. Taxes for Freelancers and Self-Employed Workers in Germany. URL: <https://www.germany-visa.org/blog/taxes-for-freelancers-and-self-employed-workers/>
7. How to get started and become a freelancer in Germany. URL: <https://www.settle-in-berlin.com/how-to-become-a-freelancer-in-germany-self-employed/>

Бершадська Ю. В.,

аспірант

*Харківського національного університету внутрішніх справ,
завідувач відділення юридичного забезпечення**Кременчуцького льотного коледжу**Харківського національного університету внутрішніх справ*

ORCID: 0000-0001-7699-1208

ЮРИДИЧНІ АСПЕКТИ ЗАЛУЧЕННЯ АВІАЦІЙНОГО ПЕРСОНАЛУ ДО ПРОТИСТОЯННЯ УКРАЇНСЬКИХ СИЛОВИХ СТРУКТУР РОСІЙСЬКІЙ АГРЕСІЇ (2014–2022)

LEGAL ASPECTS OF THE INVOLVEMENT OF AVIATION PERSONNEL IN THE OPPOSITION OF UKRAINIAN FORCE STRUCTURES TO RUSSIAN AGGRESSION (2014–2022)

Наукове дослідження присвячено розгляду юридичних аспектів залучення авіаційного персоналу до протистояння українських силових структур російській агресії (2014–2022). Актуальність статті зумовлена тенденціями, які пов'язані з тим, що авіація стає основним та вирішальним елементом в умовах воєнного стану. Відповідно, звернення до проблем, що виникають у рамках правової регламентації відносин у сфері залучення авіації, є однією зі значущих складових аналізу.

Нинішнє суспільство має потребу у висококваліфікованих, конкурентоспроможних та інтелектуально розвинених фахівців у галузі авіації, спроможних маневрувати та швидко адаптуватись до постійних змін умов праці, впевнено, уміло та ефективно використовувати надбання людства у галузі інноваційних технологій, постійно працювати над розвитком свого потенціалу, спрямованих на забезпечення інтересів держави, національної безпеки та потреб суспільства.

Наявна система підготовки авіаційного персоналу в Україні консервативно обтяжлива і не конкурентоспроможна на нинішньому етапі вирішення першочергових актуальних завдань переходу від мирного до воєнного часу, вирішення яких надасть змогу удосконалити правове регулювання залучення авіаційного персоналу як державної, так і цивільної авіації, до вирішення державних завдань захисту Батьківщини.

В дослідженні висвітлена нагальна потреба у відповідних реформаторських змінах у системі підготовки та функціонування за призначенням персоналу авіації та шляхи її вирішення. Це розробка перехідної системи підготовки авіаційного персоналу, в тому числі в силових структурах України, яка спрямована на підвищення якості професіоналізму авіаційних фахівців в умовах воєнного стану, підготовка спеціалістів нової формації, здатних до продуктивного впровадження перспективних науково-дослідних та дослідно-конструкторських розробок, запровадження нових вимог до кадрової роботи.

Ключові слова: *трудова право, авіаційний персонал, пілот, повітряне судно, цивільна авіація, державна авіація, військовий стан.*

The scientific study is devoted to the consideration of legal aspects of the involvement of aviation personnel in the opposition of Ukrainian security forces to Russian aggression (2014–2022). The relevance of the article is determined by the trends that are connected with the fact that aviation is becoming the main and decisive element in the conditions of martial law. Accordingly, addressing the problems arising within the framework of legal regulation of relations in the sphere of aviation involvement is one of the significant components of the analysis.

Today's society needs highly qualified, competitive and intellectually developed specialists in the field of aviation, capable of maneuvering and quickly adapting to constant changes in working conditions, confidently, skillfully and effectively using human resources in the field of innovative technologies, constantly working on the development of their potential, aimed at ensuring interests of the state, national security and the needs of society.

The existing system of aviation personnel training in Ukraine is conservatively burdensome and not competitive at the current stage of solving the urgent tasks of the transition from peacetime to wartime, the solution of which will make it possible to improve the legal regulation of the involvement of aviation personnel of both state and civil aviation, to solve the state tasks of protecting the Motherland.

The study highlighted the urgent need for appropriate reformatory changes in the system of training and functioning of aviation personnel and ways to solve it. This is the development of a transitional system of training aviation personnel, including in the force structures of Ukraine, which is aimed at improving

the quality of professionalism of aviation specialists in the conditions of martial law, training specialists of a new formation capable of productive implementation of promising research and development developments, introduction of new requirements for personnel work.

Key words: labor law, aviation personnel, pilot, aircraft, civil aviation, state aviation, martial law.

Постановка завдання. Метою є проведення комплексного дослідження специфіки, визначення та охарактеризування сутності, проведення аналізу та обґрунтування напрямків залучення авіаційного персоналу до протистояння українських силових структур російській агресії, а також розроблення пропозицій, спрямованих на удосконалення законодавства залучення авіаційного персоналу під час переходу від мирного до воєнного стану.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття. Авіаційний персонал належить до стратегічно необхідного елементу системи забезпечення національної безпеки та обороноздатності кожної держави, однак в Україні наявний потенціал професійно підготовлених фахівців авіаційного персоналу використовується не повною мірою, що зумовлює необхідність цілеспрямованого вдосконалення системи якісної підготовки авіаційного персоналу державної та цивільної авіаційної галузі України з метою залучення його до бойових дій, забезпечення незалежності, суверенітету та недоторканості країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогодні бракує ґрунтовних досліджень цього питання. Основні визначення сформульовано в нормативно-правових актах, що вимагає подальшої конкретизації, розвитку та реалізації залучення авіаційного персоналу державної та цивільної авіації в перехідний період.

Виклад основного матеріалу дослідження. Правове регулювання трудової діяльності авіаційного персоналу підрозділів авіаційних складових системи цивільної авіації та силових структур України, в тому числі Міністерства внутрішніх справ України, в умовах достатності часу і завдяки наполегливості керівного складу силових структур України в процесі практичної мирної діяльності періодично оцінювалось та корегувалось. Слід зазначити, що з моменту отримання незалежності Україна вибудувала певну систему законодавства, але воно створювалось, в основному, на підставі пострадянських канонів та принципів без кардинального врахування сутності переходу економіки на ринкові відносини.

Перехід суспільства кожної сучасної країни від існування за нормами мирних взаємовідносин до функціонування в умовах воєнного стану зумовлює глибокі та кардинальні зміни в суспільно-трудових відносинах, які потребують відповідного правового регулювання. На жаль, рішуча й в односторонньому порядку відмова України від ядерної зброї під гарантії мирної співпраці провідних держав світу не забезпечувала зосередження плідних зусиль в найважливішому

напрямку будівництва оновленої системи всебічного й надійного захисту суверенітету власної самостійної сучасної країни світу.

Як наслідок, цілеспрямовано і своєчасно не отримав поглибленого впровадження науковий підхід, тобто залучення науковців у сфері військових, юридичних та політичних наук до активної співпраці з профільними відомствами та парламентами щодо прискорення науково обґрунтованого створення та запровадження в дію стандартів регулювання діяльності авіаційного персоналу в мирний, перехідний та воєнний час.

Правове регулювання трудової діяльності визначеного авіаційного персоналу в цейтнотний загрозливий час переходу від мирного до воєнного стану поглиблено не аналізувалось та досконало не оцінювалось. Лише у 2014 році після низки антиконституційних випадків віроломного захоплення сусідньою державою територій Автономної Республіки Криму, Луганської та Донецької областей України з'ясувалися ознаки проблемних питань та почали впроваджуватись вкрай важливі теоретико-прикладні розробки аспектів законодавства у сфері національної безпеки та оборони України.

Процес організаційної трансформації системи захищеності державного суверенітету України було виведено на новий рівень Законом України «Про національну безпеку України», прийнятий Верховною Радою України 21 червня 2018 року [1]. У цьому законодавчому акті був відкоригований й уточнений зміст складових сектору безпеки й оборони України у напрямку належної його систематизації та визначено критерії для розмежування компетенції окремих складових сектору безпеки й оборони України. В даному нормативно-правовому акті чітко наведено змістове значення термінів, які вживаються в системі захищеності державного суверенітету та попередження міждержавних або внутрішньодержавних суперечностей.

Ключовим законодавчим аспектом Закону України «Про національну безпеку України» стало конкретне визначення низки завдань як у мирний час, так і в особливий період, корегування штатної чисельності та підпорядкованості посад верховного ешелону керівництва силових структур, перерозподіл напрямків їх безпосередньої відповідальності у загальному складі сектору національної безпеки й оборони України, до якого входять:

- Апарат Ради національної безпеки й оборони України;
- Служба безпеки України та Антитерористичний центр при Службі безпеки України та розвідувальні органи України;

– Міністерство оборони України, Збройні Сили України та Державна спеціальна служба транспорту;

– Міністерство внутрішніх справ України, Національна поліція України, Державна прикордонна служба України, Державна міграційна служба України, Державна служба України з надзвичайних ситуацій та Національна гвардія України;

– центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну військово-промислову політику;

– Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України;

– Управління державної охорони України та Служба судової охорони [1].

Упродовж тривалого періоду існування незалежної України під час забезпечення протидії злочинності, підтримання громадської безпеки та внутрішнього правопорядку, захисту населення й територій від надзвичайних ситуацій та запобігання їх виникненню, ліквідації надзвичайних ситуацій та вирішенні інших важливих спільних внутрішньодержавних завдань в комплексі, виникали суперечності між органами управління підрозділами різнорідних силових структур, що призводило до зайвого гаяння дефіцитного часу та втрати нових властивостей сутності принципу (закону) емерджентності.

З метою розв'язання цього сперечання та забезпечення найважливішого за ефективністю принципу централізації управління у мирний час та вибірково в особливий період Законом України «Про національну безпеку України» функціонально спільна діяльність підрозділів та угруповань Національної поліції України, Державної прикордонної служби України, Державної міграційної служби України, Державної служби України з надзвичайних ситуацій та Національної гвардії України спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра внутрішніх справ України [1].

До компетенції Міністерства оборони України належить правове регулювання питань щодо допуску державних повітряних суден і літальних апаратів до аеродромів та злітно-посадкових майданчиків, підтримання льотної готовності державних повітряних суден, дозволу авіаційному персоналу до виконання польотів і проведення робіт щодо забезпечення польотів, охорони повітряних суден, виконання та забезпечення польотів, пошуку і рятування, випробування та прийняття в експлуатацію нових типів повітряних суден, призначених для використання в державній авіації.

Наступним за важливістю у галузі національної безпеки та оборони України є Закон України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» [2], який юридично визначив головну мету заходу, напрямки діяльності відповідальних осіб визначених структур, порядок пролонгації взаємодії між ними, критерії оцінки якості підготовки

до розгортання і проведення, систему управління та контролю повноти і якості відмобілізування.

Завчасна всебічна мобілізаційна підготовка, ефективна та вчасна мобілізація є ключовими складовими елементами заходів, направлених на належне забезпечення обороноздатності держави.

У 2022 році в українській державі передбачено чотири поступових хвиль мобілізації. На облік мають стати та прибути до відповідного військомату, який готує та доводить до відома виклик, всі громадяни, яким виповнилося 18 років та до 60 років включно. Однак призиваються далеко не всі громадяни, а тільки та кількість солдатів, які необхідні Збройним силам України для виконання визначених бойових завдань.

До першої хвилі (черги) мобілізації підпадають колишні військовослужбовці, вік яких становить до 40 років та котрі мають відповідний бойовий досвід, а також вже відслужили за контрактом або залучались до виконання військових завдань в одній з хвиль мобілізації. У другій черзі мобілізації залучаються військовослужбовці, які відслужили за контрактом, а також ті, хто проходив строкову військову службу, але до 2014 року. Третя хвиля (мобілізаційний резерв) – до цієї групи належать громадяни, які є військовозобов'язаними та котрі завершили військові кафедри закладів освіти як офіцери запасу. До четвертої черги, яка є громадським резервом, долучаються громадяни, в котрих відсутні вікові й фізичні обмеження для виконання завдань за призначенням у воєнний час.

Слід відзначити, що зміст, напрямки й шляхи організаційної трансформації зазначених законодавчих актів, в цілому почали відповідати меті правової регламентації створення надійної, сучасної системи національної безпеки та оборони України.

З 2019 року в Україні повільно розпочався процес цілеспрямованого відпрацювання і всебічного узгодження відповідними рівнями гілок відповідальності пакету обов'язкових документів різного строку планування у сферах національної безпеки та оборони України. Протягом 2019 року в цілому були відпрацьовані, узгоджені та затверджені документи довгострокового і середньострокового планування, а пакет документів короткострокового планування фактично не мав практичного підтвердження щодо конкретного визначення достатньої кількості наявних, спроможних джерел та гарантованого порядку своєчасності фінансування спланованих заходів, що суттєво затримувало хід практичної реалізації спланованих заходів.

Тому несподіване 24 лютого 2022 року вторгнення агресивних угруповань Російської Федерації на незалежну територію України виявило низку проблемних питань та значних упущень в попередньому всебічному детальному плануванні та реалізації завчасного створення чіткої

дієздатної системи перепідготовки авіаційних фахівців до функціонування в умовах воєнного стану, утримання у робочому режимі резерву ресурсної авіаційної техніки, створення необхідного запасу паливо-мастильних матеріалів, елементів логістичного забезпечення в авіаційних центрах перепідготовки авіаційних фахівців.

Статтею 19 Закону України «Про оборону України» визначено, що цивільний захист України у мирний час здійснюється відповідно до Кодексу цивільного захисту України, а коли діє особливий період та з метою підготовки до нього – з урахуванням особливостей, визначених законодавством про оборону, мобілізацію та правовий режим воєнного стану [3].

Авіаційні правила України затверджуються Державною авіаційною службою України, яка уповноважена на сертифікацію повітряних суден і авіаційного персоналу, іншими словами, реалізує процедуру підтвердження відповідності суб'єкта або об'єкта авіаційної діяльності встановленим вимогам законодавства, авіаційними правилами України, та здійснює видачу сертифіката.

Підготовку авіаційних спеціалістів в галузі авіації встановлює Повітряний кодекс України, пункт 5 частини 1 статті 13 якого встановлює, що підприємства та організації, які в галузі цивільної авіації здійснюють навчання авіаційного персоналу та персоналу, діяльність якого стосується забезпечення авіаційної безпеки, персоналу з наземного обслуговування, повинні отримати сертифікат на відповідність вимогам затвердженим авіаційним правилам України. Відповідно до ст. 52 Повітряного кодексу України, авіаційними правилами в Україні встановлюються порядок проходження підготовки, перепідготовки, підтвердження (відновлення) та підвищення кваліфікації авіаційного персоналу, а також перелік персоналу з наземного обслуговування, вимоги до його підготовки, перепідготовки, підтвердження (відновлення) та підвищення кваліфікації. Згідно зі статтею 4 Повітряного кодексу України, авіацію поділяють на цивільну та державну. Цивільна авіація задовольняє потреби держави й громадян у повітряних перевезеннях і авіаційних роботах та виконанні польотів у приватних цілях і поділяється на комерційну авіацію та авіацію загального призначення. Державна авіація використовує повітряні судна з метою забезпечення національної безпеки й оборони держави та захисту населення, які покладаються на Збройні Сили України, інші військові формування, утворені відповідно до законів України, органи Національної поліції, спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади з питань цивільного захисту, органи охорони державного кордону України, митні органи [4].

Збройний конфлікт став тяжким випробуванням наявної системи щодо підготовки авіаційних фахівців та виявило негайну потребу кардинального її вдосконалення шляхом усунення

практично виявлених суттєвих недоліків та організаційних проблем, перебудови всієї системи та її трансформації від завдань мирного ґатунку до потреб загрозливого часу.

Правотворча цивільна структура управління у повітряному просторі України – Державна авіаційна служба України, та такі військові структурами як Управління регулювання діяльності державної авіації України та Командування Військово-Повітряних Сил (ВПС) України, не завжди плідно взаємодіють, що являє ключову проблему створення важливого фахового й досвідченого резерву авіаційного персоналу, спроможного швидко та правильно перейти до функціонування по завданнях загрозливого часу. Лише широкомасштабна перспективна удосконалена кадрова політика та відповідна правотворча діяльність спроможна забезпечити комплектування авіаційного персоналу в системі цивільної авіаційної галузі України та безпосередньо в авіаційних підрозділах складових системи Міністерства внутрішніх справ України підготовленим, вмотивованим та бойовим особовим складом, який здатний відразу забезпечувати транспортні, а після додаткової підготовки, й інші бойові завдання.

Агресор розпочав вторгнення у напрямку захоплення домінування у повітрі, що стало суворим випробуванням системи підготовки бойового льотно-підйомного складу та фахівців авіаційного персоналу інших силових структур. Особовий склад Повітряних Сил ЗС України з першої ночі вторгнення активно і рішуче, не залишаючись на втрати, незламно продовжував ведення бойових дій, проводячи постійну повітряну розвідку, самовіддано відбиваючи повітряно-ракетні удари ворога та сміливо знищуючи ворога на землі та в повітрі.

За класикою військового жанру, повітряна операція розглядається як сукупність узгоджених і взаємопов'язаних за метою та завданнями, а також за місцем і часом боїв, бойових і спеціальних дій, маневру створеного військового угруповання при вирішальній ролі Повітряних Сил ЗС України, які проводяться за єдиним планом на чолі з Командувачем об'єднаних сил ЗС України, функціональним призначенням якого є відбиття повітряного нападу противника, завдання ураження його важливим об'єктам і угрупованням та створення необхідного підґрунтя для вдалого виконання функцій протиповітряної оборони, а також проведення завдань сил оборони. Система управління, яка створюється для виконання завдань повітряної операції – це система розгорнутих на землі, на морі, в повітряному просторі об'єднаних функціональними зв'язками органів і пунктів управління, які забезпечують єдине управління військами, силами й засобами завдяки вдало організованним діям достатньо підготовленого та натренованого бойового персоналу.

Хід бойових дій ще раз підкреслив вагомість ефективності дій авіаційної складової у ході утримання наступальних підрозділів супротивника та звільненні захоплених ворогом територій. Невипадково до авіації Повітряних Сил України почали повертатись десятки досвідчених льотчиків від лейтенанта до генерала включно військового рангу, які раніше були звільнені з військової служби в запас.

Але реалії ведення бойових дій показують, що спиратися виключно на патріотизм і розраховувати на перемогу недоцільно і безперспективно. Так, заходами мобілізаційного розгортання основних силових структур визначались лише загальні риси за напрямками поетапно-хвильового призову мобілізаційних ресурсів контингенту авіаційної складової. Негайне, без попередньої спеціальної практичної фахово-відновлювальної підготовки залучення в бойові дії авіаційного персоналу «першої мобілізаційної хвилі», який раніше, до демобілізації з лав силових структур, був підготовленим до бойових дій, але тривалий час (понад два роки) у якого була відсутня фахова практика та втратив стійкість колишніх власних навичок виконання завдань за призначенням у повітрі, призводило до небажаних і невинуватених бойових втрат сучасної авіаційної техніки та потужного досвідченого авіаційного персоналу.

Тому завжди необхідно пам'ятати й враховувати те, що підготовка фахівців для структурних підрозділів авіації, зенітно-ракетних і радіотехнічних військ, спеціальних військ Повітряних Сил Збройних сил України повинна організовуватися й обов'язково проводитись згідно з курсами бойової підготовки (безпосередньо за родами авіації), крім того, й програмами бойової підготовки родів військ і спеціальних військ, враховуючи несення бойового чергування для реалізації покладених функцій на протиповітряну оборону держави, а також для виконання бойових завдань в зонах бойового призначення. Разом з тим, втрачені авіаційним персоналом навички ведення бойових дій, також обов'язково, незалежно від складності фронтового розташування, необхідно відновлювати відповідно до вимог курсів з підготовки винищувальної, штурмової та бомбардувальної авіації, перед залученням екіпажів до безпосереднього ведення поодиноких або групових повітряних боїв як вдень, так і вночі, простих та складних метеорологічних умов окремо.

При наявності недостатньої кількості кваліфікованих фахівців та дефіциту часу пропонується перспективний спосіб вагової перебудови наявної системи підготовки шляхом децентралізації управління нею, створення оптимальної кількості й розширення штатної місткості навчальних закладів за авіаційним профілем навчання, поліпшення організації та ефективності проведення навчально-льотної підготовки. Як варі-

ант, шляхом завчасного створення у мирний час на виробничих фондах потужних промислових підприємств авіаційної галузі функціональних (запасних) авіаційних центрів з підготовки, перепідготовки авіаційного персоналу та швидке розгортання додатково у загрозовий період (за необхідністю) курсів перепідготовки авіаційного персоналу, а саме – створення дієздатної мережі підготовки та перепідготовки льотного, технічного та іншого авіаційного персоналу.

Здійснення дострокових випусків з навчальних закладів слухачів і курсантів, внаслідок чого збройні сили отримують швидке поповнення, є небажаною мірою, оскільки, по-перше, суттєво знижує якість фактичного рівня підготовленості наявних льотних кадрів в бойових авіаційних підрозділах; по-друге, бойова підготовка у військовий період ускладнюється поспішним призначенням на керівні посади молодих та не підготовлених командирів-керівників, які лише випустились з авіаційних закладів освіти та тільки самі приступили до відпрацювання вправ курсу бойової льотної підготовки; в третє, будучи навіть відмінними льотчиками, вони виявляються недостатньо підготовленими керівниками екіпажу або авіаційної ланки.

На основі досвіду, набутого у збройному конфлікті, мають бути перероблені курси навчально-льотної підготовки для отримання необхідних теоретичних знань і практичних навичок. З метою вдосконалення процесу досягнення необхідного рівня професійної підготовки авіаційного персоналу надалі доцільно за встановленим достатнім терміном навчання вдосконалити навчальні плани, програми й систему комплектування льотних закладів освіти курсантами та слухачами. Нові програми мають передбачати збільшення часу самостійного нальоту курсантів щодо бойового застосування визначеного типу літального апарату. Важливе значення для впровадження в закладах освіти отриманого бойового досвіду має практичне стажування інструкторського складу та викладачів у чинних авіаційних військових частинах.

Уже сьогодні має бути розроблена перехідна система підготовки авіаційного персоналу, в тому числі в системі внутрішніх справ України, спрямована на підвищення якості професіоналізму авіаційних фахівців в умовах воєнного стану. Саме науково обґрунтоване впровадження засобів сучасних освітніх технологій у систему професійної підготовки авіаційного персоналу підвищує ефективність навчання в результаті вдосконалення освітнього процесу до умов воєнного стану та підвищення якості підготовки фахівців у системі цивільних та військових закладів вищої освіти.

Адже підготовка льотного персоналу «коштує» в десятки разів дорожче, ніж підготовка фахівців наземних професій, в тому числі наземних військ, та самих літальних апаратів, на яких

виконуються польоти. Це пов'язано з набуттям практичних навичок льотними фахівцями, яким необхідно виконати навчальні польоти відповідно до курсу з льотної підготовки на літальних апаратах високою вартістю, технічного обслуговування авіаційної техніки, пально-мастильних матеріалів, організації й забезпечення польотів.

В загальному процесі підготовки та відновлення фахових навичок авіаційних фахівців, як цивільних, так і військових, виключну роль відіграють авіаційні тренажерні комплекси. Важливе значення сьогодні має наявність ефективної системи підготовки кадрів, основу якої мають становити нове покоління тренажерів з широкими функціональними можливостями. Набуття твердих професійних навичок застосування озброєння та військової техніки Повітряних Сил передбачається шляхом розгортання сучасних тренажерних комплексів та систем, розробки відповідних методик їх використання. В межах визначених напрямів є нагальна потреба у створенні розподілених тренажерних систем для формування багаторівневої, багатофункціональної та інтегрованої системи реальних та віртуальних засобів, що дозволяють здійснювати підготовку різнорідних сил в єдиному інформаційному просторі.

Слід зазначити, що Україна, як авіаційна держава та один зі світових лідерів у пасажирському, транспортному й військово-транспортному літакобудуванні, на великий жаль, при наявності відповідних можливостей і конкретних пропозицій до співпраці, ніколи не спеціалізувалась на створенні та виробництві ударної, а саме, винищувальної, штурмової та бомбардувальної авіації, що суттєво бракує під час виконання завдань прикриття об'єктів і військ з повітря та вогневої підтримки своїх підрозділів і угруповань в обороні та наступу.

Трудова функція працівників авіаційного транспорту – це встановлений компетентними державними органами та угодою сторін трудового договору перелік завдань та обов'язків, обумовлених технологічним процесом, специфікою та характером діяльності підприємств, установ, організацій транспорту, які працівник на підставі знань (умінь) і професійної підготовки повинен виконувати відповідно до своєї спеціальності, кваліфікації, посади (професії).

Необхідність диференційованого підходу до регулювання трудових відносин працівників авіаційного транспорту обумовлена особливою роллю авіації в економіці країни, специфікою і змістом професійної діяльності, пов'язаної з обслуговуванням джерела підвищеної небезпеки, з особливим режимом роботи повітряного транспорту. Саме тому особи, які працюють на транспортних засобах або обслуговують їх, несуть відповідальність за життя громадян, які користуються послугами транспортних організацій. Таким чином, специфіка трудової функції

працівників авіаційного транспорту втілює основну мету діяльності авіаційної галузі, а умови праці таких працівників, вказують на те, в яких саме умовах досягається ця мета.

Головна особливість, яка відрізняє персонал галузі авіації від інших подібних систем виявляється у його призначенні. Своєрідні особливості функціонування повітряної галузі зумовлюються домінуючим завданням авіаційного персоналу, що полягає в опікуванні безпекою польотів. Забезпечення безпеки польотів суворо корелюється прогресом авіаційної галузі в цілому.

Цивільний авіаційний персонал в період воєнного стану може доставляти термінові військові вантажі для наземних військ і флоту. Для активної озброєної боротьби потрібна велика кількість зброї, боєприпасів, продовольства і медикаментів. Найшвидшим засобом доставлення усього необхідного є авіація. Необхідні заходи з навчання підлеглих умілим діям в бойових умовах, виховання готовності беззастережно виконати наказ керівника дозволять льотним екіпажам розв'язувати складні задачі з відносно невеликими, а в міру накопичення досвіду, і все меншими втратами.

Коли розпочався воєнний конфлікт на сході України, в Збройних силах України не значилося спеціалізованих підрозділів аеромедичної евакуації. Втрати силових структур в особовому складі потребували негайної евакуації поранених осіб до медичних закладів в різні міста України. Правове регулювання діяльності аеромедичної евакуації станом на 2014 рік було відсутнє. За період 2016-2018 роки Міністерством оборони України були розроблені тимчасові документи щодо медичної евакуації та надання невідкладної (екстреної) медичної допомоги у Збройних Силах України на особливий період, але єдиного нормативно-правового акта так і не було.

Висновки. Чинна до 2018 року адміністративна структура вищого ешелону керівництва Міністерства оборони України та Збройних Сил України ієрархічно розмежовувалась за підпорядкованістю та функціональністю, що створювало прецедент взаємного непорозуміння і розбіжності думок під час прийняття стратегічно важливих рішень оборонного планування та негативно впливало на якість практичного впровадження цих рішень.

Законом України «Про національну безпеку України» вказане проблемне питання було враховано, і структура вищого ешелону керівництва Міністерства оборони України та Збройних Сил України була кількісно та якісно скорегована та стала більш сучасною та дієздатною за ефективністю, як у мирний час, так і в особливий період функціонування.

Активна фаза бойових дій авіаційної складової Збройних сил України виявила не лише дефіцит кваліфікованих бойових авіаційних фахівців, а й гостру потребу боєздатно-справної авіаційної техніки з гарантованим запасом

ремонтного фонду до неї, недостатню наявність асортименту ефективних засобів ураження противника і паливно-мастильних матеріалів, відсутність на території України достатньої мережі функціонально придатних аеродромів. Крім того, чинна система транспортного логістичного забезпечення потребує кращого кількісного та якісного мобілізаційного поповнення, що дозволить її можливостям в очікувані терміни в оперативному режимі здійснювати повномасштабне забезпечення бойових дій на землі та в повітрі, перевезення військової техніки, транспортування різноманітного військово-спеціального і цивільного майна, організовувати злагоджену повсякденну діяльність військових формувань в містах постійної дислокації та в польових умовах.

Вкрай важливим напрямом нагальної правотворчої роботи є підготовка та ґрунтовне

опрацювання змін до нормативної бази щодо чіткої процедури швидкого транспортування поранених осіб шляхом аеромедичної евакуації до спеціалізованих медичних закладів.

Під час переважного панування агресора у повітрі лише завдяки високому рівню індивідуальної фахової підготовки кадрового персоналу силових структур України, самовідданої стійкості патріотично спрямованого народу України, багатобічної підтримки світового суспільства та величезних людських, інфраструктурних і технічних втрат вдається стримувати ворога. Все це надає час і можливість кардинального цілеспрямованого вдосконалення системи якісної підготовки авіаційного персоналу державної та цивільної авіаційної галузі України, що суттєво зміцнить загальний бойовий потенціал захисників Рідної країни.

Слава Україні!

Список використаних джерел:

1. Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 р. № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (дата звернення: 19.08.2022).
2. Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію : Закон України від 21.10.1993 р. № 3543-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/3543-12> (дата звернення: 19.08.2022).
3. Про оборону України : Закон України від 06.12.1991 р. № 1932-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/1932-12#top> (дата звернення: 19.08.2022).
4. Повітряний кодекс України : Закон України від 19.05.2011 № 3393-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/3393-17#top> (дата звернення: 19.08.2022).

УДК 340.115

DOI <https://doi.org/10.37687/2413-6433.2022-3-4.3>

Білозьоров Є. В.,
кандидат юридичних наук, доцент,
заступник директора навчально-наукового інституту № 2
Національної академії внутрішніх справ
ORCID: 0000-0002-7824-6786

КОМУНІКАТИВНА ТЕОРІЯ ПРАВА ТА ДІЯЛЬНІСНИЙ ПІДХІД: МОЖЛИВОСТІ ВЗАЄМОДІЇ

COMMUNICATIVE THEORY OF LAW AND ACTIVITY-BASED APPROACH: INTERACTION OPPORTUNITIES

Відмова від превалювання юридичного позитивізму в національній системі права визначає можливість залучення до теорії права нових теорій, які дозволяють адекватно інтерпретувати правові явища і процеси в умовах інформаційного суспільства. Зокрема, такими теоріями є діяльнісна та комунікативна.

Метою дослідження є висвітлення можливих аспектів взаємодії комунікативної теорії права та теорії діяльності як засобів пізнання правових явищ і процесів.

Наголошується, що в умовах інформаційного суспільства особливої актуальності набуває теорія комунікації (у царині права – комунікативна теорія права). Центральне місце в цій теорії займає людина та її акти комунікації (вільна взаємодія з іншими людьми). Через комунікацію людина реалізує себе, відбувається становлення людини як особистості, людина стає вільною. Така інтерпретація комунікативної теорії дозволяє простежити її зв'язок з теорією діяльності, яка також пов'язує реалізацію людиною свого потенціалу в межах ефективної взаємодії з іншими людьми – діяльністю (йдеться про активну, творчу, цілеспрямовану діяльність).

Зазначається, що важливим аспектом, що визначає взаємодію діяльнісного підходу та комунікативної теорії права є сприйняття ними права через його нерозривний зв'язок з суспільством, очевидним є факт неможливості комунікаційних дій поза межами суспільства. Людина творить себе у процесі діяльності, людина створює правові норми в процесі своєї діяльності. При цьому така діяльність передбачає взаємодію з іншими членами соціуму. Відтак, можна дійти висновку про потребу урахування основних положень і висновків діяльнісного підходу для усебічного сприйняття правових явищ і процесів.

Резюмується, що у межах теорії діяльності та комунікативної теорії права, право сприймається як складова аксіології відповідного суспільства, як соціокультурне явище, як система суспільних відносин, що ґрунтується на взаємних правах та обов'язках. Саме така інтерпретація права дозволяє розглядати як засіб його пізнання комунікативною теорією права та діяльнісним підходом. В умовах інформаційного суспільства комунікація є невіддільною від діяльності людини, а діяльність – без комунікації.

Ключові слова: комунікація, право, розуміння права, суспільні відносини, теорія діяльності.

Rejection of the legal positivism prevalence in the national legal system determines the possibility of involving new theories in the theory of law that allow adequate interpretation of legal phenomena and processes in the conditions of the information society. In particular, activity-based theory and communicative theory are such theories.

The purpose of the research is to explain the possible aspects of the interaction of law communicative theory and the activity-based theory as means of legal phenomena and processes cognition.

It is emphasized that in the conditions of the information society, the theory of communication acquires special relevance (in the field of law it is the communicative theory of law). The central place in this theory is occupied by a person and his acts of communication (free interaction with other people). By means of communication, a person realizes himself, the formation of a person as an individual takes place, and a person becomes free. Such an interpretation of the communicative theory allows us to trace its connection with the activity-based theory, which also links the realization of one's potential within the framework of effective interaction with other people – activities (it is about active, creative, and purposeful activity).

It is noted that a crucial aspect determining the interaction of the activity-based approach and the communicative theory of law is their perception of law due to its inextricable connection with society, and the fact of the impossibility of communicative actions outside society is obvious. A person creates himself in the process of his activity, and a person makes legal norms in the process of his activity. At the same time, such activity involves interaction with other members of society. Therefore, it is possible to come to a conclusion about the necessity to take into account the fundamental provisions and conclusions of the activity-based approach for a comprehensive perception of legal phenomena and processes.

It is summarized that within the limits of the activity-based theory and communicative theory of law, law is perceived as a component of the axiology of the respective society, as a social and cultural phenomenon, and as

a system of social relations based on mutual rights and obligations. It is this interpretation of law that allows us to consider the communicative theory of law and the activity-based approach as a means of its (law) cognition. In the information society, communication is inseparable from human activity, and activity is inseparable from communication.

Key words: *communication, law, understanding of law, social relations, activity-based theory.*

Постановка проблеми. У демократичній, правовій державі діє принцип ідеологічного плюралізму, у тому числі й у царині права, що, у свою чергу зумовлює переоцінку значення і ролі нормативістського типу розуміння права та подальшого удосконалення вітчизняної правової системи у контексті широкого залучення висновків і основних положень інших правничих шкіл, нових теорій, які можуть бути ефективно використані для пізнання правових явищ.

Так, виходячи з тісного зв'язку права з діяльністю людини і суспільства, загалом, з пов'язаністю правничої діяльності зі станом правопорядку в соціумі, важливою складовою правознавства, на нашу думку, має стати теорія діяльності. Доцільно вказати, що доволі часто вітчизняні науковці при визначенні методологічних засад дослідження державно-правових явищ і процесів вказують на використання ними серед іншого гносеологічного інструментарію діяльнісного підходу. Однак, епістемологічний потенціал теорії діяльності є значно ширшим.

У межах обґрунтування цієї тези важливим є з'ясування співвідношення теорії діяльності з іншими, усталеними, підходами до розуміння права, зокрема, маємо на увазі нормативістську і природну школи права, соціологічний та психологічний типи розуміння права, комунікативне праворозуміння та ін., що дозволить віднайти можливі аспекти їх взаємозв'язку та більш чіткого сприйняття царини права як об'єкту гносеології теорії діяльності.

Зрозуміло, що у межах однієї наукової статті як форми об'єктивації результатів наукового дослідження, досягти означену мету неможливо. Саме тому нами підготовлено низку статей, предметом пізнання в межах яких буде співвідношення діяльнісного підходу як складової правознавства та одним з усталених типів розуміння права. Безпосередньо у цьому дослідженні основна увага буде зосереджена на аспектах взаємодії комунікативної теорії права та діяльнісної теорії.

Відзначимо, що на сьогодні в умовах епохи постмодерну особливого значення в методологічному аспекті набула саме комунікативна теорія, яка виступає засобом інтерпретації соціальних явищ, у тому числі й правових, що і зумовлює актуальність висвітлення проблематики, винесеної у назву статті.

Стан опрацювання проблеми. Як ми уже неодноразово наголошували, тематика розуміння права, характеристика окремих типів розуміння права (у тому числі й комунікативної теорії права) є предметом інтенції багатьох вітчизняних науковців. Зокрема, означена проблематика була пред-

метом дослідження таких науковців як С. Алаїс, О. Балинська, В. Боняк, К. Горобець, С. Гусарев, Д. Гудима, Л. Добробог, Є. Дурнов, М. Кельман, М. Козюбра, А. Колодій, М. Костицький, Ю. Кривицький, А. Кучук, О. Мінченко, Н. Мозоль, Л. Наливайко, О. Орлова, О. Письменна, П. Рабінович, Л. Рябовол, І. Сердюк, Д. Тихомиров, О. Тихомиров, А. Токарська, В. Федоренко, К. Шелестов, Ю. Шемшученко та ін.

Водночас, слід наголосити, що у роботах означених вчених переважно йдеться саме про окремі типи розуміння права або про праворозуміння загалом, однак, при цьому питання діяльнісної теорії правознавства (як і її взаємозв'язку з іншими теоріями сприйняття права) залишається практично не дослідженим, що і визначає необхідність розгляду цієї проблематики.

До цього варто додати також те, що сама теорія діяльності як складова правознавства не стала на сьогодні предметом осмислення вітчизняною правовою наукою. Українські вчені переважно зосереджують увагу на окремих аспектах можливого застосування діяльнісного підходу при пізнанні державно-правових явищ. У цьому контексті необхідно згадати прізвища таких вітчизняних науковців як С. Гусарев, Д. Тихомиров, О. Тихомиров, В. Федоренко та ін. Слід констатувати досить широкі можливості застосування категорії «діяльність» як пояснюючий принцип або метод пізнання у сфері правових досліджень. Це можуть бути дослідження, присвячені вивченню окремо взятої особи, колективу осіб, стану взаємодії служб, підрозділів, установ, а також питання, пов'язані з функціонуванням соціально-правового інституту, галузі правових робіт, якості нормативної бази діяльності, проблемам реалізації права, забезпечення режиму законності тощо [1, с. 32].

Метою дослідження є висвітлення можливих аспектів взаємодії комунікативної теорії права та теорії діяльності як засобів пізнання правових явищ.

Виклад основного матеріалу. «Вхід» суспільства в епоху постмодерну супроводжувався появою значної кількості нових теорій, концепцій, які дозволяли людині отримати інформацію про процеси, що відбуваються, адекватно інтерпретувати різні соціальні явища. Однією з таких теорій є комунікативна. У свою чергу слід вказати, що комунікативна теорія права стала складовою освітнього процесу в окремих університетах Заходу.

Комунікативна теорія отримала свій розвиток завдяки творчості таких мислителів сучасності як Е. Берн, Г.Г. Гадамер, У. Еко, Е. Тоффлер, Ю. Хабермас, Й. Хейзінга та ін.

Водночас, низка вітчизняних правників досліджувала окремі аспекти застосування комунікативної теорії в царині права, зокрема: С. Гусарєв, А. Кучук, О. Мінченко, Ю. Оборотов, С. Погребняк, Н. Сатохіна, О. Тихомиров та ін.

В означеному контексті повною мірою можна погодитись із тезою А. Токарської про те, що вказаною проблематикою займається незначна частина як зарубіжних, так і вітчизняних науковців [2, с. 33]. До аналогічного висновку дійшов також О. Чорнобай наголошуючи, що «комунікативна природа права як багатоаспектного соціального феномена ще не стала предметом глибоких досліджень наших науковців» [3, с. 506].

Відтак, можна побачити парадоксальну ситуацію: право має комунікативну природу, діє в межах комунікації членів соціуму, формою об'єктивації права, вимог правових норм є саме суспільні відносини, однак, комунікативна теорія права не стала предметом комплексного дослідження вітчизняними науковцями.

Цілком слушно наголошує О. Чорнобай, що наше розуміння права як соціального регулятора у контексті саме теорії комунікації зумовлене властивістю права виникати і функціонувати через «здатність індивіда вступати у взаємозв'язки з іншими людьми, інституціями і контролювати, урегульовувати їхні стосунки» [3, с. 506].

Згадаємо також, що у межах вітчизняної теорії права є публікації, у яких право інтерпретується як комунікативна система [4, с. 148–150].

Наголосимо, що нині однією з актуальних теорій в гуманітарній науці є теорія Юргена Хабермаса, в якій значна роль відводиться комунікативним діям і раціональності. На думку німецького філософа і соціолога, саме комунікативні інтеракції є основою соціуму. З цієї теорії Ю. Хабермаса випливає висновок про важливість (доцільність) у процесі дослідження та вивчення правових явищ та процесів виходити з трьох моментів: а) комунікативного (частково, діяльнісного); б) антропоцентричного; в) лінгвістичного [5].

При цьому мислитель наголошує на важливості саме вільної взаємодії, що робить можливим узгодження комунікативної та природної шкіл права, а також визначає можливість взаємозв'язку з діяльнісною теорією.

Через вільну комунікацію (діяльність людей) відбувається реалізація особою свого потенціалу, становлення і розвиток людини як особистості. Водночас, це є можливим у вільному, відкритому суспільстві. Саме за таких умов досягається реалізація сутності справа, досягається правопорядок та справедливість, імплементуються вимоги свободи. Як бачимо, наведене вказує на прямий зв'язок діяльнісного підходу та теорії комунікації, в основі яких лежить спільне розуміння природи людини.

Зазначений взаємозв'язок діяльності та комунікації дозволяє виокремити перспек-

тивні напрями майбутніх наукових досліджень, зокрема, маємо на увазі й у сфері інформаційних технологій (що надто важливо в умовах функціонування інформаційного суспільства), що дозволить проектувати ефективні юридичні норми, однак, ця тематика дещо виходить за межі предмету нашого дослідження, тому ми не акцентуємо на ній особливу увагу.

Вкажемо й інші можливі аспекти взаємодії досліджуваних теорій розуміння права. Так, комунікативна теорія права сприймає право як ціннісне явище. Цілком очевидним є факт наявності різних систем права, неуніверсальність права (або, як зазначив, вітчизняний правник А. Кучук «правовий поліцентризм» [6]). Фактором цього є соціокультурна природа права, його зв'язок з аксіологією відповідного суспільства. Це положення має важливу гносеологічну роль. Так, зосередження уваги дослідником тільки на об'єктивних аспектах людської комунікації навряд чи дасть повні та всебічні знання про цей комунікативний акт, про причини і рушійні сили його наявності тощо. Повною мірою це положення стосується й аналізу діяльності: суто механістичне її сприйняття, що не буде ґрунтуватися на урахуванні аксіологічних аспектів не дасть достовірної інформації про людську діяльність, яка досліджується. Людська діяльність є цілеспрямованою, пов'язаною з певними цінностями. Людина, яка знає правила гри у шахи, буде бачити і «наступ», і «захист», а людина, яка їх не знає, просто не розумітиме, що відбувається на шахівниці. Дескриптивні речення останньої, які описуватимуть дії гравців, будуть значно відрізнятися від дескриптивних речень першої [7, с. 152].

Наступним важливим аспектом, що визначає взаємодію діяльнісного підходу та комунікативної теорії права є сприйняття ними права через його нерозривний зв'язок з суспільством. Так, очевидним є факт неможливості комунікаційних дій поза межами суспільства. Саме розуміння комунікації передбачає більш як одного суб'єкта (взаємодія «людина – об'єкт» навряд чи відповідає інтерпретації комунікації у контексті теорії комунікативної дії). Так само і право є неможливим поза межами соціуму. Лише там, де є людина (люди) є право. Важко заперечити, що не існує права в тваринному чи рослинному світі.

Значною мірою означене положення стосується і діяльності. В епоху інформаційного суспільства, значної диференціації трудової діяльності, людина не зможе себе реалізувати повною мірою поза межами соціуму. Нагадаємо, що ми сприймаємо діяльність як цілеспрямовану активність людини, так як вона інтерпретується в межах теорії діяльності. Людина створює себе у процесі діяльності, навіть створює правові норми в процесі своєї активності (діяльності). При цьому така діяльність передбачає взаємодію з іншими членами соціуму (акцентуємо увагу, що

йдеться саме про взаємодію (комунікацію), а не про вплив на об'єкт своєї діяльності) до того ж в умовах правопорядку. Відтак, можна дійти висновку про потребу урахування основних положень і висновків діяльнісного підходу для усебічного сприйняття правових явищ і процесів.

Наступний важливий аспект взаємодії комунікативної теорії права та діяльнісного підходу проявляється через розуміння права як такого стану суспільних відносин, що створюється через реалізацію юридичних норм, а учасники цих відносин мають взаємні права та обов'язки. Головне у такому сприйнятті права – це розгляд його як комунікації (право є відносинами), що є вільною і «взаємовигідною» (взаємні права та обов'язки). Відтак, онтологія права обмежується сферою існування соціуму, не існує права поза життєдіяльністю людей.

Текст як знакова система відсилає до іншої реальності, яку він означає, репрезентує. При цьому текст розкриває свій смисл, стає правовим текстом і джерелом права тільки тоді, коли є суб'єкти, котрі його інтерпретують, здатні цей смисл зрозуміти і втілити у своїй поведінці. Інакше кажучи, будь-який правовий текст існує лише як ланка, елемент системи правових комунікацій [3, с. 496].

Висновки. Таким чином, в умовах інформаційного суспільства особливої актуальності набуває теорія комунікації (у царині права – комунікативна теорія права). Центральне місце в цій теорії займає людина та її акти комунікації (вільна взаємодія з іншими людьми). Через комунікацію людина реалізує себе, відбувається становлення людини як особистості, людина стає вільною.

Така інтерпретація комунікативної теорії дозволяє простежити її зв'язок з теорією діяльності, яка також пов'язує реалізацію людиною свого потенціалу в межах ефективної взаємодії з іншими людьми – діяльністю (йдеться про активну, творчу, цілеспрямовану тощо).

У межах обох теорій право сприймається як складова аксіології відповідного суспільства, як соціокультурне явище, як система суспільних відносин, що ґрунтується на взаємних правах та обов'язках. Саме така інтерпретація права дозволяє розглядати як засіб його пізнання комунікативною теорією права та діяльнісним підходом. В умовах інформаційного суспільства комунікація є невіддільною від діяльності людини, а діяльність – без комунікації.

Список використаних джерел:

1. Гусарев С. Д. Діяльнісний підхід у структурі методології сучасного правознавства. *Альманах права*. 2011. Вип. 2. С. 29–33.
2. Токарська А. С. Комунікативна природа права і правової комунікації. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2011. № 1. С. 32–39.
3. Чорнобай О. Л. Комунікативна функція права: інформаційно-орієнтаційний вимір. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 496–507.
4. Бачинін В. А., Журавський В. С., Панов М. І. Філософія права. Київ : Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. 472 с.
5. Хабермас Ю. Філософський дискурс о модерне / пер. с нем. Издательство «Весь Мир», 2003. 416 с.
6. Кучук А. М. Основи теорії правового поліцентризму : монограф. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ ; Ліра ЛТД, 2017. 312 с.
7. Мінченко О. В. Загальнотеоретичні та методологічні засади системи юридико-лінгвістичних знань : монографія. Київ : Національна академія прокуратури України, 2019. 384 с.

УДК 342

DOI <https://doi.org/10.37687/2413-6433.2022-3-4.4>

Білоричський Г. О.,
кандидат юридичних наук,
завідувач відділу
Інституту законодавчих передбачень і правової експертизи

ПРОБЛЕМИ ЛЮДИНОЦЕНТРИЗМУ У КОНТЕКСТІ ВИБОРЧОГО ПРАВА

PROBLEMS OF HUMANCENTRISM IN THE CONTEXT OF ELECTION RIGHTS

Стаття присвячена проблемам правового регулювання виборів та врахування у законодавстві і практиці його застосування антропологічного підходу. Автор розглядає людиноцентризм як історично обумовлене явище, яке розвивалося, будучи укоріненим у найглибших шарах людської думки не тільки про оточуючий світ та місце людини в ньому, а як продукт тривалої філософської традиції від античності і середньовіччя і до наших часів людиноцентризм став невід'ємною ознакою антропологічно зорієнтованої західної цивілізації. У статті людиноцентризм називається особливою філософською настановою, яка відображає перенесення у центр соціального світу феномену людини, визнання людини первісним елементом у загальному розвитку суспільства та цивілізації, а також тенденцію антропологізації наукового знання, визначальну роль людського фактору у суспільних відносинах. Тому і феномен виборів публічної влади виявляється тісно пов'язаним із філософськими засадами людиноцентризму.

Людиноцентризм проявляється в інститутах як пасивного, так і активного виборчого права, практично в усіх виборчих інститутах та процедурах демократичних виборів. Адже вибори сьогодні є ключовим інститутом прямої демократії, забезпечують легітимність державної влади, становлення громадянського суспільства, формування державності на демократичних, правових засадах життя суспільства. Разом з тим, вибори автор називає основним механізмом реалізації права громадянина на управління державними справами, юридичного визнання за ними права брати участь в управлінні державою. Покладений в основу парадигми державно-правового розвитку принцип людиноцентризму дозволяє зорієнтувати юридичну практику на вирішення проблем реального забезпечення прав людини. Автор звертає увагу на те, що дослідження проблем людиноцентризму торкалися як загальнотеоретичних, так і конституційно-правових аспектів впливу цієї доктрини на відповідні суспільні відносини, а питання впливу філософської антропології права на розвиток виборчого права, з'ясування особливостей втілення настанов людиноцентризму в електорально-правових принципах, нормах, інститутах і процедурах досі перебувають осторонь фундаментального науково-правового пошуку в нашій державі.

Ключові слова: *людиноцентризм, пряма демократія, участь народу в управлінні державними справами, пасивне та активне виборче право.*

The article is devoted to the problems of legal regulation of elections and taking into account the anthropological approach in legislation and practice. The author considers anthropocentrism as a historically determined phenomenon that developed, being rooted in the deepest layers of human thought about the surrounding world and man's place in it, and as a product of a long philosophical tradition from antiquity and the Middle Ages to our time, anthropocentrism has become an integral feature of anthropologically oriented Western civilization. In the article, human-centrism is called a special philosophical instruction that reflects the transfer of the phenomenon of man to the center of the social world, the recognition of man as a primary element in the general development of society and civilization, as well as the tendency to anthropologize scientific knowledge, the determining role of the human factor in social relations. Therefore, the phenomenon of elections of public authorities is closely related to the philosophical principles of human centrism. People-centrism is manifested in the institutions of both passive and active electoral law, practically in all electoral institutions and procedures of democratic elections.

After all, elections today are a key institution of direct democracy, they ensure the legitimacy of state power, the formation of civil society, and the formation of statehood on a democratic, legal basis. At the same time, the author calls elections the main mechanism for realizing a citizen's right to manage state affairs, and for legal recognition of the right to participate in state management. The principle of people-centrism, which is the basis of the paradigm of state-legal development, allows to orientate legal practice to solving the problems of real human rights enforcement. The author draws attention to the fact that research into the problems of anthropocentrism touched upon both the general theoretical and constitutional-legal aspects of the impact of this doctrine on relevant social relations, the issue of the influence of the philosophical anthropology of law on the development of electoral law, the clarification of the peculiarities of the implementation of the guidelines of anthropocentrism in electoral and legal principles, norms, institutions and procedures are still outside the fundamental scientific and legal research in our country.

Key words: *people-centrism, direct democracy, people's participation in the management of state affairs, passive and active suffrage.*

Людиноцентризм за сучасних умов має зберегти цінність людської особистості, її прав і свобод за рахунок більшої уваги до розбіжностей, розмаїття проявів людської природи, прийняття плюралізму, децентрації і децентралізації, готовності прийняти будь-який вибір людини, безмежність інтерпретацій реальності, протидію розподілу людей за расовими, соціальними, статевими та іншими ознаками [1].

При цьому більшою мірою «м'який» людиноцентризм схильний віддавати перевагу не так правам особистості, як її відповідальності за збереження світу (і природного, і соціального) перед нинішнім та майбутніми поколіннями [2]. Вочевидь, крайнощі егоїзму та індивідуалізму можуть бути подолані за рахунок ширшого впровадження засад відповідальності людини, які мають стримати її ставлення до природи, суспільства чи Іншого як до об'єкту підкорення.

Зауважимо, що, як випливає з аналізу філософських засад людиноцентризму, він є історично обумовленим явищем, яке розвивалося упродовж людської історії, будучи укоріненим у найглибших шарах людської думки про оточуючий світ та місце людини в ньому. Будучи продуктом тривалої філософської традиції – від античності і середньовіччя – і до наших часів, людиноцентризм став невід'ємною ознакою антропологічно зорієнтованої західної цивілізації. Зокрема, саме він є тією ціннісною основою, фундаментом формування політичної і правової культури, а також систем права, властивої цій цивілізації.

Як особлива філософська настанова та стратегія наукового дослідження, людиноцентризм відображає: а) спробу перенесети у центр соціального світу феномену людини («людського» у найширшому сенсі цього слова) та оцінити навколишню реальність через призму такого принципу; б) визнання людини первісним елементом у загальному розвитку суспільства та цивілізації [3]; в) об'єктивну тенденцію антропологізації наукового знання і становлення такої «картини світу», в якій визначальне, домінуюче, пріоритетне значення відіграє людський фактор (людина, її статусні, аксіологічні, онтологічні, функціональні та інші багатоманітні зв'язки і залежності, в якій вступає людина, комунікуючи із світом природи та соціальним світом).

Вважається, що така парадигма склалася під впливом переважно європейських ліберально-індивідуалістичних традицій, витоки яких сягають раннього індустріального суспільства, перших демократичних революцій XVII–XVIII ст. та засад сформованої на уламках Середньовіччя протестантської етики, тісно пов'язаної з «духом капіталізму» [4]. «У центрі цих процесів, попри їхні зовні масові вияви, перебувала людська свобода – вища цінність і норма нового стилю життя, нової історичної формації» [5].

Про людиноцентризм як явище і як тенденцію (поряд із глобалізацією, плюралістичністю, мультикультуралізмом, демократизацією тощо) найчастіше йдеться в контексті розвитку економіки й освіти, державного управління і права, культурного й цивілізаційного розвитку і окремих країн, і людства в цілому. Фактично, можна стверджувати, що цією тенденцією сьогодні охоплені мало не всі суспільні явища та процеси. Їхня оцінка, своєю чергою, теж надається в контексті людиноцентризму, що в найзагальнішому вигляді постає як «людиномірність». Наприклад, широко вживане в екологічній науці та в екологічному праві поняття «навколишнє середовище» чітко виражає людиноцентризм, оскільки інтерпретується як навколишня щодо людини природа [6].

Безумовно, у праві людиномірність та людиноцентризм виявляють свою специфіку, хоч сюжети щодо «гуманізму права» (або «гуманізму у праві») не були чужими ані радянській [7], ані пострадянській юриспруденції, з якої виросла й сучасна українська правова наука. Понад те, конституційне закріплення вищості суспільної цінності людини [8] незаперечно зумовлює центральне значення взаємопов'язаних процесів «гуманізації» [9; 10] та оптимізації правової системи».

Як засвідчує історико-політичний, теоретико-правовий та конституційно-правовий аналіз, феномен виборів публічної влади тісно пов'язаний із філософськими засадами людиноцентризму. Справа в тому, що саме явище виборів, осмислюване в діалектичній єдності їх формально-юридичних та політичних, структурних і функціональних, аксіологічних і цивілізаційних підстав, вимірів і проявів, чи не найпоспільніше втілює в собі явища людської ініціативи, активності, самостійності й самореалізації у публічно-правовій площині, які узалежнюють формування самої публічної влади в сучасній демократичній державі. Історія й сучасність підтверджують, що в основі феномену виборів лежить періодично здійснюване вільне волевиявлення більшості рівних між собою та свідомих людей, пов'язаних спільним життям у межах конкретного соціально неоднорідного соціуму.

В основі конституційно-правової доктрини виборів та ідеології виборчого права закономірно лежить людиноцентризм як філософська настанова, що утверджує центральність, «стрижневистість» саме людського фактору у правових реаліях. Примус з боку держави тут мінімальний і, разом з тим, саме позапримусова, добровільна активність людини стає мірилом оптимальності формування виборних органів публічної влади. Як слушно зауважує О. Водяніков, «виборчий процес має бути автономним і незалежним від державних установ, адже з теоретичної точки зору він є тією ареною, на якій мають відбуватися дискусії, обмін думками і ідеями, колективні обговорення і формування політичних префе-

ренцій виборців без будь-якого втручання чи обмеження з боку держави» [11].

Людиноцентризм так чи інакше знаходить свою деталізацію найперше в інститутах пасивного й активного, загального, рівного і прямого виборчого права, а разом з ними – практично в усіх виборчих інститутах та процедурах, якщо, звісно, йдеться про демократичні вибори.

Як відомо, вибори у сучасному світі є ключовим інститутом прямої демократії, який має засадниче значення для забезпечення легітимності державної влади, становлення й розвитку громадянського суспільства, стабільності конституційного ладу та наступності влади народу, формування державності на демократичних, правових засадах. Водночас вони ж є основним механізмом, за допомогою якого громадяни можуть реалізувати своє право на управління державними справами, на формування системи влади, є одним із істотних моментів політичного самоствердження громадян, юридичного визнання за ними права брати участь в управлінні державою [12]. Саме через вибори народ реалізує себе як суб'єкт влади [13–15].

І хоч вибори засадничо являють собою феномен колективного волевиявлення з боку народу як цілісності, все ж в основі виборів первинно лежить вільне та неупереджене волевиявлення кожної особистості, визнаної законом виборцем – носієм активного та пасивного виборчого права. Результатом такого індивідуального й усвідомленого самовизначення, результатом у волевиявленні більшості членів суспільства, стає формування органів публічної влади, уповноважених на прийняття суспільно і державно значущих рішень. Тому закономірно вважається, що «найочевиднішою ознакою традиції виборності в Україні є її державотворчий і правотворчий характер» [16]. Отже, вибори передбачають активізацію самоврядного потенціалу і народу в цілому, і кожного громадянина – виборця зокрема.

Безумовно, належна організація виборів – і загальнодержавних, і місцевих – передбачає чітку орієнтацію всієї виборчої інфраструктури на забезпечення фундаментальних людських прав – брати участь в управлінні державою та делегувати до представницьких органів влади своїх уповноважених представників. Водночас кожному етапові виборчого процесу кореспондує і певний набір правомочностей суб'єктів виборчого процесу, що в цілому складають широкий каталог суб'єктивних виборчих прав – починаючи від висування кандидатів на виборні посади і закінчуючи правом брати участь у підрахунку голосів виборців, встановлюючи результати виборів. Питання реалізованості всього комплексу суб'єктивних виборчих прав, забезпечення їх реального, а не фіктивного характеру стають дедалі затребуванішими у вітчизняному державно-правовому дискурсі, окреслюють

актуальні завдання правової реформи у сфері виборчого права.

Синхронно із цими завданнями, у сучасних реаліях особливої актуальності набуває науковий аналіз усіх без винятку державно-правових явищ через призму такого ціннісно орієнтованого виміру права і держави, такої зорієнтованості права, яка фокусує увагу науковців, громадськості, суб'єктів державо- і правотворення в першу чергу на проблемах людини, забезпеченості й гарантованості її прав і свобод, розкриття й утвердження їх гуманістичного потенціалу. Адже, «якщо право є людинорозмірним явищем, тобто явищем, що існує лише заради людини, з метою встановлення відповідної міри та реалізації її поведінкових настанов, що базуються на системі телеологічних домінант, які продукуються в локальному соціумі, то сама людина виступає в якості бенефіціара (користувача) права та оцінювача його ефективності в контексті його можливостей з регламентації та регулювання суспільних відносин, що мають особливе значення для стабільного існування людського соціуму та функціонування державності» [17].

Тривала відчуженість права від людини, її потреб і законних інтересів зумовлює не просто повернення права «обличчям» до людини, а докорінну, фундаментальну зміну самої парадигми державно-правових досліджень, передовсім у напрямі посилення їх гуманістично-правового виміру (значення якого традиційно применшувалося порівняно з інституційними та ідеологічними інтерпретаціями права). Тому концепція людиноцентризму у відносинах між державою та громадянином була запропонована українському суспільству вченими-правниками як ключовий світоглядний орієнтир, як система цінностей, принципи якої мають стати підґрунтям самого державотворчого реформування [18]. Відповідно до такої концепції в останні роки намітився реальний перехід від системоцентричної моделі правової системи, із притаманним їй підпорядкуванням індивідуальної свободи суспільним інтересам, виразником яких є держава, до людиноцентричної парадигми, в рамках якої людина та її права є ключовою й незаперечно вищою соціальною цінністю [19].

Такий підхід, своєю чергою, заснований на більш фундаментальних засадах, сформульованих у філософії та суспільних науках, в яких утвердилось «розуміння того, що, по-перше, “пружина історичного розвитку – у методах гармонічного узгодження активності вільно діючих гуманітарних істот»; по-друге, “нова філософія історії, виступаючи універсальною цивілізаційною позаєтнічною, позакласовою ідеологією самостановлення гуманітарності, не має історичних рамок”; по-третє, “цінність життя – у втіленні в ньому фундаментальних соціальних констант, гуманітарних абсолютів...; по-четверте, “вісь життя – в гідному просуванні до матеріальної

та духовної розкнутості, повноті самореалізації через соціальний та екзистенціальний прогрес, сходження до гуманітарно високого» [19; 20].

Зміна парадигми державно-правового розвитку передбачає відповідну спрямованість правових реформ у державі, а так само – переорієнтацію й першочергову концентрацію уваги і загальнотеоретичної юриспруденції, і галузевих правових наук на комплексному дослідженні «права як особливого феномену людського буття та його ролі в утвердженні загальнолюдських цінностей в житті» [21]. Адже покладений в основу нової парадигми державно-правового розвитку принцип людиноцентризму «дає можливість зорієнтувати юридичну практику на вирішення актуальних і нагальних проблем сучасності щодо реального забезпечення прав людини» [21]. Щоправда, в науці часом цілком справедливо, як на наш погляд, констатується брак «цілеспрямованого людиноцентричного вектора розвитку» в баченні самих правових реформ [22], що перетворює зміну парадигми державно-правового розвитку на багато в чому декларативну, не підкріплену системними правовими рішеннями і дієвими практичними заходами.

В сучасному українському правознавстві питанням втілення людиноцентризму у праві як вельми важливій та актуальній темі присвя-

чені дослідження таких учених, як В. Авер'янов, О. Батанов, В. Бігун, С. Гусарев, В. Завальнюк, В. Костицький, Б. Кофман, А. Крусян, Н. Пархоменко, П. Рабінович, Т. Тарахонич, Ю. Шемшученко, Я. Якимович та ін. Попри те, що ці дослідження торкалися як загальнотеоретичних, так і конституційно-правових аспектів впливу доктрини людиноцентризму на відповідні суспільні відносини, питання впливу доктрини людиноцентризму власне на розвиток виборчого права, з'ясування особливостей втілення її настанов в електорально-правових принципах, нормах, інститутах і процедурах досі перебувають осторонь фундаментального науково-правового пошуку в нашій державі. Це не лише створює істотну лаку в теоретико-правовому осмисленні низки украї важливих державно-правових процесів та закономірностей, але й не дозволяє раціонально та послідовно підходити до конструювання такої архітектури виборчого права України, яка найповніше відповідала б сучасній парадигмі людиноцентричного розвитку суспільства, держави і права як за своєю загальною доктринальною спрямованістю, так і за конкретно-нормативним наповненням, одночасно обумовлюючи потребу у подальших дослідженнях антропологічних проблем виборчого права.

Список використаних джерел:

1. Ярков І. В. Личность в эпоху постмодернизма. *Міжнародні та політичні дослідження*. 2019. Вип. 32. С. 279.
2. Murdy W.H. Anthropocentrism : a modern version.
3. Гришук О. В. Філософія конституційних цінностей : монографія. Київ : «Компанія ВАІТЕ». 2019. С. 34.
4. Вебер М. Протестантська етика і дух капіталізму / пер. з нім. О. Погорілого. Київ : Наш Формат, 2018. 215 с.
5. Денисенко В. Антропологічна сутність політики. *Тези звітної наукової конференції філософського факультету за 2014 рік / відп. за випуск Л. Рижак*. Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2015. С. 195.
6. Сірант М. М. Адміністративно-правова характеристика діяльності органів публічної влади щодо забезпечення екологічної безпеки в умовах глобалізаційних викликів : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Національний університет «Львівська політехніка» Міністерства освіти і науки України. Львів, 2021. С. 362.
7. Процевський А. И. Гуманизм норм советского трудового права. Харьков : Вища шк. Изд-во при Харьк. ун-те, 1982. 152 с.
8. Людиноцентризм : контекст наукових реалій. *Голос України*, 23 травня 2017 року.
9. Костицький М. В. Гуманізм права як прояв вищих (космічних) законів у суспільстві. *Принципи гуманізму та верховенства права як умова розвитку демократичної, соціальної, правової держави (пам'яті професора В.В. Копейчикова)* : матеріали міжвуз. наук.-теорет. конф. Київ : Київ. нац. ун-т внутр. справ, 2009. С. 13–15.
10. Погребняк С. Втілення принципу гуманізму в праві. *Вісник Академії правових наук України*. 2007. № 1. С. 33–42.
11. Водяніков О. Вступне слово. Демократія і конституція : майбутнє однієї ідеї. *Ключковський Ю. Б. Принципи виборчого права : доктринальне розуміння, стан та перспективи законодавчої реалізації в Україні : монографія*. Київ : Ваїте, 2018. С. 10.
12. Марцеляк О. В. Виборче право : сучасне розуміння і сутність. *Публічне право*. 2011. № 2. С. 12.
13. Костицький В. В. Партнерство правової держави і суспільства в умовах глобалізації. *Соціологія права*. 2011. № 1. С. 19–23.
14. Костицький В. В. Розподіл влади у правовій державі та соціально-нормативне закріплення ідеї свободи і демократії. *Соціологія права*. 2011. № 2. С. 3–6.
15. Kostytsky V. Scientific ideas, legal progress, scientific legal doctrine: searching for the optimal power model in the modern state // *European science. Európska Veda. Scientific journal. Vedecký časopis, Podhájjska*, Vol. 4., 2019, pp. 47–50.
16. Панкевич І.М. Інститут виборності як складова української правової традиції (історико-правове дослідження) : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01. Львівський нац. ун-т ім. І. Франка. Львів, 2016. С. 1.
17. Кофман Б. Я. Людина, особистість і громадянин в сучасному конституційному праві : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.02. Інститут законодавства Верховної Ради України. Київ, 2020. С. 57.

18. Білова О. Щодо визначення пріоритетів у реформуванні судової системи. *Захист прав людини в адміністративному судочинстві: сучасний стан і перспективи розвитку в Україні : збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 10-річчю процесуальної діяльності адміністративних судів України (м. Київ, 1–2 жовтня 2015 року) / за заг. ред. О.М. Нечитайла*. Київ : Ваіте, 2015. С. 88.
19. Проблемы постсоветской теории и философии права : сб. статей. Москва : Юрлитинформ, 2016. С. 147.
20. Ильин В. В. Философия истории. Москва : Изд-во Моск. ун-та, 2003. С. 27, 40–41.
21. Зайцев Ю. К. Філософія розвитку глобальної економіки та суспільства в умовах четвертої промислової революції. *Теоретико-методологічні трансформації економічної науки у ХХІ ст.: перспективи нової парадигми : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 28-29 трав. 2019 р.)*. Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2019. С. 45.
21. Подковенко Т. О. Принцип антропоцентризму в контексті сучасного праворозуміння. *Юридичний вісник*. 2012 № 2(23). С. 21.
22. Дніпров О. С. Парадигма виконавчої влади в Україні : адміністративно-правовий аспект : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Національний університет «Львівська політехніка» Міністерства освіти і науки України. Львів, 2019. С. 25.

Бостан С. К.,

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри конституційного, адміністративного
та трудового права юридичного факультету
Національного університету «Запорізька політехніка»
ORCID: 0000-0001-9959-0888

ДО ПИТАННЯ ПРО НАЗВУ «НАУКИ ПРО ДЕРЖАВУ»: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ІДЕНТИФІКАЦІЇ

TO THE QUESTION ABOUT THE TITLE “SCIENCE OF THE STATE”: PROBLEMS AND PERSPECTIVES OF IDENTIFICATION

Події, що відбуваються сьогодні у світі, зумовлюють гостру необхідність у науковому переосмисленні місця та ролі держави у сучасному суспільстві. Утім треба зазначити, що досі немає комплексного підходу до вивчення цього важливого соціального інституту в межах окремої, самостійної науки про державу. В статті розкриваються концептуальні засади утворення нової науки про державу і на основі історичного та логіко-семантичного аналізу обґрунтовується її назва. Визначено, що історично наука про державу бере свій початок з Німеччини XVII-XVIII століть, коли вона спочатку називалася «*Staatswissenschaft*» (наука про державу; Герман Конрінг – 1606–1681 pp.), потім «*Staatswissenschaft*» і «*Statistika*» (Готфрід Ахенваль – 1719–1772 pp.), а в XIX ст. – «Статистика», яка, втративши свій соціально-політичний зміст, перетворилася на спеціальну науку, пов'язану зі складанням чисельних описів соціального життя людей та наукової обробки одержаних кількісних даних. З кінця XIX ст. «наука про державу» втрачає свою назву, оскільки її окремі блоки знань стали складовими інших наук (юриспруденції, політології тощо). Така ситуація зберігалась до кінця XX ст. – часів розпаду СРСР, коли на постсоціалістичному просторі розпочалася робота по відродженню науки про державу. Для позначення нової науки пропонувалися різні назви, але з них найбільшої підтримки і поширення отримали «Державоведіння» (Государствоведение – Росія) та «Державознавство» (Україна). На основі всебічного логіко-семантичного аналізу обґрунтовано, що з цих двох назв для позначення науки про державу чіткішим є назва «Державознавство», яка вказує на певну сукупність «знань про державу», та є зрозумілим для науковців певної групи слов'янських країн. Водночас автор вважає, що у сучасному глобалізованому світі для позначення науки про державу необхідна інша назва і пропонує для цього термін «Статологія» («*stato*»+*logos*; держава+наука). Перевага запропонованого терміну полягає в тому, що він, будучи ширшим як за змістом, так і мовною ознакою, сприятиме виходу державознавчої науки за вузькі межі певної групи слов'янських країн та поширюватиметься в наукових колах на усіх континентах.

Ключові слова: наука, держава, назва, державознавство, державне право, політологія, статистика, статологія.

The events taking place in the world today lead to an urgent necessity for a scientific reinterpretation of the place and role of the state in modern society. However, it should be noted that there is still no comprehensive approach to the study of this important social institution within the framework of a separate, independent science of the state. This article reveals the conceptual foundations of the formation of a new science of the state and substantiates its name on the basis of historical and logical-semantic analysis. It is determined that historically the science of the state has its origins in Germany of the 17th and 18th centuries, when it was initially called “*Staatswissenschaft*” (Science of the State) by Hermann Conring (1606–1681), then “*Staatswissenschaft*” and “*Statistika*” by Gottfried Achenwall (1719–1772), and in the 19th century – “Statistics”, which, after having lost its socio-political content, turned into a special science, related to the compilation of numerical descriptions of people’s social life and the scientific processing of the obtained quantitative data. From the end of the 19th century the “Science of the State” lost its name, since its separate blocks of knowledge have become the components of other sciences such as jurisprudence, political science, etc. This situation persisted until the end of the 20th century – the times of the collapse of the USSR, when work on the revival of the science of the state began in the post-socialist countries. Different names were suggested to denote a new science, but of them, “*Derzhavovedennya*” (Gosudarstvovedeniye – Russia) and “*Derzhavoznavstvo*” (Ukraine) received the most support and promotion. On the basis of a comprehensive logical-semantic analysis, it is substantiated that of these two names denoting the science of the state, the name “*Derzhavoznavstvo*” is clearer, because it indicates a certain set of “knowledge about the state”, besides it is easily understood for scientists of a certain group of Slavic countries. At the same time, the author believes that in today’s globalized world there should be another name to denote the science of the state, and he proposes the term “Statology” (“*stato*” + *logos*; state + science). The advantage of the suggested term lies in the fact that it, being broader both in terms of content

and language, will contribute to the emergence of the science about the state beyond the narrow borders of a certain group of Slavic countries and will spread in scientific circles on all the continents.

Key words: *science, state, name, statescience, state law, politology, statistics, statology.*

Постановка проблеми. Держава існує вже багато тисячоліть і ставлення до неї у суспільстві завжди було суперечливим, оскільки вона, з одного боку, сприймається людьми як необхідність, а з іншого – чимось «не своїм», чужим. Але саме ця суперечливість є джерелом постійного наукового інтересу до неї, який, однак, є нерівномірним в силу того, що будь-яке нове знання не виникає як просто раціональний плід абстрактної думки, а є, так чи інакше, породженням соціально-економічних, політичних та інших умов свого часу. Особливо це стосується тих умов з якими суспільства, народи і держави стикаються в процесі свого розвитку в часи вирішальних цивілізаційних викликів. Таким є наразі повномасштабне вторгнення Російської Федерації в Україну 24 лютого 2022 р., яке зумовило необхідність радикального переосмислення місця та ролі різного роду інституцій суспільства, як в національному, так і світовому масштабах. У цьому процесі своє особливе місце посідає держава, яка потребує підвищеної наукової уваги, зокрема, в контексті інституціалізації сукупності «знань про державу» у щось «цілісне, систематизоване», а саме в «науку про державу».

Аналіз останніх досліджень. Чи існує сьогодні реально «наука про державу» – це велике питання, на яке, незважаючи на визнання провідної ролі держави у сучасній системі соціальних інститутів, в наукознавстві немає позитивної відповіді. Підтвердженням цього зокрема є те, що проблема інституціалізації науки про державу не стала предметом спеціального дослідження, а знайшла лише фрагментарне відображення в деяких державознавчих публікаціях [1, 2, 3]. Це стосується не тільки України, інших постсоціалістичних країн, а й загалом усього наукового світу. Наочним прикладом цього є не тільки висновки деяких дослідників держави [3], а й Універсальна десятикова класифікація (УДК), де держава виступає не як самостійний елемент класифікації, а є лише складовою частиною «Політики» (Розділ 32), «Права» (Розділ 34) і «Державного адміністративного управління...» (Розділ 35). Наведене вище підтверджується тим, що наявні знання про державу є лише певними аспектами в науках, що вивчають ті чи інші «грані» держави (окрім названих можна додати історію, соціологію, економіку тощо), і тому говорити про «науку про державу» як єдину систему знань та відповідну автономну соціальну інституцію не можна.

Мета. Потреба в формуванні такої самостійної науки зумовлена насамперед відсутністю системних знань про місце та роль держави в суспільстві, про закономірності, й, головне, нерівномірності її розвитку, які багато в чому пояснюють проблеми неефективності сучас-

них держав, в першу чергу, розвинутих західних. Останні, здається, повірили в теорію про «відмирання держави» вже у XXI столітті і виявилися неспроможними припинити агресивні плани держав, які фактично знаходяться у минулому столітті. В цих умовах, коли весь цивілізований світ зрозумів, що роль держави не тільки не послабшає, але й значно зростає, необхідність інституціалізації науки про державу стає очевидною. Це дає значний імпульс державознавчим дослідженням, перші результати яких мають концептуально відобразити алгоритм становлення нової науки. Оскільки одним з елементів цього алгоритму є визначення «імені» останньої, то *метою* пропонованої статті є вирішення проблеми наукової ідентифікації науки про державу через призму її назви, адже, як гласить народна мудрість, «як корабель назвеш, так він й попливе».

Основний зміст. На перший погляд питання про назву «науки про державу» є досить простим, утім історія свідчить, що це далеко не так. Адже держава вивчалася з давніх, особливо античних часів (Платон, Аристотель, Цицерон), проте окрема, відносно самостійна галузь знань про державу, сформувалася значно пізніше, у Німеччині XVII століття. Її контури були визначені вченим-енциклопедистом (філософом, істориком, правознавцем, медиком) Германом Конрінгом (1606–1681 рр.), який у навчальному курсі, що ним викладався в Гельмштадському університеті, доволі системно для того часу описував державу (точніше – країну) через призму географічних, політичних, економічних, етнографічних відомостей: території, населення, релігії, звичаїв, титулів, гербів, державного устрою, законів тощо [4, с. 42–43].

Продовжувачем справи Германа Конрінга був ще один німецький вчений-енциклопедист – Готфрід Ахенваль (1719–1772 рр.), який, наслідуючи визначену його попередником концептуальну лінію щодо предмета дослідження держави з її країнознавчими характеристиками, зробив свій певний внесок у позначенні «науки про державу». Справа в тому, що на відміну від Конрінга, науковою і навчальною мовою якого була латинь, Ахенваль переважно послуговувався німецькою мовою. Як наслідок, для характеристик сукупності знань про державу він використовує термін «*Staatswissenschaft*» (наука про державу), який знайшов зокрема відображення в назві виданої Ахенвалем у 1749 р., а потім в багаторазово перевиданій роботі «*Abriss der Staatswissenschaft der europaeischen Reiche*» («Нарис науки про державу європейських імперій»; 1752, 1756, 1762, 1767 рр.). Але знаходження вченим на певному етапі мовного

переходу від «латині до німецької мови», вважаємо, зумовили певні термінологічні зміни, які не пішли на користь «науки про державу». Мова йде про введення в науковий обіг такого терміну як «statistica» (від лат. «statist» – державна людина). Пояснюючи введення цього терміну Ахенваль писав, що «слово «Staatswissenschaft» (наука про державу) на практиці пов'язують із політикою, тому я залишаю це слово для назви науки філософам, які мають справу із загальними засадами держави; для науки ж, яка займається розглядом історичного досвіду та дійсних фактів, я обираю термін «статистика» [4, с. 49]. Тобто, якщо з деякою поправкою на час «відредагувати» зазначене, то виходить, що Ахенваль виокремлює, умовно кажучи, два рівні: 1. «Staatswissenschaft» – філософська (теоретична) частина; 2. «Statistika» – прикладна частина, пов'язана з конкретним історичним і сучасним досвідом країн, що існували тоді. Говорячи сучасною «галузевою» юридичною мовою, це були Загальна та Особлива частини «науки про державу».

У подальшому процес розвитку єдиної «науки про державу» з такою структурою, умовно кажучи, «вийшов з під контроль». Цьому посприяв ще один німецький вчений – Август Людвіг фон Шлецер (1735–1809 рр.). Продовжуючи державницьку традицію Ахенваля, Шлецер, окрім питань державного устрою і державного права, значну увагу приділяв таким елементам, як точність чисельного вираження даних про стан держави, використання методу угруповання даних; вимога у тому, щоб найважливіші статистичні відомості добувалися адміністративною статистикою тощо [4, с. 45–46]. В такий спосіб можна говорити про те, що на початку XIX ст. у змісті «науки про державу» формуються контури двох блоків: а) державний устрій і державне право; б) стан держави (країни), виражений в числах.

Упродовж XIX ст. в німецькомовних імперіях (Німеччина та Австро-Угорщина), а також Російській імперії, що перейняла досвід останніх, йшов процес «вимивання» з науки про державу державознавчо-соціального компоненту на користь «державознавчо-числового (кількісного)». Це було зумовлено, з одного боку, підвищенням значення аналізу кількісних даних суспільного життя, а з іншого – небажанням правлячої еліти мати самостійну науку, яка б розкрила усі сторони держави, насамперед, філософські, соціальні та політичні. До кінця XIX ст. «наука про державу», за якою вже закріпилася назва «статистика», повністю втрачає свій державознавчо-соціальний компонент і перетворюється на науку, яка займається «вивченням прийомів систематичного спостереження за масовими явищами соціального життя людини, складання їх чисельних описів та наукової обробки цих описів» [5, с. 476].

Кінець XIX – початок XX століть був періодом, коли «наука про державу» втратила свою назву, а її окремі блоки знань розподілилися по «новим» галузям знань, які були складовими права або близькими до нього: «державне право», «теорія держави», «загальне вчення про державу», «політологія». Після Першої світової війни, у західному світі держава стає предметом вивчення політології, а в східному (соціалістичному), у тому числі і в Україні – предметом вивчення «теорії держави і права», а також «державного права».

Після розпаду СРСР, на початку 90-х років XX ст., у межах колишніх республік, вже незалежних держав, спостерігається активізація державознавчих досліджень та набуття на нових методологічних засадах різноманітних державознавчих знань. На основі аналізу цього розмаїття та, відповідно, підходів до розуміння суті, місця та ролі держави у системі сучасної науки, доходимо висновку, що на пострадянському просторі виділяються два основні підходи: 1) держава, як і раніше, є прерогативою «Загальної» або просто «теорії держави та права»; 2) держава має бути предметом окремої науки – «державоведіння» (Росія), «державознавство» (Україна, зокрема, в багатотомній Юридичній енциклопедії «державознавство» визначено як «наука про державу...» [6, с. 164]).

Представники першого підходу, яких більшість, не вбачають проблему в наявності дуалізму у предметі теорії держави і права, і часом, чисто догматично, обґрунтовують нерозривну єдність таких важливих і водночас самостійних соціальних явищ як держава і право. З цього приводу український правознавець М. І. Козюбра писав, що «державу як «окреме суспільне утворення» не повинна бути предметом теоретичного правознавства, адже наявний дуалізм його предметів зумовлює визнання власне двох різних наук з двома різними предметами: науки про право – правознавство, предметом якої є право та науки про державу – державознавство, предметом якого є держава [7, с. 37]. Утім, слід зазначити, що позиція М. І. Козюбри певною мірою відрізняється від позиції тих вчених, які вважали за потрібне залишити «теорію держави» в межах юридичної науки, оскільки «блок знань про державу», на його думку, має бути «переданий» політології. З цим, однак, не погоджувався інший український учений – Ю. М. Оборотов, засновник школи «загальнотеоретичної юриспруденції». Розуміючи вразливість дуалізму предмету загальної теорії держави і права, він спробував його вирішити перейменуванням зазначеної науки на «загальнотеоретичну юриспруденцію», яка, за його словами, «не зводиться до галузі правознавства, а включає державознавство як свою важливу складову» [8, с. 6].

Практичним результатом цієї наукової дискусії стало написання Ю. М. Оборотовим (на чолі авторського колективу) та М. І. Козюброю

(на чолі авторського колективу) двох підручників, відповідно: «Загальнотеоретична юриспруденція: навчальний курс» [9] та «Загальна теорія права : підручник» [10]. Аналіз структури та змісту цих видань показує, що в цій науковій суперечці, на нашу думку, більш переконливим є М. І. Козюбра, оскільки, по-перше, «елементи» держави, що залишилися у підручнику М. І. Козюбри, реально, а не штучно, безпосередньо пов'язані з правом, матеріал же розділу 5 «Статика і динаміка держави» в навчальному курсі Ю. М. Оборотова виглядає досить «стороннім» у колі гармонійно пов'язаних між собою «юридичних» розділів цього навчального видання [9, с. 340–421]. По друге, той факт, що термін юриспруденція з латині – «праворозуміння» (*jūs, jūris* – «право», *prudentia* – розуміння) є майже синонімічним «правознавству», також говорить про те, що держави там має бути «у міру». Втім, ці дискусії та певні їхні результати серед українських вчених були локальними, на рівні двох академій – Одеської юридичної та Києво-Могилянської – і не характеризувались широким науковим охопленням. Хоча в останні кілька років темп державознавчих досліджень суттєво посилюється (наприклад, під егідою школи «загальнотеоретичної юриспруденції» було підготовлено низку дисертацій та публікацій з «державознавства»), пізнавальна робота в цьому напрямі не була системною і до будь-яких кардинальних змін по всій країні це не призвело.

Закріплене в багатотомній Юридичній енциклопедії наприкінці XX ст. твердження про те, що «державознавство» – це «наука про державу...» досі відображає лише певні наміри, які нарешті, мають бути втілені в практичне життя. Адже необхідність інституціалізації науки про державу сьогодні як ніколи очевидна.

Яка має бути назва нової науки? У сучасному науковому обігу є кілька таких назв: «все-загальна теорія держави (державоведіння)»; «загальна теорія держави (загальнотеоретичне державоведіння)»; «теорія держави (державоведіння)», а також в чистому вигляді: «державознавство» (в Україні), «державоведіння» (в Росії). Слід підкреслити, що саме в цих країнах йшла певна робота з формування нової науки про державу. В інших постсоціалістичних країнах, у тому числі і Східної Європи, особливого руху до автономізації науки про державу не спостерігалось. Це відноситься також до західних країн, де прерогатива вивчення держави залишається за політологією, й частково, за іншими гуманітарними та соціально-політичними науками.

Термін «державоведіння», який походить від слова «держави» та загальнослов'янського слова «*вѣдѣти*» (знати) запропонував В. Є. Чиркин. І справді, словники підтверджують, що у таких мовах, як: ст.-слав. та др.-рус. «вѣдѣти» – *въѣдѣти*; укр. – *відати*; словен. –

védeti; чеш. – *věděti*; словац. – *vedet'*; польск. – *wiedzieć* [11]. У сучасних мовах словосполучення «державоведіння – государствоведение» окрім російської, зустрічається лише чеською мовою на латинський манер – «*státověda*». В інших слов'янських мовах подібне словосполучення пишеться і вимовляється по-іншому: «*державознавство*» (укр.); «*дзяржавнаўства*» (бел.); «*државни проучвания*» (бол.); «*studia państwowe*» (пол.); «*државне студије*» (серб.); «*štátne štúdiá*» (словц.); «*državne studije*» (словенск.); «*državne studije*» (хорват.); «*državne studije*» (босн.); «*државните студиум*» (макед.). Тобто, в сучасних умовах, окрім російської та чеської мов, домінує більш сучасне слово «знання» у поєднанні зі словом «держави» (тільки в чеській та словацькій – англо-романо-німецька модифікація слова «держави» – «*státo*» та «*státní*», а в польській своє – *państwowe*). В результаті виходить, що найбільш уніфікованим і відповідно зрозумілим на слов'янському просторі є словосполучення «державознавство» – термін, який на доктринальному рівні позначає «науку про державу в Україні». Це один із можливих, щоправда, дещо вузький за змістом, варіантів назви, який в якості ключового слова-назви міг би сприяти поширенню наукової державознавчої інформації в межах усього слов'янського світу.

Далі, якщо продовжити цей логічний ряд з урахуванням того, що за кордоном, як уже зазначалося, такої визнаної окремої науки немає, то було б цілком слушним вийти за межі слов'янського простору. У цьому випадку необхідно знайти аналог словосполучення «*держави+наука*» тією мовою, що максимально використовується в науковому світі з великим охопленням населення. Оскільки загальновідомо, що «науковою мовою» у світі вважається англійська мова, яка на додачу домінує в країнах з великою кількістю населення: країни Співдружності націй (Великобританія, Канада, Австралія, Нова Зеландія та ін.), США, частково Індія, то обґрунтованим буде взяти його за основу. Англійською слово «держави» – «*state*». З інших, найбільш поширених у світі мов, відзначимо іспанську (домінує крім власне Іспанії також у всіх країнах Південної Америки, за винятком Бразилії) і португальську (домінує крім власне Португалії також у Бразилії), на яких держави – «*estado*», а також французька – «*etat*», німецька – «*staat*» та італійська – «*stato*». Оскільки всі ці мови зазнали впливу латинської мови (*status*), то для словотвору було б справедливим за основу взяти «звучне» італійське «*stato*» та загальноживий термін для позначення науки – *logos*. В результаті отримуємо загальноприйнятне в «світовому» масштабі позначення науки про державу як «Статологія» – *Statology* (англ.); *Estatologia* (ісп. та порт.); *La statologie* (фр.); *Statologie* (нім.); *Statologia* (іт.).

Висновки. Таким чином, інституціоналізація окремої самодостатньої науки про державу є відгуком на гострі потреби нашого часу, коли наявність комплексних теоретичних знань про державу, отриманих шляхом осмислення державної дійсності у всьому різноманітті її проявів, є необхідними для державного будівництва. Пропонуючи таку назву замість «Державознавства», ми, по-перше, точніше виражаємо зміст нової науки, адже остання це не тільки комплекс теоретичних знань, а й відповідна інституційна структура з людським і матеріальним потенціалом, що виробляє ці знання та впроваджує їх в практику. По-друге, назва «статологія», як вже зазначалось, сприятиме виходу державознавчої науки за вузькі межі певної групи слов'янських країн та інтеграції у широкий науковий світ. Сьогодні, коли Україна у світі користується неабияким авторитетом, і така науково-понятійна пропозиція з боку вітчизняних учених, вважаємо, була б також позитивно сприйнята. Але пропонувати лише назву «науки про державу» – це лише початок. Треба йти далі, пропонуючи цілісне, системне бачення процесу становлення та розвитку «статології» як науки.

Нова наука має бути не «віртуальним» комплексом знань про державу, «розпорошеним» по

багатьох науках, а самостійною, комплексною, міждисциплінарною за змістом наукою, що акумулює та узагальнює відповідні знання гуманітарних та суспільно-політичних наук і в той же час служить теоретичним та методологічним базисом для деяких із них. Вона має відповідати характерному для наукознавства алгоритму її створення, елементи якого досліджуватимуться державознавцями. Серед першочергових концептуальних напрямків цих досліджень виокремимо: а) об'єкт, предмет та змістозна структура науки, її джерельна та методологічна бази; б) організаційно-інституційне та кадрове забезпечення науки; в) наукова дисципліна (спеціальність) «Статологія», її структура (наукові напрями); г) профільні галузі «Статології»; е) навчальні дисципліни (спеціальності, спеціалізації); д) практичне впровадження «статологічних» знань тощо. Продовжуючи в цьому руслі дослідницьку роботу, результати якої будуть відображені в наступних статтях, водночас ми запрошуємо і інших вчених висловити своє бачення майбутнього науки про державу через призму наведених вище напрямків. Настав час надати належне державі у тому числі і в науково-пізнавальному плані.

Список використаних джерел:

1. Державознавство : підручник для студентів спец. 081 «Право» / В. В. Сухонос та ін. ; [за ред. Володимира Сухоноса]. Суми : Університетська книга, 2021. 491 с.
2. Бостан С.К. Інтегративні основи науки про державу. *Актуальні проблеми державно-правового розвитку України в контексті інтеграційних процесів* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 10-річчю створення Інституту управління та права Запорізького національного технічного університету, м. Запоріжжя, 20 травня 2017 р. Запоріжжя : «Просвіта», 2017. Т.1. С. 201–204.
3. Чиркин В. Е. Государствование как отрасль знания и учебная дисциплина. *Государство и право*. 2008. № 4. С.13–20.
4. Елисеева И. И., Еременко Т. В., Соколов Я. В. Взаимосвязи российской и европейской экономической мысли: опыт Санкт-Петербурга : Очерки / СПб. : Нестор-История, 2013. С. 41–88.
5. Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона : Том XXXIа. СПб. : Издательство: Семеновская Типолиграфия (И. А. Ефрона), 1901. С. 473–954.
6. Погорілко В. Ф., Бобровник С. В. Державознавство. *Юридична енциклопедія*: в 6 т. Київ, 1999. Т. 2: Д–Й. С.164
7. Козюбра М. Загальнотеоретичне правознавство: стан та перспективи *Право України*. 2010. № 1. С.32–43.
8. Оборотов Ю. Н. Общетеоретическая юриспруденция – теория государства и права нового времени. *Наукові праці Одеської національної юридичної академії*. Одеса : Юрид. л-ра, 2009. Т. 8. С. 54–62.
9. Оборотов Ю. Н. Общетеоретическая юриспруденция : учебный курс / и др.; Одесса: Феникс, 2011. 436 с.
10. Загальна теорія права : підручник / за заг. ред. М. І. Козюбри. Київ : Ваїте, 2015. 392 с.
11. Веды. *Этимологический онлайн-словарь русского языка Макса Фасмера*. URL: <https://lexicography.online/etymology/vasmer/%D0%B2/%D0%B2%D0%B5%D0%B4%D0%B0%D1%82%D1%8C>

УДК 342.7

DOI <https://doi.org/10.37687/2413-6433.2022-3-4.6>**Денисенко К. В.,**

кандидатка наук з державного управління, доцентка,
доцентка кафедри адміністративного, цивільного
та господарського права і процесу
Академії Державної пенітенціарної служби
ORCID: 0000-0002-9637-1361

Борко І. С.,

здобувачка вищої освіти
Академії Державної пенітенціарної служби
ORCID: 0000-0002-3397-0121

РЕАЛІЗАЦІЯ ЦИФРОВИХ ТА ІНФОРМАЦІЙНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ В СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖАХ INSTAGRAM ТА FACEBOOK В УМОВАХ ВІЙНИ

THE ACCOMPLISHMENT OF HUMAN DIGITAL AND INFORMATION RIGHTS IN SOCIAL NETWORKS INSTAGRAM AND FACEBOOK IN CONDITIONS OF THE WAR

Стаття присвячена аналізу реалізації цифрових та інформаційних прав українців в соціальних мережах Instagram та Facebook під час війни в Україні, а також розробці шляхів удосконалення механізму їх забезпечення. Підкреслюється, що в умовах сьогодення спостерігається зростання ролі інноваційних технологій, стрімка діджиталізація всіх сфер життя людини, а також формування цифрового та інформаційного суспільства, для якого першочерговим залишається сприяння розвитку демократичних засад функціонування людства. Для цього важливими є ефективне й належне забезпечення та реалізація цифрових та інформаційних прав людини.

Низка українських громадян, за допомогою соціальних мереж, сприяла недопущенню дезінформації та фейкам, відсічі інформаційної війни з боку російської федерації. Їх суть полягає в репостах, зборі, документуванні та публікації цифрових медіа щодо злочинів проти людяності з боку окупантів, пересування ворожої техніки, фактах мародерства російських військових тощо.

Право на публікування цифрових медіа входить до категорії цифрових прав, а свобода вираження поглядів є частиною системи інформаційних прав. Соціальні мережі Instagram та Facebook належать компанії Meta, яка активно допомагає Україні і співпрацює із Міністерством цифрової трансформації України. Але це не стало причиною перегляду правил спільноти Instagram та Facebook і українці часто стають жертвами блокування через публікування «sensitive content». Це фактично є заборобою поширення інформації про війну в Україні і порушенням права на публікування цифрових медіа та свободи вираження поглядів.

З огляду на зазначене, акцентовано увагу на доцільності перегляду політики Instagram та Facebook щодо українського контенту, але і вирішення на рівні компанії питання про російських користувачів, а саме ботів, які просто надсилають скарги на дописи про війну аби приховати злочини окупантів.

Ключові слова: права людини, соціальні мережі, інформаційна війна, кібервійна, Збройні сили України, Міністерство цифрової трансформації України, свобода вираження поглядів.

The article is devoted to the analysis of the accomplishment of human digital and information rights Ukrainians in social networks Instagram and Facebook at the time of the war in Ukraine and the creation of ways of the development of the mechanism of the security of these rights. Authors highlighted the rise of innovation technologies' role, steep digitalization of all human life areas and the formation of digital and information society for which priority is the assistance of the development of democratic basics of functioning of society are observed in today's conditions. For this effective and appropriate security and realization of human digital and information rights are important.

Using social networks, the chain of Ukrainian citizens the denial disinformation and fakes, rebuffing the russian federation's information war. Their essence consists in reposts, collections, documentation and publication of digital media of occupations' crimes against humanity, movement of enemy equipment, facts of russian militaries' foray etc.

The right to publish digital media falls within the category of digital rights and the freedom of expression is a part of the information rights system. Social networks Instagram and Facebook belong to the company Meta. The company actively helps Ukraine and cooperates with the Ministry of digital transformation of Ukraine. But it was not a reason for revision of policy of society on Instagram and Facebook and Ukrainians often

are victims of blockading because of publication of «sensitive content». In fact, it is banning the increase of information about war in Ukraine and it is a breach of the right to public digital media and the freedom of expression.

In view of the above, attention is focused on the appropriateness of revision of policy of Instagram and Facebook concerning Ukrainian content and decision of the question at the level of company concerning russian users namely, bots that simply send complaints about war posts to hide occupants' crimes.

Key words: *human rights, social networks, information war, cyberwar, Armed Forces of Ukraine, Ministry of digital transformation of Ukraine, freedom of expressions.*

Постановка проблеми. Соціальні мережі міцно увійшли в повсякденне життя майже кожної людини, слугуючи механізмом взаємодії із зовнішнім світом та обміну інформацією. Із початком війни, українці почали використовувати соціальні мережі в якості інструмента в інформаційній війні проти російської федерації, активно викладаючи на своїх сторінках докази військових злочинів окупантів у таких популярних соціальних мережах як Instagram та Facebook. Ці мережі належать компанії Meta, що незважаючи на підтримку України, продовжує блокувати українські аккаунти та пости про війну.

Після численних скарг блогерів, міністр цифрової трансформації України Михайло Федоров навіть сформував звернення до компанії Meta із проханням посприяти припиненню масовому блокуванню. Однак питання створення засад для реалізації прав на публікування цифрових медіа та свободу вираження поглядів у соціальних мережах Instagram та Facebook під час війни в Україні залишається на порядку денному.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Питанням щодо сутності, реалізації та захисту цифрових та інформаційних прав людини присвячено увагу таких науковців, як: О.С. Гиляка, О.М. Головка, А.В. Марущак, О.В. Петришин, В.В. Ткаченко та ін.

Окремі аспекти правового регулювання соціальних мереж, зокрема Instagram та Facebook, прямо чи опосередковано відображено в працях таких вчених, як: А.В. Галунько, А.Ю. Карпець, О.О. Мацкевич, К.А. Пряхіна, К.І. Спасова тощо. Водночас, проблематика реалізації цифрових та інформаційних прав людини в соціальних мережах Instagram та Facebook в умовах війни не отримала належного наукового осмислення.

Мета статті: здійснення аналізу реалізації цифрових та інформаційних прав українців в соціальних мережах Instagram та Facebook під час війни в Україні, а також розробки шляхів удосконалення механізму їх забезпечення.

Виклад основного матеріалу. В умовах сьогодення спостерігається зростання ролі інноваційних технологій, стрімка діджиталізація всіх сфер життя людини, а також формується цифрове та інформаційне суспільство, для якого першочерговим залишається сприяння розвитку демократичних засад функціонування людства. Для цього важливими є ефективне й належне забезпечення та реалізація цифрових та інформаційних прав людини.

Термін «цифрові права людини» охоплює фактично два розуміння. У першому ним називають усі ті права, здійснення та захист яких тісно пов'язаний сьогодні з використанням цифрових інструментів або має суттєву онлайн-складову. У другому – лише ті права, які виникають або починають претендувати на статус фундаментальних у цифрову епоху [1, с. 19].

Систему цифрових прав складають:

- право на доступ до Інтернету;
- свобода вираження поглядів онлайн;
- право на приватність і захист персональних даних;
- право на свободу та особисту безпеку онлайн;
- право на мирні зібрання, асоціації та/або використання електронних інструментів демократії;
- право на цифрове самовизначення, або право відключатися від онлайн, або бути забутим в онлайні [2, с. 59].

Інформаційні права – це права, що засновані на спілкуванні, зборі, доступі, використанні та контролі інформації. Інформаційні права можуть включати права на конфіденційність, інтелектуальну власність, свободу вираження поглядів і доступ до інформації [3].

Із початку повномасштабної війни російської федерації на території України, російські окупанти почали здійснювати геноцид проти українського народу, вчиняти звірства та масові вбивства цивільного населення на окупованих території, нищити цивільну інфраструктуру нехтуючи нормами міжнародного права та звичаями у сфері ведення війни, а також застосовувати всі засоби інформаційної війни із метою деморалізації, дестабілізації психіки та поширення паніки в українському суспільстві.

Для стримування наступу росії на Україну Міністерство цифрової трансформації оголосило про створення ІТ-армії [4]. До неї мав змогу долучитися кожен бажаючий, виконуючи завдання поставлені Міністерством цифрової трансформації України на спеціальному каналі в месенджері Телеграму.

Поряд з цим, лише однією ІТ-армією кібервійна із росією не обмежилась. Низка українських громадян, за допомогою соціальних мереж, сприяла недопущенню дезінформації та фейкам, відсічі інформаційної війни з боку російської федерації. Їх суть полягає в репостах, зборі, документуванні та публікації цифрових

медіа щодо злочинів проти людяності з боку окупантів, пересування ворожої техніки, фактах мародерства російських військових тощо.

Таким чином, світ має можливість отримати інформацію про війну в Україні від самих українців, безпосередньо тих, хто від неї страждає, а українці мають можливість збільшити обсяги допомоги Збройним силам України, гуманітарної допомоги для цивільного населення та розповісти міжнародній спільноті правду про віроломну збройну агресію російської федерації.

Здійснюючи такі дії, українці реалізують свої цифрові та інформаційні права, а саме право на публікування цифрових медіа та свободу вираження поглядів. Останнє, відповідно до Загальної декларації прав людини статті 19 передбачає право кожної людини на свободу переконань і на вільне їх виявлення; це право включає свободу безперешкодно дотримуватися своїх переконань та свободу шукати, одержувати і поширювати інформацію та ідеї будь-якими засобами і незалежно від державних кордонів [5].

Доцільно зазначити, що цифрові та інформаційні права відносно нові категорії прав людини і є взаємозалежними та взаємопов'язаними. По-перше, цифрові права є інструментом реалізації інформаційних прав, оскільки саме за допомогою мережі Інтернет ми знаходимо потрібну інформацію, спілкуємося в соціальних мережах тощо. По-друге, предмет інформаційних прав людини становить основу існування цифрового простору [6, с. 145].

Право на публікування цифрових медіа входить до категорії цифрових прав, а свобода вираження поглядів є частиною системи інформаційних прав. Поряд з цим, цифрові та інформаційні права є взаємопов'язаними, це проявляється у тому, що перше та друге право є інструментом інформаційної війни для українців проти російської федерації у соціальних мережах Instagram та Facebook; відіграють провідну роль в інформаційній війні, виконуючи просвітницьку та пізнавальну функції.

Соціальні мережі Instagram та Facebook належать компанії Meta, яка активно допомагає Україні і співпрацює із Міністерством цифрової трансформації України. Але це не стало причиною перегляду правил спільноти Instagram та Facebook і українці часто стають жертвами блокування через публікування «sensitive content» (з англ. «чутливий контент»). Це фактично є заборонаю поширення інформації про війну в Україні і порушенням права на публікування цифрових медіа та свободи вираження поглядів.

Після великої кількості звернень від найпопулярніших блогерів, Міністерство цифрової трансформації України офіційно звернулося до компанії Meta із проханням усунути вказані недоліки. Головним проханням листа є відкриття для українських користувачів правила з модера-

ції українського контенту. А також просять поділитися списком заборонених слів, які сприймаються системою як неприйнятні. Це дозволить уникнути масових блокувань [7].

«У нас триває жорстока війна, тому несправедливо модерувати український контент за правилами мирного часу. Соцмережі створені для того, щоб розповідати правду. Мільйони українців із першого дня війни об'єдналися та діють як єдиний інформаційний фронт. Поширюють новини в соцмережах, збирають кошти для армії, медиків та людей, які все втратили. Кожен активіст, блогер, волонтер використовує свою довіру та репутацію для доброї справи», – міністр цифрової трансформації України Михайло Федоров [8].

Називають дві причини чому контент про війну в Україні блокується соціальними мережами компанії Meta:

- частково контент українців блокується автоматично через алгоритми соцмереж. Політика компанії щодо контенту не адаптована до реалій війни в Україні. Також існує проблема в якості модерування контенту з України;

- іншою причиною блокування профілів українців є надмірна активність російських ботів, що скаржаться на публікації [9].

Якщо перший пункт можна легко вирішити на технічному рівні, то ось другий – ні. Попри яскраві заяви про заборону мереж Instagram та Facebook російською владою, кожен день трапляються випадки скарг від російських аккаунтів щодо українських. У цьому випадку доцільним є неупереджений та детальний розгляд скарг самим керівництвом компанії, і в разі появи скарги від російського бота, блокувати його аккаунт із позбавленням права у подальшому створювати цим користувачем сторінки в цих соціальних мережах.

У правилах використання мереж Instagram та Facebook, вказано наступне:

- в Instagram немає місця підтримці або звеліченню тероризму, організованої злочинності чи груп, що розпалюють ворожнечу;

- ми ніколи не схвалюємо заохочення насильства або напади на інших на основі їхньої раси, етнічної приналежності, національного походження, статі, роду, гендерної ідентичності, сексуальної орієнтації, віросповідання, обмежених можливостей або хвороб. Ми можемо дозволити поширення дописів із мовою ворожнечі з метою опротестувати їх або привернути увагу громадськості. У таких випадках ми просимо чітко вказувати ваші наміри. Серйозні погрози заподіяння шкоди громадськості або особистій безпеці не дозволені [10].

Висновки. Таким чином, блокування українських аккаунтів соціальними мережами Instagram та Facebook є протиріччям їхніх власних правил. Адже дії українці здійснюють репости, збір, документування та публікацію цифрових медіа щодо злочинів проти людяності

з боку окупантів задля того, аби показати світові всю правду про війну в Україні, а також привернення до неї уваги. Отже, блокуючи українських користувачів за поширення контенту про війну, Instagram та Facebook, що належать компанії Meta, виступають у ролі захисника агресора, проводячи таким чином політику замовчування.

Для вирішення цієї проблеми, на нашу думку, важливим є не лише перегляд політики Instagram та Facebook щодо українського кон-

тенту, але і вирішення на рівні компанії питання про російських користувачів, а саме ботів, які просто надсилають скарги на дописи про війну аби приховати злочини окупантів. Попри зазначене, вбачаємо доцільним створення спрощеного механізму для можливості відновити допис чи сторінку в разі масової атаки російських ботів.

Для реалізації вище зазначеного, необхідним залишається звернення та співпраця Міністерства цифрової трансформації України із компанією Meta.

Список використаних джерел:

1. Разметаєва Ю. С. Цифрові права людини та проблеми екстратериторіальності в їх захисті. *Право та державне управління*. 2020. № 4. С. 18–23.
2. Братасюк О. Б., Ментух Н. Ф. Поняття та класифікація цифрових прав в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 10. С. 58–61.
3. Information rights: website. URL: <https://www.contractsounsel.com/g/269/us/information-rights> (дата звернення: 16.08.2022).
4. Україна створює IT-армію – Федоров : веб-сайт Суспільне новини. URL: <https://suspilne.media/211480-ukraina-stvorue-it-armiu-fedorov/> (дата звернення: 16.08.2022).
5. Загальна Декларація прав людини: Декларація ООН від 10.12.1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 16.08.2022).
6. Denysenko K. V., Borko I. S. Establishing of the institution of the digital ombudsman as the guarantee of the security of human digital and information rights. *Modern research in world science: collection of abstracts of International scientific-practical conference*, Kunovice, Czech Republic, June 17–18, 2022. Kunovice: Akademie HUSPOL, 2022. P. 144–146.
7. Мінцифри звернулося до Meta через блокування дописів про злочини РФ у соцмережах : веб-сайт Online. Ua. URL: https://novyny.online.ua/amp/mintsifri-zvernulosya-do-meta-cherez-blokuвання-dopisiv-pro-zlochiny-rf-u-sotsmerezah_n847496/ (дата звернення: 16.08.2022).
8. Meta просять не блокувати контент українських блогерів у соцмережах: веб-сайт Мультимедійної платформи іномовлення України Укрінформ. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-technology/3539031-meta-prosat-ne-blokuвати-kontent-ukrainskih-blogeriv-u-socmerezah.html> (дата звернення: 16.08.2022).
9. Не просто Sensitive content. Чому соціальні мережі блокують пости українців та яка петиція може допомогти розв'язати проблему : веб-сайт Вікна. URL: <https://vikna.tv/styl-zhyttya/google-ta-meta-blokuut-dopysy-ukrayinciv-ukrayinczi-stvoryly-petyczyu/> (дата звернення: 16.08.2022).
10. Правила спільноти Instagram : веб-сайт соціальної мережі Instagram. URL: https://help.instagram.com/477434105621119?ref=igtos&helpref=faq_content&fbclid=IwAR1JCbved1DKtYJamhhCd4Ovzc7QJSHk_UmrML8Eok3h9CZ_igBZuJ8f5eo (дата звернення: 16.08.2022).

УДК 343.8.01(477)(02)

DOI <https://doi.org/10.37687/2413-6433.2022-3-4.7>**Ільїна О. В.,**кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінально-правової політики
та кримінального права

Навчально-наукового інституту права

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ORCID: 0000-0003-4848-3120

**ПРОБАЦІЙНИЙ НАПРЯМОК КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОЇ ПОЛІТИКИ
У ЗАПОБІГАННІ ЗЛОЧИННОСТІ В УКРАЇНІ****PROBATION DIRECTION OF PENITENTIARY POLICY
IN CRIME PREVENTION IN UKRAINE**

Статтю присвячено визначенню визначення особливостей пробаційного напрямку кримінально-виконавчої політики у запобіганні злочинності в Україні. Розглянуто основні чинники, що формують кримінально-виконавчу політику України. Обґрунтовано сучасний апробаційний напрямок кримінально-виконавчої політики України. Доведено, що сучасна кримінально-виконавча політика України спрямована на досягнення трьох основних цілей: виправлення засуджених, профілактика злочинності, соціальна адаптація та реабілітація осіб, які відбувають чи відбули покарання, передбачене нормами Кримінального кодексу України. Розкрито особливості застосування правового інституту «пробація». Доведено, що впровадження пробації як самостійного інституту відбувалося поступово, шляхом обговорення доцільності заснування такої структурної одиниці кримінальної юстиції в Україні, дослідження і запозичення передового зарубіжного досвіду її функціонування. З'ясовано, що законодавчому закріпленню основ пробації та діяльності органу пробації передував тривалий процес (понад десять років) науково-теоретичних дискусій, практичного опрацювання окремих апробаційних методик, констатації необхідності запровадження інституту пробації та відображення його концепції на рівні нормативно-правових актів. Обґрунтовано, що в процесі впровадження інституту пробації в національну правову систему важливу роль повинні відігравати органи державної влади, національні та міжнародні благодійні і громадські організації, правоохоронні й судові органи, науковці, практики та громадськість. Аналіз порядку застосування пробації засвідчив необхідність подальшого нормативного удосконалення реалізації його організаційно-правових засад. Запропоновані зміни до законодавства в частині визначення строків застосування пробації, створюють можливість для подальшої роботи органів пробації в напрямі ресоціалізації осіб, умовно-достроково звільнених від відбування покарання, або осіб, які вже його відбули, забезпечують можливість реалізації зазначеними особами комплексу заходів (правових, економічних, організаційних, психологічних, соціальних та інших), спрямованих на мінімізацію можливості вчинення суб'єктами пробації кримінальних правопорушень у майбутньому.

Ключові слова: кримінально-виконавча політика, застосування, пробація, засуджений, виконання кримінальних покарань.

The article is devoted to determining the definition of the features of the probation direction of penitentiary policy in crime prevention in Ukraine. The main factors that shape the penitentiary policy of Ukraine are considered. The modern probation direction of the penitentiary policy of Ukraine is substantiated. It is proved that the current penitentiary policy of Ukraine is aimed at achieving three main goals: correction of convicts, crime prevention, social adaptation and rehabilitation of persons serving or serving sentences under the Criminal Code of Ukraine. The peculiarities of the application of the legal institution «probation» are revealed. It is proved that the introduction of probation as an independent institution took place gradually, by discussing the feasibility of establishing such a structural unit of criminal justice in Ukraine, research and borrowing best practices abroad. It was found that the legislative consolidation of the foundations of probation and the activities of the probation body was preceded by a long process (over ten years) of scientific and theoretical discussions, practical development of certain probation methods, the need to introduce the institution of probation and its concept at the regulatory level. It is substantiated that public authorities, national and international charitable and public organizations, law enforcement and judicial bodies, scientists, practitioners and the public should play an important role in the process of introducing the institution of probation into the national legal system. The analysis of the procedure for applying probation showed the need for further regulatory improvement of the implementation of its organizational and legal framework. The proposed amendments to the legislation in terms of determining the terms of probation, create an opportunity for further work of probation authorities in the direction of resocialization of persons released on parole, or persons who have already served, provide an opportunity for these persons to implement a set of measures (legal, economic, organizational, psychological, social and others) aimed at minimizing the possibility of probation by criminals in the future.

Key words: penitentiary policy, application, probation, convict, execution of criminal penalties.

Вступ. Україна проголосила себе правовою та соціальною державою, політика якої спрямована на створення умов, що забезпечують гідне життя та вільний розвиток людини. Політика держави істотно впливає на формування та розвиток суспільних відносин, правової системи, різних галузей законодавства, суспільної свідомості. В свою чергу, ефективність реалізації кримінально-виконавчої політики обумовлена соціально-економічними, політичними, ідеологічними та іншими чинниками, які впливають на вироблення основних напрямів діяльності держави та її спеціальних органів у сфері виконання кримінальних покарань. Наразі в Україні відбувається реформування кримінально-виконавчої системи, одним з найважливіших напрямів розвитку якої є курс на лібералізацію, пошуки покарань альтернативних позбавленню волі тощо.

Діяльність держави щодо гуманізації політики у сфері виконання кримінальних покарань зумовила появу нового інституту пробації. Впровадження пробації в національне законодавство відбувається не лише через реалізацію норм Закону України «Про пробацію» [1], а й шляхом осучаснення Особливої Частини Кримінально-виконавчого кодексу України (далі – КВК України) [2], зокрема Розділу II «Виконання покарань, не пов'язаних з позбавленням волі», а також приведення у відповідність до кримінально-виконавчих регулювань норм кримінального та кримінального процесуального законодавства.

У зв'язку із запровадженням пробації в Україні, було удосконалено концепцію виправлення засуджених завдяки впровадженню пробаційних програм, завданням яких є застосування комплексу заходів, необхідних для корекції соціальної поведінки суб'єктів пробації або її окремих проявів, формування соціально сприятливих змін особистості, які можливо об'єктивно перевірити. Варто зазначити, що пробація характеризується як ефективний засіб запобігання вчиненню нових злочинів засудженими, крім того, вона безпосередньо пов'язана зі зменшенням кількості осіб, які перебувають у місцях позбавлення волі, що в сучасних умовах викликає професійну зацікавленість у законодавців і практиків, які працюють над реформуванням кримінально-виконавчої системи України в контексті її гуманізації.

За таких умов провідного значення набувають упорядковані процеси реалізації пробаційного напрямку кримінально-виконавчої політики в Україні, які є важливими у становленні та розвитку держави.

До сучасних учених-пенітенціаристів, дослідження яких зробили вагомий внесок у розвиток системи виконання покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, та засад пробації в Україні, належать: І. Г. Богатирьов, який є автором докторської дисертації «Кримінальні покарання, не пов'язані з позбавленням волі (теорія і прак-

тика їх виконання кримінально-виконавчою інспекцією)» (2006 р.) [3] та О. І. Богатирьова, яка спочатку дослідила кримінально-виконавчу інспекцію як суб'єкта виконання покарань [4], розробила осучаснену модель кримінально-виконавчої інспекції з метою її подальшої трансформації в орган пробації, а потім запропонувала теоретико-прикладні засади впровадження пробації в Україні [5]. Одними із сучасних праць щодо функціонування інституту пробації в Україні є кандидатська дисертація Л. І. Олефір «Кримінально-виконавчі засади застосування пробації в Україні» (2018 р.) [6] та підготовлений на її основі начальний посібник «Застосування пробації в Україні: теорія і практика» (автори: О. І. Богатирьова, Л. І. Олефір, за редакцією І. Г. Богатирьова, 2019 р.) [7].

Наукові здобутки цих та інших фахівців містять низку системних положень та висновків, які безпосередньо стосуються пробації й створюють методологічні передумови для її ефективного дослідження в реаліях сьогодення. Однак кримінально-виконавчим засадам застосування пробації в існуючих дослідженнях приділено недостатню увагу, що не сприяє усуненню прогалин у теоретичних та правових положеннях цього інституту в кримінально-виконавчому праві України. Вивчення результатів наявних наукових досліджень питань пробаційного напрямку кримінально-виконавчої політики у запобіганні злочинності в Україні, оцінка його ефективності дають можливість здійснити подальше поглиблення теоретичних знань про зазначений інститут, його розвиток, а також визначити шляхи вдосконалення пробаційного напрямку кримінально-виконавчої політики у запобіганні злочинності в Україні.

Постановка завдання. Метою статті є розв'язання конкретного наукового завдання щодо визначення особливостей пробаційного напрямку кримінально-виконавчої політики у запобіганні злочинності в Україні.

Результати дослідження. Реформування кримінально-виконавчої політики України спрямоване на досягнення трьох основних цілей: виправлення засуджених, профілактика злочинності (приватна та загальна превенція) та соціальна адаптація та реабілітація осіб, які відбувають чи відбули покарання, передбачене нормами Кримінального кодексу України (далі – КК України) [8]. У зв'язку з цим піддається масштабному реформуванню як пенітенціарна система, так і кримінально-виконавче законодавство, що регламентує діяльність органів, установ виконання покарань, слідчих ізоляторів, навчальних закладів та медично-реабілітаційних центрів, що належать до сфери управління Державної кримінально-виконавчої служби України (далі – ДВК України).

Так, 15 жовтня 2007 року в Інституті законодавства Верховної Ради України відбулася

презентація проекту Концепції створення та розвитку системи пробації в Україні на період 2008–2018 років, розробленого в рамках співпраці між Харківським громадським центром «Молодь за демократію» та Дитячим фондом ООН (ЮНІСЕФ) «Розробка нормативної бази для створення служби пробації як елемента превентивно-орієнтованої системи ювенальної юстиції». Результатом став прийнятий Закон України «Про пробацію» від 05.02.2015 р. № 160-VIII [1], розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції реформування (розвитку) пенітенціарної системи України» від 13 вересня 2017 р. № 654-р [9], а також утворення державної установи «Центр пробації». Так, у ст. 4 Закону України «Про пробацію» зазначено, що «метою пробації необхідне забезпечення безпеки суспільства шляхом виправлення засуджених, запобігання вчиненню ними повторних кримінальних правопорушень та забезпечення суду інформацією, що характеризує обвинувачених, з метою прийняття ним рішення про міру їхньої відповідальності» [1].

Варто відзначити, що «пробація» ((від лат *probatio* – випробування) – кримінальний нагляд, опіка) як наукова категорія використовується у правовому дискурсі для інституціалізації пенологічної діяльності (служб) по роботі із засудженими до покарань не пов'язаними з позбавленням волі або звільненими з-під варті [10, с. 39].

У пенітенціарних системах багатьох країн світу служба пробації є найважливішим інститутом сфери кримінального правосуддя та попередження злочинів. У правових системах розвинених країн, даний кримінально-правовий інститут, представляє можливість застосовувати альтернативні види кримінального реальному позбавленню волі (за наявності встановлених законом підстав). Такими, інститутами пробації, на сьогодні є умовне засудження, умовне (безумовне) звільнення від покарання, суспільно корисні роботи та ін. [11, с. 295].

Найпоширеніша конотація терміна «пробація» пов'язана з діяльністю виконання покарань, які пов'язані з ізоляцією від суспільства, де під нею розуміють кримінальний нагляд чи кримінальну опіку.

На думку інших фахівців, сутність пробації полягає у здійсненні примусового нагляду над поведінкою засудженого, контролі виконання, покладених на нього судом обов'язків, профілактики вчинення повторних кримінальних правопорушень, допомоги у соціальній адаптації, корекції поведінки засудженого [12, с. 225].

Поняття «пробація» використовується також значенням інституту, що супроводжує умовне позбавлення волі або відстрочку винесеного вироку.

На сьогодні загальним підходом стало твердження про те, що досвід пробації, яка свого часу отримала розповсюдження в усьому світі, Україна повинна запровадити у практику судо-

вого розгляду кримінальних справ, як виконання альтернативних покарань та надання соціальних послуг засудженим.

Традиційна точка зору щодо появи і розвитку пробації, як альтернативного покарання є предметним виявом і представленням спрямованості системи покарань (при цьому система покарань розуміється як цілісне явище) та ідеї функціональної спрямованості органів системи кримінальної юстиції (від «соціальної роботи» до «покарання в громаді» та «оцінки ризику правопорушень»). Така світоглядна переорієнтація щодо покарання відображає стан сучасного кримінального права багатьох європейських (і не тільки) країн.

Появу цього інституту у вітчизняному законодавстві дослідники пов'язують з необхідністю впровадження дієвих механізмів виправлення та ресоціалізації засуджених, зменшення рецидиву злочинності, підвищення ефективності попередження кримінальних правопорушень, розширення практики застосування альтернативних видів покарань, застосування диференційованого й індивідуалізованого підходу до процесу виконання покарань тощо. Подібні ініціативи сприятимуть досягненню пенітенціарною службою її справжнього, сутнісного призначення, яке буде відповідати латинському терміну «*penitentia*» – покаєння.

Обґрунтовуючи виникнення пробації, американський вчений Ральф Інґленд визнав, що зазначений інститут «...почав своє існування не внаслідок бажання застосувати до злочинця методи, засновані на наукових знаннях про поведінку людини, а лише як прагнення захистити менш небезпечних злочинців або осіб, які вперше вчинили злочини, від згубного впливу в'язниці» [13, с. 675].

Варто наголосити, що істотний вплив на розширення застосування покарань без ізоляції від суспільства має низка факторів гуманітарного, економічного, політичного характеру.

Кожен з таких факторів має своє значення, проте можна сміливо констатувати, що на перший план виходять саме гуманітарні чинники. Так, у сучасному суспільстві сформувався стійке переконання, що тюремне ув'язнення вже не є ефективним засобом боротьби зі злочинністю; застосування альтернативних позбавленню волі покарань сприяє збереженню корисних зв'язків правопорушника із суспільством, сім'єю; на відміну від тюремного ув'язнення, покарання без ізоляції засудженого від суспільства не завдають шкоди психічному стану такої особи.

Водночас, вищенаведена оцінка альтернативних позбавленню волі покарань жодним чином не зменшує ваги та важливості покарання у виді позбавлення волі, коли неможливо обійтись без ув'язнення в разі високої суспільної небезпечності злочинця.

Серед гуманітарних факторів чільне місце належить тій обставині, що під час застосування

альтернативних позбавленню волі покарань відсутній негативний вплив на засудженого з боку кримінального середовища. З цього приводу слушно висловився О. В. Щербина, наголосивши, що «...сучасні установи відбування покарань позначені так званою криміногенною зараженістю, стабільним негативним впливом кримінальної субкультури на осіб, які перебувають у місцях ізоляції. Кримінальна субкультура місць позбавлення волі залишається однією з маловивчених проблем як в теорії кримінології, так і в науці кримінально-виконавчого права, хоча й відіграє одну з важливих ролей у діяльності сучасної пенітенціарної системи...» [14, с. 363].

Закон України «Про пробацію» містить поняття пробації, під яким слід розуміти «систему наглядових та соціально-виховних заходів, що застосовуються за рішенням суду та відповідно до закону до засуджених, виконання певних видів кримінальних покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, та забезпечення суду інформацією, що характеризує обвинуваченого» [1]. У Законі України «Про пробацію» закріплено три види пробації: досудова, наглядова та пенітенціарна. Впровадження повного циклу пробації, на наш погляд, забезпечує безперервність процесу ресоціалізації осіб, які відбувають чи відбули покарання, передбачене нормами КК України, яка головним чином впливає на динаміку «тюремного населення» та рівень рецидиву, тобто на повторність вчинення кримінальних правопорушень особами, які відбули покарання.

Система пробації в Україні нині знаходиться на етапі становлення. Прийняття законодавства у сфері пробації та реформування кримінально-виконавчої системи України відбуваються поступово, але стверджувати про ефективність конкретних заходів, на нашу думку, ще зарано. Попри це, не можна констатувати однозначну досконалість пробаційного напрямку кримінально-виконавчої політики у запобігання злочинності в Україні.

Так, зважаючи на значущість концептуальних та законодавчих змін щодо позбавлення волі, необхідним залишається їх практичне (правозастосовче, матеріально-технічне та кадрове) забезпечення, що вбачається найбільш проблемним у процесі реформування. При цьому серед правозастосовних проблем можна виділити такі:

– по-перше, при більш широкому застосуванні судами альтернативних позбавленню волі покарань, хоча в цілому частка засуджених до цього виду покарань не є значною, а окрім того, в Україні не проводилося комплексних і глибоких досліджень щодо дієвості їх застосування, але практика виконання цих покарань у зарубіжних країнах світу свідчить, що альтернативні види покарання не стали панацеєю в системі загальної та індивідуальної профілактики злочинності [15, с. 11].

– по-друге, призначення судами України позбавлення волі є не завжди виявом розсуду з боку суддів, адже чинний КК України в багатьох санкціях орієнтований на безальтернативне застосування такої суворості міри.

У зв'язку з викладеним вище, реальний стан справ у сфері покарань не дозволяє зробити загальної позитивної оцінки щодо правильності та доцільності застосування альтернативних видів покарання і вимагає вагомих зусиль щодо втілення в життя законодавчих положень, які спрямовані на поліпшення становища засуджених.

Неузгодженою є державна політика у сфері пробації з темпами її реалізації. Об'єктивним є існування можливостей для постійного вдосконалення організаційно-правового забезпечення національної системи пробації, про що свідчить наявність низки законопроектів, які стосуються питань оптимізації функцій і завдань пробації з уже наявними елементами кримінально-виконавчої системи.

На вдосконалення нормативно-правового регулювання вітчизняної системи пробації спрямовано, насамперед, проекти законів України «Про пенітенціарну систему» № 7337 від 24 листопада 2017 року (далі – Законопроект № 7337) [16], «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо адаптації порядку застосування окремих інститутів кримінального права до європейських стандартів» № 6344 від 11 квітня 2017 року (далі – Законопроект № 6344) [17].

Принципово важливо, що ці ініціативи передбачають зміну системи застосування умовно-дострокового звільнення до осіб, засуджених до покарання у виді позбавлення та обмеження волі, а також перспективи участі органу пробації в цьому процесі. Як Законопроект № 7337, так і Законопроект № 6344 розширюють коло суб'єктів пробації, доповнюючи його особами, які умовно-достроково звільняються (звільнені) від відбування покарання у виді обмеження або позбавлення волі на певний строк [16; 17].

Важливим напрямом удосконалення пробаційного напрямку кримінально-виконавчої політики у запобігання злочинності в Україні є актуалізація строків провадження пробації. Закон України «Про пробацію» таких строків чітко не визначає, встановлюючи лише періоди запровадження певного виду пробації щодо різних категорій суб'єктів пробації. Аналіз змісту Законопроекту № 7337 і Законопроекту № 6344 засвідчує розуміння законодавцем необхідності запровадження термінів пробаційних заходів, що найменше, щодо осіб, які відбувають покарання, настання таких заходів передбачено не менше ніж за три місяці до їх звільнення. Водночас детальніший аналіз положень законодавства та зазначених законопроектів дає підстави стверджувати про відсутність чітких термінів і строків провадження заходів пробації в Україні.

Відповідно до положень Європейських правил пробації, граничні терміни застосування пробації не встановлюють, оскільки Рада Європи тлумачить пробацію як засіб реінтеграції та ресоціалізації, а заходи примусу, які можуть вживати органи пробації, є своєрідним правозастосовним напрямом їхньої діяльності з огляду на особливості поведінки особи злочинця. Корегування такої поведінки відбувається в контексті примусу з боку держави як певного різновиду альтернативних щодо відбування покарання заходів впливу на особу злочинця. Якщо розглядати пробацію як комплекс заходів, первинною метою яких є «забезпечення безпеки суспільства шляхом виправлення засуджених, запобігання вчиненню ними повторних кримінальних правопорушень і забезпечення суду інформацією, що характеризує обвинувачених, з метою прийняття судом рішення про міру їхньої відповідальності» [18, с. 56], то цілком логічно передбачити тривалість таких заходів що найменше до трьох років, залежно від ступеня тяжкості вчиненого особою злочину, а також застосованої санкції. Крім того, на нашу думку, доцільно розширити граничні межі застосування пенітенціарної пробації в термін не пізніше ніж за дев'ять місяців до звільнення особи, залежно від особливостей і характеру кожного конкретного випадку й суб'єкта пробації.

У даному контексті цікавим видається досвід Чехії [19 с. 350], у якій система заходів пробації об'єднана із системою заходів медіації. Таким чином, на етапі запровадження пенітенціарної пробації засуджена особа має змогу вчинити дії, спрямовані на визнання вини та покаяння перед потерпілою особою або її родиною. Такі заходи не мають жодного наслідку у вигляді пом'якшення чи зміни покарання, однак вони готують особу злочинця до нормального життя, усвідомлюючи характер свого злочину та необхідність уникати вчинення злочинів у майбутньому, оскільки, крім державного примусу, це спричиняє і морально-психологічний тиск з боку суспільства. Також чеська модель пенітенціарної пробації передбачає підготовку висновків стосовно соціально-психологічного портрета злочинця та відображення еволюції його поведінки. Такі заходи тривають від шести місяців до одного року, їх застосовують переважно до осіб, що вчинили тяжкі й особливо тяжкі злочини. Такий аналіз поведінки засудженої особи під час відбування нею покарання дає змогу розробити ефективніші програми корегування її поведінки.

Потрібно враховувати, що служба пробації – це ядро системи пробації, але не єдиний її елемент. Система пробації включає й інші соціальні

інститути. Оскільки сучасна пробація є складовою громадянського суспільства, доцільно сформулювати постійно діючу Громадську раду з пробації, засновниками якої можуть виступити не урядові організації, а також органи місцевого самоврядування. Ця Громадська рада могла б координувати надання методичної допомоги службам пробації, забезпечувати інтеграцію діяльності громадських формувань щодо роботи з певними категоріями суб'єктів пробації: неповнолітніми, жінками, особами, які страждають на алкогольну залежність тощо. Крім того, Громадська рада могла б виступати ініціатором різних інновацій у сфері пробації, займатися питаннями організації громадського контролю. Звісно ж, що поза системним підходом та партнерством з інститутами громадянського суспільства України, взаємодії з судами, органами соціального захисту населення, внутрішніх справ, охорони здоров'я, освіти, органами місцевого самоврядування, пробація неможлива, у всякому разі, у розумінні міжнародних та європейських стандартів застосування альтернативних не пенітенціарних санкцій та найкращих досягнень світового досвіду.

Висновки. З викладеного можемо дійти висновку, що пробаційний напрям кримінально-виконавчої політики у запобіганні злочинності в Україні є багатоаспектним і вкрай важливим. Демократизація та гуманізація системи виконання покарання має супроводжуватися зміною підходу до процесу виконання покарань та інших кримінально-правових заходів, застосуванням диференційованої системи виховних заходів, спрямованих на виправлення і ресоціалізацію засуджених, запобігання вчиненню ними повторних кримінальних правопорушень, що зрештою забезпечуватиме безпеку суспільства. Пробація має неабиякий потенціал, адже здатна розв'язати значну частину проблем, що постали перед правовою системою України в процесі реформування кримінально-виконавчої системи, зокрема слугувати цілком ефективним механізмом виправлення засуджених, запобігання вчиненню ними повторних кримінальних правопорушень. Запропоновані зміни до законодавства в частині визначення строків застосування пробації, створюють можливість для подальшої роботи органів пробації в напрямі ресоціалізації осіб, умовно-достроково звільнених від відбування покарання, або осіб, які вже його відбули, забезпечують можливість реалізації зазначеними особами комплексу заходів (правових, економічних, організаційних, психологічних, соціальних та інших), спрямованих на мінімізацію можливості вчинення суб'єктами пробації кримінальних правопорушень у майбутньому.

Список використаних джерел:

1. Про пробацію Закон України від 05.02.2015 № 160-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/160-19#Text>
2. Кримінально-виконавчий кодекс України Кодекс України; Кодекс, Закон від 11.07.2003 № 1129-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text>

3. Богатирьов І. Г. Кримінальні покарання, не пов'язані з позбавленням волі (теорія і практика їх виконання кримінально-виконавчою інспекцією) : дис. ... д-ра юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право». Київ, 2006. 500 с.
4. Богатирьова О.І. Кримінально-виконавча інспекція як суб'єкт виконання покарань : дис... канд. юрид. наук : К., 2009. 250 с.
5. Богатирьова О. Теоретико-прикладні засади впровадження пробації в Україні : монографія. Київ. Дакор. 2013. 368 с.
6. Олефір Л. І. Кримінально-виконавчі засади застосування пробації в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2018. 209 с.
7. Богатирьова О. І., Олефір Л. І. Застосування пробації в Україні: теорія і практика : навч. посіб. / за ред. проф. І. Г. Богатирьова. Чернігів : Десна Поліграф, 2019. 208 с.
8. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
9. Про схвалення Концепції реформування (розвитку) пенітенціарної системи України: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 13.09.2017 № 654-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/654-2017-%D1%80#Text>
10. Романов М. В. Сутність та значення інституту пробації в Україні та пострадянських країнах (на прикладі Росії, Латвії). *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». Серія :Юридичні науки.* 2021. № 3. С. 38–45.
11. Телефанко Б. Пробація як захід кримінально-правового впливу на рецидивну злочинність. *Підприємництво, господарство і право.* 2018. № 12. С. 295–298.
12. Остапчук Катерина Формування політики інституту пробації в Україні. *Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії.* 2020. Вип. 29. С. 224–229.
13. England R. What is Responsible for Satisfactory Probation and Post- Probation Outcome. *Journal of Criminal Law and Criminology.* 1957. Vol. 47, No 6. P. 675–694.
14. Щербина О. В. Сучасні проблеми функціонування системи виконання покарань та їх вплив на ресоціалізацію засуджених. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ.* 2013. № 2. С. 357–367.
15. Івчук Ю.Ю. Історія розвитку та сучасні тенденції функціонування інституту пробації в Україні. *Актуальні проблеми права: теорія і практика.* 2019. № 2. С. 10–27.
16. Про пенітенціарну систему: Проект Закону України № 7337 від 24 листопада 2017 року. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JH5NT00A.html
17. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо адаптації порядку застосування окремих інститутів кримінального права до європейських стандартів: Проект Закону України № 6344 від 11 квітня 2017 року. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?id=&pf3511=61586
18. Олефір Л.І. Пробація як важлива сфера діяльності у напрямку виконання альтернативних видів покарань в Україні. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції.* 2016. № 1. С. 55–57.
19. Гизимчук С. С. Особливості здійснення пробації в зарубіжних країнах. *Молодий вчений.* 2019. № 4(2). С. 348–351.

УДК 342

DOI <https://doi.org/10.37687/2413-6433.2022-3-4.8>

Костицька С. В.,

юрист

ORCID: 0000-0001-7536-8676

ЗМІЦНЕННЯ ІНСТИТУЦІЙНОЇ СПРОМОЖНОСТІ ЗОВНІШНЬОГО ДЕРЖАВНОГО АУДИТУ: ДОСВІД ЄС НА ПРИКЛАДІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ АУДИТОРІВ**STRENGTHENING INSTITUTIONAL CAPACITIES OF EXTERNAL STATE AUDIT: EU'S EXPERIENCE ON THE EXAMPLE OF THE EUROPEAN COURT OF AUDITORS**

Комплексне дослідження та врахування кращих практик діяльності вищих органів аудиту ЄС та його держав-членів повинно слугувати орієнтиром для України в контексті євроінтеграційних процесів. У статті автором проаналізовано міжнародний досвід та зроблено висновки про доцільність його врахування Україною при реформуванні зовнішнього державного аудиту та імплементації принципів та стандартів Міжнародної організації вищих органів аудиту у контексті виконання зобов'язань України у сфері європейської інтеграції (передусім передбачених Угодою про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони). Досліджено особливості зовнішнього державного аудиту країн ЄС на прикладі вищого органу аудиту супранационального (Європейський Суд Аудиторів) рівня. Розглянуто місце та роль Європейського Суду Аудиторів серед інституцій ЄС як “фінансової совісті ЄС”, а також тенденцію до посилення його інституційної спроможності шляхом акцентуації на здійсненні аудитів ефективності для оцінки політик ЄС та провадженні “метааудиту”. Розвинуто концепцію дуалізму зовнішнього аудиту держав-членів ЄС із врахуванням паралельного функціонування супранациональної та національних систем зовнішнього аудиту та їх інтеграції при здійсненні спільних та паралельних аудитів та застосуванні єдиних підходів. Досліджено моделі інституційної побудови зовнішнього державного аудиту (вестмінстерська, колегіальна та квазісудова), а також зроблено висновок про належність Європейського Суду Аудиторів до вищих органів аудиту колегіальної моделі, до якої відноситься також українська Рахункова палата, що свідчить про особливу цінність врахування досвіду Європейського Суду Аудиторів при імплементації міжнародних стандартів у її діяльність. Наголошено на ролі вищих органів аудиту у подоланні викликів, які постають перед громадянським суспільством.

Ключові слова: європейська інтеграція України, державний зовнішній аудит, вищий орган аудиту, Європейський Суд Аудиторів, дуалізм зовнішнього аудиту.

Complex research and consideration of the best practices of the supreme audit institutions of the EU and its member states should guide Ukraine in the context of European integration processes. In the article, the author analysed the international experience and drew conclusions about the expediency of its consideration by Ukraine in reforming the external state audit and implementing the principles and standards of the International Organization of Supreme Audit Institutions in the context of fulfilling Ukraine's obligations in the field of European integration (primarily stipulated in the Association Agreement between the European Union and its Member States, of the one part, and Ukraine, of the other part). The article deals with the peculiarities of the external state audit of the EU countries on the example of the supreme audit institution of the supranational (European Court of Auditors) level. The place and role of the European Court of Auditors among the EU institutions as the “financial conscience of the EU” is examined, as well as the tendency to strengthen its institutional capacity by emphasizing performance audits for evaluating EU policies and conducting “meta-audits” is analysed. The concept of dualism of external audit of EU member states has been developed, taking into account the parallel functioning of supranational and national external audit systems and their integration in the implementation of joint and parallel audits and adoption of unified approaches. Based on the analysis of the models of the institutional construction of external state audit (Westminster, collegiate and quasi-judicial) the author concludes that the European Court of Auditors belongs to the supreme audit institutions of the collegiate (board) model, as well as the Ukrainian Accounting Chamber does, which indicates the special value of taking into account the experience of the European Court of Auditors in the process of implementation of international standards in the activities of the Accounting Chamber. The role of supreme audit institutions in overcoming the challenges facing civil society is emphasized.

Key words: Ukraine's European integration, external state audit, supreme audit institution, European Court of Auditors, dualism of external audit.

Закріплення стратегічного зовнішньополітичного курсу України на набуття повноправного членства в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору на рівні Основного Закону [1] як свідчення цивілізаційного вибору нашої держави, особливого актуального у контексті повномасштабної російської агресії, вимагає від наукової та управлінської спільноти активізації зусиль щодо ефективної адаптації як національного законодавства, так і юридичної практики до стандартів демократичного світу.

Системний державний контроль, передусім у сфері публічних фінансів, які формують матеріальне підґрунтя для існування та функціонування держави, є особливо важливою складовою законотворчої та правозастосовної діяльності в умовах викликів, які постають перед Україною. Становлення та розвиток ринкової економіки не заперечують потреби належного контролю за фінансово-господарською діяльністю, аудиту, вжиття відповідних заходів для запобігання і ліквідації недоліків та порушень законодавства [2, с. 105]. При цьому побудова та функціонування державного фінансового контролю неодмінно передбачає звернення до кращих світових практик, заснованих на принципах суспільства відкритого доступу до ресурсів та економічної (ринку) та політичної (демократія) конкуренції з метою їх аналізу, адаптації та застосування в національній фінансовій галузі.

Органи державного фінансового контролю є невід'ємним складником демократичного суспільства та обов'язковим елементом управління суспільними фінансами [3, с. 44]. Як влучно у цьому контексті зазначає В. І. Невідомий, "на незалежний зовнішній фінансовий контроль юридично й фактично покладається фідучіарний обов'язок оцінювання існуючих систем управління публічними фінансами та ризиків їх ефективності" [4, с. 118]. Справді, з урахуванням ролі держави в процесах ринкової трансформації, провідне місце серед систем фінансового контролю розвинених держав належить державному фінансовому контролю та незалежному державному зовнішньому аудиту зокрема. Водночас державний фінансовий контроль має особливості у кожній окремо взятій державі, передусім з огляду на відмінності підходів до його організації [5, с. 81]. Такі відмінності можуть обумовлюватися, зокрема, історичними аспектами розвитку окремих держав, що призводить до застосування різних інституційних систем організації державного фінансового контролю.

Незважаючи на відмінності організації державного фінансового контролю, його реалізація неодмінно ґрунтується як на певних вимогах до управління державними фінансами (забезпечення сталого розвитку та економічного процвітання держави, своєчасне реагування на кризові ситуації політичного, економічного, соціального,

епідеміологічного характеру, на інші виклики, які постають перед громадянським суспільством), так і на міжнародних стандартах. У галузі незалежного державного зовнішнього аудиту ключове місце належить принципам та стандартам Міжнародної організації вищих органів аудиту (далі – **INTOSAI**).

Зауважимо, що резолюцією Генеральної Асамблеї ООН від 22.12.2011 A/RES/66/209 (66-а сесія) визнано важливу роль вищих органів аудиту у забезпеченні ефективності, підзвітності, результативності та прозорості публічного врядування та використання публічних ресурсів, при цьому враховано вклад INTOSAI у розбудову та промоцію хорошого врядування (*good governance*) через зміцнення вищих органів аудиту [6].

Крім того, на 69-й сесії Генеральної Асамблеї ООН затверджено резолюцію A/RES/69/228 від 19.12.2014 «Сприяння забезпеченню і підвищенню ефективності, підзвітності, результативності і прозорості державного управління шляхом посилення вищих органів аудиту» із закликом до членів ООН вжити необхідних заходів для забезпечення незалежності вищих органів аудиту, посилення їх потенціалу, реалізації в рамках національного законодавства проголошених у Лімській та Мексиканській деклараціях принципів, а також зміцнення співробітництва з INTOSAI. Окремо наголошено на тому, що вищі органи аудиту можуть виконувати свої завдання об'єктивно та ефективно лише за умови незалежності від органів, в яких вони здійснюють аудит, та захищеності від зовнішнього впливу [7].

Необхідність приділення особливої уваги принципам та стандартам INTOSAI обумовлюється не лише всеохопністю цієї організації, членами якої є вищі органи аудиту більшості країн світу, у тому числі й України, а й євроінтеграційними зобов'язаннями нашої держави.

Статтею 346 Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, ратифікованої із заявою Законом України від 16.09.2014 № 1678 (далі – **Угода**), визначено, що співробітництво в галузі управління державними фінансами спрямовується на забезпечення розвитку, зокрема надійної системи зовнішнього аудиту, що базується на міжнародних стандартах. Пунктом «d» частини другої статті 347 Угоди встановлено, що Сторони обмінюються інформацією, досвідом, найкращою практикою та здійснюють інші заходи, зокрема у галузі зовнішнього аудиту – щодо імплементації стандартів та методик INTOSAI, а також обміну найкращими практиками ЄС у галузі зовнішнього контролю та аудиту державних фінансів з особливим акцентом на незалежності відповідних органів Сторін [8].

Фундаментальні (основоположні) принципи організації державного аудиту викладені в Лім-

ській декларації про керівні принципи аудиту державних фінансів, прийнятій на IX Конгресі INTOSAI у жовтні 1977 року (INTOSAI-P 1) (далі – **Лімська декларація**) та формують концептуально-правову основу організації та діяльності вищих органів аудиту більшості держав світу, у тому числі України. Одним із ключових закладених у Лімську декларацію принципів є принцип незалежності.

Частиною першою статті 5 Лімської декларації передбачено, що вищі органи аудиту можуть виконувати свої завдання об'єктивно та ефективно лише за умови незалежності від органів, в яких вони здійснюють аудит, та захищеності від зовнішнього впливу. Хоч державні органи не можуть бути абсолютно незалежними, оскільки загалом вони є складовою частиною держави, визі органи аудиту повинні мати функціональну та організаційну незалежність, необхідну для виконання покладених на них завдань (частина друга статті 5 Лімської декларації) [9]. Слід наголосити також на положенні частини третьої статті 5 Лімської декларації, оскільки до неї необхідно привести у відповідність українське законодавство: створення вищих органів аудиту та необхідний рівень їхньої незалежності повинні визначатися у Конституції; інші нормативні положення можуть встановлюватися окремим законом. Зокрема, повинен бути забезпечений належний юридичний захист верховним судом від будь-яких посягань на незалежність та мандат вищих органів аудиту.

Імплементация міжнародних стандартів, у тому числі принципів та стандартів INTOSAI, здійснюється із урахуванням національної специфіки інституційної структури вищих органів аудиту. З огляду на викладене, доцільним є детальний аналіз та визначення кращих практик країн ЄС у сфері незалежного зовнішнього державного аудиту із урахуванням його організації на національному та супранациональному рівнях для формування на основі такого досвіду концептуального базису подальшої імплементации стандартів INTOSAI в Україні на виконання її євроінтеграційних зобов'язань.

Зважаючи на те що національні системи державного зовнішнього аудиту кожної країни-члена нормативно та інституційно інтегровані в загальноєвропейський бюджетно-фінансовий механізм ЄС, з урахуванням міжнародної правосуб'єктності ЄС, особливим прикладом вищого органу аудиту на супранациональному рівні є Європейський Суд Аудиторів (англ. *European Court of Auditors*, далі – **ЕКА**). Фактично мандат ЕКА поширюється на ЄС у цілому, а його роль полягає у здійсненні фінансового аудиту, аудиту ефективності та аудиту відповідності щодо коштів ЄС та сприянні покращення фінансового управління на супранациональному рівні – на рівні бюджету ЄС.

Положення щодо створення ЕКА із відповідним внесенням змін до статей 206 Договору

про функціонування Європейського Союзу (Римський договір), 78е Договору про заснування Європейської спільноти з вугілля та сталі (Парижський договір) та 180 Договору про заснування Європейської спільноти з атомної енергії (Євратом) було першопочатково закладено у статті 15 Другого Бюджетного Договору, підписного 22 липня 1975 року у Брюсселі, [10, с. 15]. Водночас правовий статус ЕКА як органу зовнішнього аудиту бюджету ЄС, який взаємодіє із національними вищими органами аудиту, визначено положеннями Маастрихтського договору лише у 1993 році. Нормативні основи функціонування ЕКА закладено у чинній редакції Договору про функціонування Європейського Союзу (у редакції Лісабонського договору від 13 грудня 2007 року, який набрав чинності 1 грудня 2009 року) (англ. *Treaty on the Functioning of the European Union*, далі – **TFEU**). Так, діяльність ЕКА регламентовано секцією 7 “Європейський Суд Аудиторів” глави 1 “Інституції” розділу І “Інституційні положення” частини 6 консолідованої версії TFEU.

Відповідно, статтею 285 передбачено, що: (1) ЕКА здійснює аудит Союзу; (2) до складу ЕКА входить по одному громадянину від кожної держави-члена; (3) члени ЕКА є повністю незалежними у здійсненні своїх обов'язків в загальних інтересах Союзу. Стаття 286 визначає особливості призначення на посади та звільнення з посад членів та Президента ЕКА, при цьому закладаючи гарантії їх незалежності, у тому числі щодо привілеїв та імунітету:

- члени ЕКА відбираються з-поміж осіб, які належать або належали у своїх відповідних державах до органів зовнішнього аудиту або мають спеціальну кваліфікацію для таких посад. Їхня незалежність має бути “поза сумнівом”;

- члени ЕКА призначаються строком на шість років Радою після проведення консультацій з Європейським Парламентом згідно з пропозиціями кожної держави-члена. Строк перебування на посаді членів ЕКА може поновлюватись.

- Президент ЕКА обирається членами ЕКА з їх складу строком на три роки та з правом обрання повторно;

- під час перебування на посаді члени ЕКА не можуть займатися будь-якою професійною діяльністю, оплачуваною або неоплачуваною.

Статтею 287 визначено мандат ЕКА, який охоплює надходження та видатки ЄС: ЕКА перевіряє звітність про всі надходження та видатки Союзу. ЕКА також перевіряє звітність про всі надходження та видатки усіх органів, служб та агенцій, заснованих Союзом, тією мірою, якою відповідний установчий документ не виключає таку перевірку. ЕКА надає Європейському Парламенту та Раді висновок про достовірність звітності та правомірність і правильність всіх трансакцій, що є основою звітності; такий висновок публікується в Офіційному

віснику Європейського Союзу. Цей висновок може доповнюватися окремими оцінками кожної основної діяльності Союзу. При цьому ЕСА надає як щорічний звіт за результатами фінансового року, так і спеціальні звіти та висновки з окремих питань відповідно до Регламенту ЕСА [11].

Як наголошено у преамбулі до Лімської декларації, конкретними цілями аудиту є належне та ефективне використання державних коштів; розвиток надійного фінансового менеджменту; упорядковане виконання адміністративної діяльності; передача інформації державним органам та громадськості шляхом публікації об'єктивних звітів [9]. Така дефініція окреслює чіткі критерії визначення ефективності діяльності вищого органу аудиту, у тому числі ЕСА. Не можна не погодитися з позицією, що ЕСА дійсно пройшов дуже довгий шлях, зумівши подолати "спадщину" свого попередника, Аудиторської ради, як другорядного органу в Європейських Співтовариствах. Повноваження ЕСА надають йому можливість виходити за рамки ревізійних заходів щодо правильності та законності операцій, здійснених у рамках фінансового менеджменту Європейського Союзу [10, с. 132]. Не дивною з урахуванням зазначеного є характеристика ЕСА як "фінансової совісті ЄС".

Така роль ЕСА не в останню чергу пов'язується із вдалим використанням інструментів аудиту ефективності для аналізу політик ЄС; такі аудити не ставлять за самоціль визначення правильності розрахунків у фінансовій звітності чи дотримання регуляторних норм при здійсненні видатків, а фокусуються на питаннях результативності, продуктивності та економності використання коштів ("чи можна використати кошти краще?"). Так, дослідники зауважують, що у діяльності ЕСА можна відслідкувати "зсув" у напрямку акцентуації на спеціальних звітах, а також збільшення питомої ваги аудиту ефективності порівняно із іншими видами аудитів, що перетворює ЕСА із органу, який займався б винятково питаннями правильності фінансового обліку, у потужний орган аналізу політик; тенденція свідчить про посилення ролі ЕСА, раніше традиційно аполітичного агента у підпорядкуванні Європейського Парламенту як політичного та виборного суб'єкта; у цьому контексті можна говорити про перехід до "метааудиту" [12, с. 89].

Необхідно наголосити, що зазначені явища чітко прослідковуються також у діяльності Рахункової палати: у 2021 році проведено 63 заходи державного зовнішнього фінансового контролю (аудиту), за підсумками яких затверджено/схвалено звіти (висновки), а саме: 4 висновки щодо виконання Державного бюджету України та 1 експертиза проєкту закону про державний бюджет, 4 аудити ефективності, 4 фінансові аудити, 8 аналізів та 2 спільні звіти про результати міжнародного та паралельного аудитів [13, с. 16]; тенденція до переважання аудитів

ефективності спостерігається також у 2022 році.

Проаналізувавши досвід діяльності вищого органу аудиту ЄС на супранаціональному рівні, необхідним вбачається також дослідження практики діяльності національних вищих органів аудиту держав-членів ЄС з урахуванням їх політико-правової наближеності до України та з огляду на їх відносну економічну стабільність та послідовне впровадження заходів щодо сталого розвитку, що може слугувати орієнтиром для України в контексті євроінтеграційних процесів. При цьому вартим уваги є чітко прослідковуваний **дуалізм зовнішнього аудиту у ЄС**: супранаціональна структура (ЕСА) функціонує та поширює свій мандат на рівень Союзу, водночас на національному рівні усі повноваження щодо здійснення зовнішнього державного аудиту охоплюються мандатом відповідних вищих органів аудиту.

При аналізі національних систем зовнішнього державного аудиту країн світу необхідно враховувати, що загалом вищі органи аудиту за інституційною структурою та організацією можуть бути віднесені до однієї із трьох моделей: (1) вестмінстерська (монократична, англосаксонська, парламентарна); (2) колегіальна; (3) квазісудова (наполеонівська) [14, с. 67]. Модель зовнішнього державного аудиту у державі, а відповідно – місце та роль вищого органу аудиту у системі державних органів, його структура та організація діяльності, значною мірою залежать від правової традиції відповідної країни. Водночас не можна стверджувати про гомогенність наведених моделей, оскільки нормативно-правове урегулювання діяльності окремих вищих органів аудиту може унеможливлювати їх віднесення до однієї із трьох моделей, фактично обумовлюючи необхідність їх віднесення до категорії «змішаних» моделей побудови вищого органу аудиту.

Вестмінстерська модель (Сполучене Королівство та більшість держав Співдружності, Ірландія, Данія, окремі країни Латинської Америки – Перу, Чилі) передбачає наявність Національного аудиторського офісу із одноосібним керівником (Генеральним аудитором) [15, с. 17]. Такі вищі органи аудиту не виконують жодних судових функцій, однак їх звіти та висновки можуть передаватися до судів при розгляді справ, що стосуються виявлених у ході відповідних аудитів порушень. Досить часто вищі органи аудиту із парламентською моделлю можуть накладати штрафи чи санкції за виявлені у ході аудитів порушення.

Квазісудова модель (Туреччина, Італія, Франція, Бразилія, Колумбія) означає створення аудиторських судів або рахункових судів (*court of accounts, cour des comptes*), які діють незалежно від законодавчої та виконавчої гілок влади. Такі вищі органи аудиту можуть бути наділені повноваженнями як щодо *ex-ante*, так і щодо *ex-post* аудиту.

Колегіальна модель (Аргентина, Індонезія, Японія, Україна) характеризується незалежність вищого органу аудиту від виконавчої влади та спрямованістю на підтримку парламентського контролю та нагляду подібно до вестмінстерської моделі. Однак керівним органом є правління (колегія), а рішення такого вищого органу аудиту за своєю природою є спільними та консенсусними [16, 1–2].

Українах ЄС фактично представлені вищі органи аудиту усіх описаних вище моделей. При цьому з аналізу нормативно-правового підґрунтя діяльності ЕСА можна зробити висновок про його віднесення до однієї з Україною, – колегіальної, – моделі інституційної побудови, що свідчить про особливу вагомість дослідження досвіду ЕСА в контексті подальшого реформування системи зовнішнього аудиту в Україні та імплементації міжнародних стандартів у діяльність Рахункової палати.

Розгляд особливостей державного зовнішнього аудиту в країнах ЄС на супранаціональному (ЕСА) дозволяє дійти до висновку про дуалізм зовнішнього аудиту (паралельне існування супранаціональної структури із національними інституціями, мандат яких є чітко розмежованим). Водночас не можна не зауважити поступову інтегрованість національних вищих органів аудиту та їх перманентну взаємодію як між собою, так і з супранаціональною структурою, що проявляється у проведенні спільних та паралельних аудитів, а також у застосуванні механізмів *peer review*. При цьому кожна із держав-членів ЄС має окремішню національну систему зовнішнього державного аудиту, специфіка якої є не лише історично детермінованою, а й обумовлюється особливостями правової системи відповідної держави.

Список використаних джерел:

1. Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України. Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
2. Голоядова Т. О. Міжнародний досвід вищих органів державного фінансового контролю США, Франції, Великобританії, Німеччини та перспективи розвитку державного фінансового контролю в Україні. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер. : юриспруденція. 2014. № 11. Том 1. С. 105–107.
3. Воленко В. Г. Зарубіжний досвід державного фінансового контролю в умовах децентралізації. *Вісник Черкаського університету*. 2019. № 1. С. 44–50.
4. Невідомий В. І. Розвиток інституційної спроможності Рахункової палати України як незалежної державної аудиторської установи. *Фінанси України*. 2016. № 1.
5. Побережець О. В., Денисюк О. В. Міжнародний досвід організації фінансового контролю. VII Міжнародна науково-практична інтернет-конференція «Проблеми ринку та розвитку регіонів України в XXI столітті» (Одеса, 5–9 грудня 2016 р.). С. 81–83.
6. United Nations. General Assembly. Sixty-sixth session. Resolution 66/209 (2011). Promoting the efficiency, accountability, effectiveness and transparency of public administration by strengthening supreme audit institutions, UN Doc. A/RES/66/209
7. United Nations. General Assembly. Sixty-sixth session. Resolution 69/228 (2015). Promoting and fostering the efficiency, accountability, effectiveness and transparency of public administration by strengthening supreme audit institutions, UN Doc. A/RES/69/228
8. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. *Офіційний вісник України*. 2014. № 75, том 1. С. 83, ст. 2125.
9. Lima Declaration of Guidelines on Auditing Precepts (INTOSAI-P 1). Режим доступу: <https://www.issai.org/pronouncements/intosai-p-1-the-lima-declaration/>
10. Skiadas, Dimitrios (1998) European court of auditors: the financial conscience of the European union, Durham theses, Durham University. Режим доступу: <http://etheses.dur.ac.uk/4810/>
11. European Union, Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Union, 13 December 2007, OJ C 202, 7.6.2016, cc. 1–388. Режим доступу: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:12016ME/TXT>
12. Stephenson, Paul. Reconciling Audit and Evaluation? The Shift to Performance and Effectiveness at the European Court of Auditors. *European Journal of Risk Regulation*, vol. 6, no. 1, 2015, pp. 79–89. Режим доступу : <http://www.jstor.org/stable/24323719>
13. Рахункова палата. Звіт Рахункової палати за 2021 рік. Затверджений рішенням Рахункової палати від 28.04.2022 № 10-2. Режим доступу : <http://rp.gov.ua/Activity/Reports/?id=1359>
14. Дмитренко В. І. Імплементація міжнародного досвіду державного аудиту для забезпечення економічної безпеки України. *Агросвіт* № 10, 2020.
15. Organisation for Economic Co-operation and Development (2010), DAC Statistical Reporting Directives. OECD, Paris. Режим доступу: www.oecd.org/dac/stats/dacdirective
16. Staphenurst, Rick, Tittsworth, Jack: Features and Functions of Supreme Audit Institutions. World Bank, Washington, DC 2001. Режим доступу: <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/9766>

Maciej Pichlak

University of Wrocław

ORCID: 0000-0001-5113-9537

**STRATEGY OF REFLEXIVE REGULATION:
THE CONCEPT, COMPONENTS, AND BENEFITS¹****СТРАТЕГІЯ РЕФЛЕКСИВНОЇ РЕГУЛЯЦІЇ:
КОНЦЕПЦІЯ, КОМПОНЕНТИ ТА ПЕРЕВАГИ**

The relevance of reflexive regulation in practice is ever-increasing in contemporary regulatory systems. In numerous fields of state activity, it proves to be an effective regulatory strategy, particularly when compared to a more traditional, “command-and-control” approach to regulation.

In the analysis of the concept of reflexive regulation, the article discusses such features as the recognition of cognitive and operational limitations of regulators, indirect means of regulating the behaviour of regulated entities, or interactive and negotiable relations between regulators and regulatees. The analysed strategy is also based on the assumption of the general reflexivity of both regulatees and regulatory authorities. In other words, the strategy requires, on the one hand, that regulatees actively create and improve their own self-regulatory and risk control mechanisms. On another hand, regulators are expected to act reflexively, i.e., to constantly review the effects of their own activities and adapt their actions to the results of these observations.

In the next step, the paper explores regulatory instruments typically used within the reflexive regulatory strategy. These are, among others, regulatory pyramids, double- and triple-loop learning, meta-regulation, risk management, and tripartism. When applied together, these measures give a chance to take a benefit from reflexive regulation.

Potential benefits of the analysed strategy are numerous. The paper addresses some of these, from the optimisation of effectiveness and costs of regulation, to the increased legitimacy and enhanced motivation of regulated actors to comply with regulatory standards. Achieving these goals is a challenge, and the success of regulation depends on the fulfilment of various institutional, cultural, and normative conditions. The understanding of the concept and components of reflexive regulation, which is the main objective of the paper, may help to adopt this regulatory strategy in more systematic and self-critical manner.

Key words: *reflexive regulation, responsive regulation, risk-based regulation, meta-regulation, regulatory pyramids.*

Актуальність рефлексивного регулювання на практиці в сучасних системах регулювання постійно зростає. У багатьох сферах державної діяльності це виявляється ефективною стратегією регулювання, особливо якщо порівнювати її з більш традиційним, «командно-адміністративним» підходом до регулювання.

При аналізі концепції рефлексивного регулювання в статті обговорюються такі ознаки, як визнання когнітивних та оперативних обмежень регуляторів, непрямі засоби регулювання поведінки регульованих суб'єктів або інтерактивні та договірні відносини між регуляторами та суб'єктами регулювання. Проаналізована стратегія також базується на припущенні про загальну рефлексивність як регулюючих, так і регуляторних органів. Іншими словами, стратегія вимагає, з одного боку, щоб регулятори активно створювали та вдосконалювали власні механізми саморегулювання та контролю ризиків. З іншого боку очікується, що регулятори будуть діяти рефлексивно, тобто постійно переглядати наслідки власної діяльності та адаптувати свої дії до результатів цих спостережень.

На наступному етапі в статті досліджуються інструменти регулювання, які зазвичай використовуються в рефлексивній стратегії регулювання. Це, між іншим, регуляторні піраміди, подвійне та потрійне навчання, метарегуляція, управління ризиками та трипартизм. При спільному застосуванні ці заходи дають шанс отримати вигоду від рефлексивного регулювання.

Потенційні переваги аналізованої стратегії численні. У статті розглядаються деякі з них, від оптимізації ефективності та вартості регулювання до підвищення легітимності та посилення мотивації суб'єктів регулювання щодо дотримання регуляторних стандартів. Досягнення цих цілей є викликом і успіх регулювання залежить від виконання різноманітних інституційних, культурних та нормативних умов. Розуміння концепції та компонентів рефлексивного регулювання, що є основною метою статті, може допомогти прийняти цю регуляторну стратегію більш систематично та самокритично.

Ключові слова: *рефлексивне регулювання, реактивне регулювання, ризик-орієнтоване регулювання, метарегуляція, регуляторні піраміди.*

¹ The research has been funded by the National Science Centre of Poland (research project no. 2016/23/B/HS5/00873 “Models of Legal Regulation of Risk in the Light of the Theory of Reflexivity”).

The relevance of reflexive regulation in practice is ever-increasing in contemporary regulatory systems. Its application ranges from occupational health and safety, to personal data protection, to the pharmaceutical, energy, and food industry. In all these and many other fields, reflexive regulation proves to be an effective regulatory strategy, particularly when compared to a more traditional, “command-and-control” approach to regulation. This paper discusses the main features of the strategy of reflexive regulation, practical regulatory instruments building this strategy, and potential benefits that it may bring.

1. The concept and characteristics of reflexive regulation

We can identify several key features that distinguish reflexive regulation from other forms of regulation, particularly from direct „command and control” regulation [1]. The first is the recognition of the limitations of the regulator, both in its cognitive capacities and in a possible impact on regulated activity. These constraints stem from both the complexity of social reality and the limited resources at the regulator’s disposal. The regulator can neither gather and process information in an unlimited way nor intervene freely in the complex matter of regulated activities. In short, the regulator realizes that it is not omnipotent – and hence it must seek such types of conduct that will ensure maximum efficiency with limited resources.

The second feature of reflexive regulation (which is a consequence of the first one) boils down to the use of “indirect” ways of influencing the addressees of regulation. In practice, this primarily means using methods of meta-regulation, that is the regulation of self-regulatory processes that addressees undertake in their activities [2]. Meta-regulation, therefore, means a situation in which a public regulator “provokes” the addressees to self-regulate their activities, while usually setting certain threshold conditions that the self-regulation should meet. This provocation can take an authoritative (imposing duties) or persuasive (incentives) form. The concept of meta-regulation is sometimes associated with such terms as “decentered” regulation or “network” regulation [3].

Thirdly, reflexive regulation assumes reflexivity of the actors involved in regulatory relations: both regulators and regulatees (we leave aside here the question of the reflexivity of other participants in the regulatory system: political patrons, stakeholders etc.). This assumption can be seen in the very idea of meta-regulation, which requires that regulatees actively create and improve their own self-regulatory and risk control mechanisms [4]. Similarly, regulators are expected to act reflexively, i.e., to constantly review the effects of their own activities and adapt their actions to the results of these observations. This expectation is captured in the slogan of “learning regulators” [5]. However, the reflexivity of both regulators and regulatees requires, firstly,

a coherent and predictable regulatory agenda that allows both parties to hone their skills and expand their knowledge; secondly, the embedding of this strategy in a stable and trustworthy political environment.

Fourthly, in reflexive regulation, the regulatory competencies that the regulator has at its disposal (standard setting, monitoring, enforcement) are usually exercised in an interactive and negotiable manner [6]. This often means more intensive (as compared to the command-and-control model) communication between the regulator and regulatees and more horizontal relationships. Adopted standards, forms of control, and potential sanctions are to some extent negotiated. These negotiations may take on a formal or informal character and do not imply the equality of the parties: this is the regulator who acts from a position of power and authority. This notwithstanding, reflexivity changes the nature of the relationship between regulators and regulatees, from asymmetrical and unilateral (in which the actor with power imposes obligations and/or sanctions) to a more symmetrical and bilateral one.

The last property of reflexive regulation is closely related to the previous point. It refers to the instruments and methods of regulation. In the field of standard-setting, open-text principles and goal-oriented policies are common. Regarding monitoring the behaviour of regulatees, the focus is on learning and “observation loops”: The results of the observation serve as feedback for the subject whose activity is being observed. This applies both to the regulatees and to the regulator monitoring its own activity. Finally, reflexive regulation relies essentially on soft enforcement, in such forms as recommendations, warnings etc. This is intended to encourage addressees (who are, let us repeat, reflexive actors) to take action themselves to achieve the public purpose behind the regulation. The need to combine in practice soft and hard enforcement measures is often emphasised in that respect. The latter may be used by the regulator in the case of the lack of will to cooperate or grave violations by regulatees. According to this optics, the possibility of applying more severe measures by the regulator should make addressees more cooperative also at earlier stages – in line with the idea that “regulators will be more able to speak softly when they carry big stick (and crucially, a hierarchy of lesser sanctions)” [7]. We discuss these various regulatory tools in the next section.

2. Reflexive regulation in practice: methods and tools

Reflexive regulation relies on a variety of regulatory methods and tools. None of these taken alone is likely to work and increase the reflexivity and quality of regulation. Only in combination do they offer the hope of achieving the benefits of reflexive regulation which will be discussed in the next section.

2.1. *Principles and policies.* Reflexive regulation is based on those types of legal norms that allow for greater flexibility in their realisation. Most relevant here are principles and policies. They allow for, firstly, focusing on results rather than on formalistic compliance with rules; secondly, better tailoring of how the law is exercised and applied to changing circumstances; and thirdly, shifting part of the responsibility for the proper interpretation and performance of legal obligations to the addressees [8].

It follows that, the formal imposition of the discussed types of legal standards is not enough for a regulation to be considered actually principles- or policies-based. A specific way of applying these standards and shaping the relationship between the regulator and the regulatees is also necessary. Only this combination of formal and substantive aspects of regulation results in a “fully” reflexive regulation [9].

2.2. *Regulatory pyramid.* The basic idea of the ‘regulatory pyramid’ is that a variety of enforcement measures are at the regulator’s disposal, both soft (persuasion, instruction, etc.) and hard (coercion, penalties) [10]. The regulator should use the appropriate means depending on the attitudes of the addressees; the assumption here is that, under standard circumstances, most addressees are willing to cooperate voluntarily with the regulator to comply with the applicable requirements (they have an intrinsic motivation to comply), so in most cases, it is sufficient for the regulator to resort to soft means of influence. The regulator should treat hard measures as a kind of last resort, applied to those addressees who prove unwilling or unable to cooperate.

2.3. *Double- and triple-loop learning.* An essential element of a reflexive regulation regime is the learning capacities of both the regulatees and the regulator [11]. The learning processes should include at least three levels: (a) Single-loop learning: the regulatee can identify individual breaches of regulatory standards and take action to remedy the breaches. (b) Double-loop learning: the regulated actor can identify systemic factors stemming from its governance system, corporate culture and/or established practices that are conducive to breaches of regulatory standards and take action to modify these factors accordingly. (c) Triple-loop learning: the regulator is able to determine the effectiveness of its own system of regulation and supervision, identify those elements of the system that reduce its effectiveness in achieving its regulatory objectives and modify its regulatory regime accordingly.

In a nutshell, the first loop concerns the individual actions of regulatees; the second loop concerns their overall manner of organising and operating; the third loop concerns the activities of a regulator itself.

2.4. *Education (the development of competencies).* Within a proactive approach to regula-

tion, the regulator undertakes activities to educate and nurture the addressees in the full and effective performance of their obligations. Such activities may be optional to the regulator or be defined as its formal duties. Education is not a regulatory activity in a strict sense, but it complements a regulatory system in a relevant way.

2.5. *Promoting good practices and praising regulatory leaders.* An important element of a proactive approach to regulation (and linked to educational activities) is the identification and promotion of good practices among regulatees, as well as the appraisal of regulatory leaders who most fully achieve the objectives set by the regulator. Both activities allow regulatees to perceive compliance as a continuous and gradual process, which implies constant development. Identifying and commending leaders – combined, where possible, with a system of regulatory “rewards” – not only may incentivise them to achieve such status but also provides a positive role model for other regulatees. In this way, it can contribute to the development of both competence and motivation among the group of regulated actors.

The optimal solution for a reflexive regulator is to use a comprehensive pyramid of support and rewards, parallel to the pyramid of sanctions. Consequently, rewards can be both informal and formal.

2.6. *Meta-regulation.* Meta-regulation, as already mentioned, consists in regulating the process of self-regulation, which is most often done by defining procedural requirements (e.g., an obligation for addressees to adopt and implement certain policies or procedures) or setting goals to achieve (an obligation to achieve certain outcomes or to prevent effects from occurring). An example of the former is a duty for a company to regulate the circulation of documents containing classified information, or to define building evacuation procedures; an example of the latter might be an obligation to reduce toxic gas emissions to a certain level.

2.7. *Supervising self-regulation (co-regulation).* In some cases, self-regulatory processes may be subject to oversight by the regulator. In such a case, the regulator has the authority to consult on or approve standards adopted by the regulatees. Such enforced cooperation in the process of self-regulation is called co-regulation. Co-regulation aims to secure increased public scrutiny of private rulemaking. This can contribute not only to the effectiveness of such rules but also to their transparency and legitimacy.

2.8. *Self-monitoring and breach reporting.* As we have already noted, monitoring is one of the definitional components of regulation and a key field of regulatory activity. Consequently, self-control is an important aspect of self-regulation by addressees. For a regime based on self- and meta-regulation to work effectively, addressees must be able to control and evaluate their own actions in terms

of compliance with standards and the achievement of objectives (single- and double-loop learning). In addition, in a meta-regulatory system, they may be required to report identified breaches to the regulator. On the one hand, this ensures effective enforcement of the applicable standards, while on the other hand, it allows the regulator to gather information on the overall effectiveness of the system (triple-loop learning).

2.9. *Risk analysis and risk management.* Additional regulatory tools are provided by a risk-based approach [12]. This includes both the use of risk management methods by the regulator itself (risk-based regulation) and the promotion of the use of such methods by regulatees (risk-based compliance). In the former case, risk analysis is used to decide whether the regulator should intervene with regulatory or enforcement measures. This can be done, for example, with a system of “traffic lights” that allows for assessing the risk posed by the activities of particular industries or actors (low risk – green, medium risk – yellow, high risk – red) and targetting regulatory resources to the greatest risks. In the former case (risk-based compliance), risk becomes an element of meta-regulation. Regulatees are expected to manage specific risks within their operations, and the regulator monitors and evaluates their efforts in that respect.

2.10. *Tripartism.* The idea of tripartism consists in extending the regulatory relationship beyond regulators and regulatees by actively involving external stakeholders (NGOs, industry organisations etc.) [13]. These actors can be involved in a consultative or more formalised participation process at each stage of regulatory activity: standard setting, monitoring and enforcement. Their participation brings several important benefits to the regulatory system: (a) it provides the regulator and the regulatees with access to additional sources of information that might otherwise be difficult or costly to obtain; (b) it increases the transparency and social legitimacy of the entire regulatory system through social oversight of regulation; thereby (c) it also prevents some of the pathologies of regulation, such as the capture of the system by private interest groups; (d) finally, it increases the general awareness of regulatory goals in society.

3. Potential advantages of reflexive regulation

Reflexive regulation, if skillfully implemented in a conducive regulatory environment, can bring numerous benefits [14]. Hereby we discuss the most relevant of these.

3.1. *Effectiveness.* The effectiveness of reflexive regulation is still debated [15]. However, as empirical research demonstrates, under certain conditions

reflexive regulation can be more effective in achieving regulatory goals than alternative approaches.

3.2. *Flexibility and adaptability.* Reflexive regulation, by ceding part of the regulatory activity to the level of a particular industry or even an individual company, allows rules to be better tailored to their specific needs and abilities. This makes the rules more precise and effective compared to traditional, “one-size-fits-all” standards, which are often overly general or too complicated.

3.3. *Autonomy.* By transferring some of the regulatory tasks and responsibilities to regulated actors, reflexive regulation recognises and strengthens their autonomy. Therefore, this strategy also has an ethical and political relevance, which may additionally contribute to its greater legitimacy.

3.4. *Costs.* Due to the flexibility and adaptability of self-regulation and meta-regulation, the analysed strategy is cheaper to maintain compared to a traditional command-and-control approach. More precisely, part of the costs of standard setting and monitoring are outsourced to the regulatees.

3.5. *Optimisation.* By making informed decisions on resource allocation (inspections, administrative proceedings, etc.), the regulator can use its resources more efficiently and optimise achieving its regulatory objectives.

3.6. *Education and motivation.* Both by granting regulatees the right to autonomous self-regulation and by using soft enforcement tools, reflexive regulation contributes to increasing the competence and improving the motivation of addressees to meet regulatory requirements. The “external” motivation related to the fear of sanction (deterrence) is partially replaced by the “internal” motivation (compliance). Inducing regulated entities to take self-regulatory activities can contribute to raising their awareness of their responsibilities.

3.7. *Legitimacy.* Thanks to the increased effectiveness of the system and the development of competence and motivation of the regulatees, reflexive regulation may increase trust in the regulator and the legitimacy of the whole regulatory system among the regulatees and the general public.

Needless to say, this list of potential advantages presented is an effect of idealisation, that presents the optimal implementation of the discussed strategy of regulation. The occurrence of the indicated benefits is by no means necessary or obvious, and the success of regulation depends on the fulfilment of various institutional, cultural, and normative conditions. Reflexive regulation is not a regulatory panacea. This notwithstanding, it has the potential to transform regulatory practices on a national and global level [16].

Bibliography:

1. See Klaudia Gaczol, “Regulacja refleksyjna jako meta-regulacja,” *Studia Prawno-Ekonomiczne* 115 (2020); Oren Perez, “Responsive Regulation and Second-Order Reflexivity: On the Limits of Regulatory Intervention,” *UBC Law*

- Review* 44, no. 3 (2011); Maciej Pichlak and Klaudia Gaczol, *Refleksyjna regulacja ryzyka w ochronie danych osobowych. Podstawy teoretyczne i praktyka działalności Prezesa UODO* (Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2022).
2. Cary Coglianese and Evan Mendelson, "Meta-Regulation and Self-Regulation," in *The Oxford Handbook of Regulation*, ed. Robert Baldwin, Martin Cave and Martin Lodge (Oxford: Oxford University Press, 2010); Peter Grabosky, "Meta-regulation," in *Regulatory theory: Foundations and applications*, ed. Peter Drahos (Acton: ANU Press, 2017).
3. Julia Black, "Decentring Regulation: Understanding the Role of Regulation and Self-Regulation in a 'Post-Regulatory' World," *Current Legal Problems* 54, no. 1 (2001); John Braithwaite, *Regulatory Capitalism: How it Works, Ideas for Making it Work Better* (Cheltenham, Northampton, MA: Edward Elgar, 2008).
4. Robert Baldwin, Martin Cave and Martin Lodge, *Understanding Regulation: Theory, Strategy, and Practice*, 2nd ed. (Oxford: Oxford University Press, 2012), 147; Sharon Gilad, "It runs in the family: Meta-regulation and its siblings," *Regulation & Governance* 4, no. 4 (2010): 488.
5. Perez, "Responsive Regulation and Second-Order Reflexivity: On the Limits of Regulatory Intervention," 745.
6. Raphael Gellert, *The Risk-Based Approach to Data Protection*, Oxford Data Protection & Privacy Law (Oxford: Oxford University Press, 2020), 132–34.
7. Ian Ayres and John Braithwaite, *Responsive Regulation: Transcending the Deregulation Debate* (New York, Oxford: Oxford University Press, 1992), 19.
8. Anita I. Anand, "Rules v. Principles as Approaches to Financial Market Regulation," *Harvard International Law Journal* 49 (2008), accessed January 31, 2018, http://www.harvardilj.org/wp-content/uploads/2011/02/HILJ-Online_49_Anand.pdf; Julia Black, "Forms and paradoxes of principles-based regulation," *Capital Markets Law Journal* 3, no. 4 (2008); Cristie Ford, "New Governance, Compliance, and Principles-Based Securities Regulation," *American Business Law Journal* 45, no. 1 (2008).
9. See Black, "Forms and paradoxes of principles-based regulation," 434–435.
10. Ayres and Braithwaite, *Responsive Regulation*, 19 ff; John Braithwaite, "The Essence of Responsive Regulation," *UBC Law Review* 44, no. 3 (2011).
11. Christine Parker, *The Open Corporation: Effective Self-regulation and Democracy* (Cambridge: Cambridge University Press, 2002), 277–279.
12. Julia Black, "Risk-based Regulation: Choices, Practices, and Lessons being Learnt," in *Risk and Regulatory Policy: Improving the Governance of Risk*, ed. OECD, OECD reviews of regulatory reform (Paris: OECD Publishing, 2010); Julia Black and Robert Baldwin, "Really Responsive Risk-Based Regulation," *Law & Policy* 32, no. 2 (2010); Gellert, *The Risk-Based Approach to Data Protection*.
13. Ayres and Braithwaite, *Responsive Regulation*, 54 ff.
14. See e.g. Baldwin, Cave and Lodge, *Understanding Regulation*, 147–148; Black, "Forms and paradoxes of principles-based regulation," 430–432.
15. See Jeroen van der Heijden, "Why meta-research matters to regulation and governance scholarship: An illustrative evidence synthesis of responsive regulation research," *Regulation & Governance* 15, S1 (2021); Vibeke L. Nielsen and Christine Parker, "Testing responsive regulation in regulatory enforcement," *Regulation & Governance* 3, no. 4 (2009).
16. Cristie Ford, "Prospects for scalability: Relationships and uncertainty in responsive regulation," *Regulation & Governance* 7, no. 1 (2013).

УДК 342.95

DOI <https://doi.org/10.37687/2413-6433.2022-3-4.10>

Макарчук В. В.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри конституційного права
та теоретико-правових дисциплін
Білоцерківського національного аграрного університету
ORCID: 0000-0002-9099-8921

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВЕ РОЗУМІННЯ КОМПЕТЕНЦІЇ ТА ПОВНОВАЖЕНЬ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ ЯК СУБ'ЄКТІВ ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ І ОБОРОНИ

THEORETICAL AND LEGAL UNDERSTANDING OF THE COMPETENCE AND AUTHORITIES OF LAW ENFORCEMENT BODIES AS SUBJECTS OF THE FORMATION AND IMPLEMENTATION OF STATE POLICY IN THE SPHERE OF NATIONAL SECURITY AND DEFENSE

Стаття присвячена розкриттю співвідношення між категоріями «повноваження» та «компетенція» через призму діяльності правоохоронних органів як суб'єктів формування та реалізації державної політики у сфері національної безпеки і оборони.

Виявлено, що дискусії щодо категорій «повноваження» та «компетенція» в юридичній науці мають здебільшого полемічний характер. Поставити крапку у цьому питанні допоможе легальне визначення їхніх дефініцій.

Щодо теоретико-правового розуміння компетенції та повноважень правоохоронних органів як суб'єктів формування та реалізації державної політики у сфері національної безпеки і оборони узагальнено наступне: 1) під компетенцією правоохоронних органів як суб'єктів формування та реалізації державної політики у сфері національної безпеки і оборони слід розуміти сферу реалізації повноважень правоохоронних органів та набір тих унікальних особливостей їхньої адміністративної діяльності, які дають змогу відмежувати її від суміжних різновидів та сфер застосування; 2) повноваженнями правоохоронних органів як суб'єктів формування та реалізації державної політики у сфері національної безпеки і оборони є сукупність закріплених актами законодавства обов'язкових дій, вчинення яких визначено як необхідне для досягнення цілей функціонування таких органів та виконання ними завдань та функцій, пов'язаних із забезпеченням охорони та захисту національних інтересів.

Визначено, що співвідношення між цими категоріями є умовно спів пропорційне. Неможливо компетенцію розглядати відділено від повноважень, як і повноваження від компетенції. Хоча з теоретико-правового дискурсу повноваження правоохоронних органів як суб'єктів формування та реалізації державної політики у сфері національної безпеки і оборони є частиною їхньої компетенції.

Ключові слова: державна політика, компетенція, національна безпека, національна оборона, повноваження, правоохоронні органи.

The article is devoted to the disclosure of the relationship between the categories of «authority» and «competence» through the prism of the activities of law enforcement agencies as subjects of the formation and implementation of state policy in the field of national security and defense.

It was found that discussions regarding the categories of «authority» and «competence» in legal science are mostly polemical in nature. Putting an end to this issue will help the legal determination of their definitions.

Regarding the theoretical and legal understanding of the competence and powers of law enforcement bodies as subjects of the formation and implementation of state policy in the sphere of national security and defense, the following is summarized: 1) under the competence of law enforcement bodies as subjects of the formation and implementation of state policy in the sphere of national security and defense should be to understand the sphere of implementation of the powers of law enforcement bodies and a set of those unique features of their administrative activity that make it possible to distinguish it from related varieties and areas of application; 2) the powers of law enforcement bodies as subjects of the formation and implementation of state policy in the field of national security and defense are a set of mandatory actions established by acts of legislation, the performance of which is determined to be necessary for achieving the goals of the functioning of such bodies and their performance of tasks and functions related to ensuring protection and protection of national interests.

It was determined that the relationship between these categories is conditionally proportional. It is impossible to consider competence separately from powers, as well as powers from competence. Although from the theoretical and legal discourse, the powers of law enforcement agencies as subjects of the formation and implementation of state policy in the field of national security and defense are part of their competence.

Key words: state policy, competence, national security, national defense, powers, law enforcement agencies.

Постановка проблеми. Як відомо, особливу роль у прогнозуванні, виявленні, визначенні загроз національній безпеці і обороні та протидії їм відіграють суб'єкти формування та реалізації державної політики у зазначеній сфері. Їх можливості, повноваження та діяльність повинні забезпечувати ефективність реалізації безпекової функції держави [1]. Провідними такими суб'єктами виступають правоохоронні органи. Тому саме компетенція та повноваження є важливим елементом їхнього адміністративно-правового статусу.

Слід акцентувати, що дослідження питань їхньої компетенції та повноважень є необхідним, оскільки тільки так можна розкрити зміст діяльності владного суб'єкта, його реальні функції, а як наслідок – вносити обґрунтовані рекомендації та пропозиції щодо адміністративно-правового статусу органу, зміни та доповнення чинного законодавства [2, с. 268]. Однак базовим щодо зазначеного є те, що наукова доктрина та й нормативно-правові акти України не мають чіткості в питаннях понятійно-змістового розуміння компетенції та повноважень суб'єктів владних повноважень загалом та правоохоронних органів – зокрема.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Досліджувана тематика є достатньо поширеним предметом наукових пошуків вітчизняних вчених, однак тільки в загальному аспекті. Зокрема такі вчені як І. Борщевський, М. Головань, Д. Голосніченко, І. Голосніченко, О. Гринь, А. Замрига, Н. Кушлакова, С. Лейко, О. Пономарьов, М. Потіп, О. Рєзнік, Р. Сидоркіна, С. Шоптенко, Т. Яровий заклали фундамент для теоретико-правового розуміння компетенції та повноважень правоохоронних органів як суб'єктів формування та реалізації державної політики у сфері національної безпеки і оборони. Проте безпосередньо в заданому контексті її не досліджували.

Метою статті є розкриття співвідношення між категоріями «повноваження» та «компетенція» через призму діяльності правоохоронних органів як суб'єктів формування та реалізації державної політики у сфері національної безпеки і оборони.

Виклад основного матеріалу. Як відзначено вище, на сьогодні одностайного тлумачення серед науковців стосовно співвідношення зазначених категорій не має. Так, одні науковці вважають, що термін «повноваження» є більш ширшим порівняно із категорією «компетенція». Наприклад, автори «Міжнародної поліцейської академії» визначили, що законодавчо повноваження у широкому розумінні представляють собою права та обов'язки у будь-якій формі (усно, письмово, прямо, опосередковано) органів здійснювати владу від свого імені (на ввіреній їм території у певний період часу, щодо кола осіб, у межах предмета правового регулю-

вання), використовуючи переконання, примус та заохочення як головні засоби упорядкування об'єктивно існуючих адміністративних відносин [3, с. 266; 4, с. 32]. Інші автори, навпаки, вважають, що повноваження є структурним елементом компетенції, вбачаючи, що компетенція є юридичною характеристикою, за допомогою якої точно фіксується становище певного органу в політико-правовому просторі. Її складові елементи дають змогу максимально чітко визначити правове положення конкретного органу як суб'єкта владних правовідносин [5, с. 56].

Тому для більш точного розуміння зазначених категорій, звернемося до тлумачного словника сучасної української мови. Так, термін «компетенція» він трактує як: 1) добра обізнаність із чим-небудь; 2) коло повноважень якої-небудь організації, установи або особи [6].

Уточнимо, що термін «компетенція» походить від латинського «competentia» (ведення, здатність, приналежність до права) – коло повноважень, наданих законом, статутом або іншим актом конкретному органу або посадовій особі; знання і досвід у певній галузі [7, с. 613; 8, с. 24]. З управлінської точки зору компетенція визначає положення того чи іншого органу в їхній системі, а також виступає як метод урегулювання взаємовідносин між цими органами [9; 10, с. 143].

На основі аналізу наукової літератури, наведемо основні підходи до трактування поняття «компетенція». Так, під нею вчені розуміють: сукупність взаємозалежних якостей особистості (знання, уміння, навички, способи діяльності), що задаються до певного кола предметів і процесів та необхідних для якісної, продуктивної діяльності щодо них (О. Кучай); інтегративне поняття, що містить такі аспекти: готовність до цілепокликання; готовність до оцінювання, готовність до дії, готовність до рефлексії (О. Пометун); об'єктивна категорія, суспільно визнаний рівень знань, умінь і навичок, ставлень тощо у певній сфері діяльності людини як абстрактного носія (за матеріалами дискусій, організованих в рамках проекту ПРООН «Освітня політика та освіта «рівний-рівному»); деяка відчужена, наперед задана вимога до підготовки особи (властивості або якості, потенційні здатності особи), наперед задана вимога щодо знань та досвіду діяльності у певній сфері (М. Головань) [11, с. 131–132].

Юридичні енциклопедії тлумачать компетенцію як: 1) сукупність юридично встановлених повноважень, прав і обов'язків конкретного державного органу (органу місцевого самоврядування) чи посадової особи [3, с. 266]; 2) сукупність встановлених в офіційній – юридичній чи неюридичній – формі прав і обов'язків, тобто повноважень будь-якого органу або посадової особи, які визначають можливості цього органу або посадової особи приймати обов'язкові до виконання рішення, організовувати та контролювати їх виконання, вживати у необхідних

випадках заходи відповідальності [12, с. 196; 4, с. 33]. Тобто, в першому трактуванні повноваження не ототожнюються із правами і обов'язками, а у другому – ототожнюються.

У наведених тлумаченнях компетенції загальним є їх змістова основа: знання, які повинна мати особа; коло питань, в яких особа повинна бути обізнана; досвід, необхідний для успішного виконання роботи у відповідності з установленими правами, законами, статутом. Знання, коло питань, досвід подані як узагальнені поняття, що не стосуються конкретної особи, які не є її особистісною характеристикою. У наведених тлумаченнях явно відображено когнітивний (знання) і регулятивний (повноваження, закон, статут) аспекти даного поняття [8, с. 24].

Що стосується визначення компетенції в адміністративному праві то, як приклад, С. Шоптенко звертає увагу на те, що окрім класичного, існують також обмежувальний підхід, за якого зміст компетенції зводиться виключно до сукупності повноважень, і розширювальний підхід, який включає до структури компетенції, крім предметів відання та повноважень, ще й завдання, функції, методи діяльності тощо [13, с. 33; 14, с. 181]. В свою чергу О. Пономарьов, досліджуючи адміністративно-правовий статус податкової міліції, додає, що її компетенція складається з основних і додаткових елементів. Основні елементи визначають зміст компетенції, а додаткові відображають окремі відмітні її ознаки [15, с. 9].

Відповідно, компетенція визначається певною організацією, установою, державою як наперед задана вимога до знань, умінь, навичок, якими повинна володіти особистість, для успішної діяльності в межах тієї сфери, де ця діяльність буде здійснюватися. Тому під компетенцією слід розуміти певну сферу, коло діяльності, наперед визначену у нормах систему питань щодо яких особистість повинна бути добре обізнана, тобто володіти певним набором знань, умінь, навичок та власного до них ставлення [11, с. 133].

У нашому випадку мова йде про сферу реалізації повноважень правоохоронних органів та набір тих унікальних особливостей їхньої адміністративної діяльності, які дають змогу відмежувати її від суміжних різновидів та сфер застосування.

Тепер нам необхідно проаналізувати термін «повноваження». Так, у вже згаданому словнику «повноваження» визначається, як: «право, надане кому-небудь для здійснення чогось» [16]. Таке право, його обсяг обов'язково повинно бути визначено у нормативному порядку. І ми не згодні із критикою О. Резника [14], який вказав, що надане право не включає в себе обов'язки, це не вірно. Адже «право» і «права» це різні категорії. Отримати право на здійснення чогось (повноваження), що передбачено нормою, включає в себе і отримання відпо-

відного статусу. Тобто, якщо ти отримуєш можливість придбання чого-небудь – то ти покупець, а якщо отримав право керувати автотранспортом – то ти водій. Це в свою чергу накладає на таку особу як права, так і обов'язки. Аналогічна позиція викладена у Великому енциклопедичному юридичному словнику за редакцією Ю. Шемшученка «повноваження» трактується як сукупність прав і обов'язків державних органів і громадських організацій, а також посадових та інших осіб, закріплених за ними у встановленому законодавством порядку для здійснення покладених на них функцій [12]. Тому Д. Голосніченко та І. Голосніченко «повноваження» визначають через систему прав та обов'язків, набутих у легітимний спосіб державою, місцевим самоврядуванням, державними органами і органами місцевого самоврядування, їх посадовими особами, іншими суб'єктами правовідносин з метою забезпечення можливостей, потреб та інтересів людини і громадянина, окремих соціальних груп та суспільства в цілому [17, с. 153]. Отже, якщо повноваження є сукупністю прав та обов'язків і додатково відповідальності, то компетенція включає в себе сферу (предмет) відання. Відповідно, як для компетенції, так і для повноважень має значення вид діяльності. Таким чином, компетенція – це обсяг повноважень, які закріплені за органом (посадовою особою) відповідно до покладених на нього завдань і функцій, а повноваження – закріплені за органом (посадовою особою) права і обов'язки, а також відповідальність за наслідки прийняття своїх рішень [18].

Висновки. Проведене дослідження дає нам можливість стверджувати, що дискусії щодо категорій «повноваження» та «компетенція» в юридичній науці мають здебільшого полемічний характер. Поставити крапку у цьому питанні допоможе легальне визначення їхніх дефініцій.

Що стосується теоретико-правового розуміння компетенції та повноважень правоохоронних органів як суб'єктів формування та реалізації державної політики у сфері національної безпеки і оборони можемо узагальнити наступне:

1) під компетенцією правоохоронних органів як суб'єктів формування та реалізації державної політики у сфері національної безпеки і оборони слід розуміти сферу реалізації повноважень правоохоронних органів та набір тих унікальних особливостей їхньої адміністративної діяльності, які дають змогу відмежувати її від суміжних різновидів та сфер застосування;

2) повноваженнями правоохоронних органів як суб'єктів формування та реалізації державної політики у сфері національної безпеки і оборони є сукупність закріплених актами законодавства обов'язкових дій, вчинення яких визначено як необхідне для досягнення цілей функціонування таких органів та виконання ними завдань та функцій, пов'язаних із забезпеченням охорони та захисту національних інтересів.

Співвідношення між цими категоріями є умовно спів пропорційне. Неможливо компетенцію розглядати відділено від повноважень, як і повноваження від компетенції. Хоча з теорети-

ко-правового дискурсу повноваження правоохоронних органів як суб'єктів формування та реалізації державної політики у сфері національної безпеки і оборони є частиною їхньої компетенції.

Список використаних джерел:

1. Яровий Т. Суб'єкти державної політики у сфері національної безпеки України як опосередковані об'єкти лобістського впливу. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2019. Вип. 4 (43). С. 32–36.
2. Замрига А. В. Компетенція загальної публічної адміністрації, що реалізовує адміністративно-правове забезпечення господарської діяльності в Україні. *Порівняльно-аналітичне право*. 2019. № 3. С. 268–270.
3. Міжнародна поліцейська енциклопедія : у 10 т. / відп. ред. Ю. І. Римаренко, Я. Ю. Кондратьєв, Є. М. Моїсєєв, В. Я. Тацій, Ю. С. Шемшученко. Харків, 2006. Т. III. Поліцейський менеджмент: історія та сучасність. 1192 с.
4. Потіп М. М. Щодо сутності компетенції органів державної виконавчої влади та місцевого самоврядування. *Право і суспільство*. 2012. № 6. С. 32–35.
5. Борщевський І. В., Гринь О. Д. Правова компетенція в загальнотеоретичній юриспруденції: поняття й особливості : Collective monograph. Frankfurt (Oder) : Izdevniecība «Baltija Publishing», 2020. С. 56–88.
6. Слово «компетенція». Словник української мови. SUM. URL: <http://sum.in.ua/s/kompetencija> (дата звернення: 22.08.2022).
7. Советский энциклопедический словарь. Москва : Советская энциклопедия, 1984. 1600 с.
8. Головань М. С. Компетенція і компетентність: досвід теорії, теорія досвіду. *Вища освіта України*. 2008. № 3. С. 23–30.
9. Лазарев Б. М. Компетенция органов управления. Москва : Юридическая литература, 1972. 280 с.
10. Кушлакова Н. М., Сидоркіна Р. Д. Компетенція правоохоронних органів України як об'єкт вивчення в процесі фахової підготовки майбутніх юристів. *Вісник НТУУ «КПІ»*. 2018. № 4 (40). С. 141–145.
11. Лейко С. В. Поняття «компетенція» та «компетентність»: теоретичний аналіз. *Педагогічний процес: теорія і практика*. 2013. Вип. 4. С. 128–135.
12. Великий енциклопедичний юридичний словник / за ред. Ю. С. Шемшученка. Київ : Юридична думка, 2012. 1020 с.
13. Шоптенко С. С. Компетенція правоохоронних органів у провадженнях за скаргами громадян. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція»*. 2017. № 27. С. 33–36.
14. Резнік О. М. Компетенція та повноваження правоохоронних органів із забезпечення фінансово-економічної безпеки України. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2018. Вип. 2. Т. 1. С. 181–184.
15. Пономарьов О. В. Адміністративно-правовий статус податкової міліції України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2015. 16 с.
16. Слово «повноваження». Словник української мови. SUM. URL: <http://sum.in.ua/s/povnovazhennja> (дата звернення: 22.08.2022).
17. Голосніченко І. П., Голосніченко Д. І. Теорія повноважень, їх легітимність та врахування потреб і інтересів при встановленні на законодавчому рівні. *Вісник НТУУ «КПІ»*. 2011. № 1(9). С. 147–155.
18. Проект Закону України «Про делеговані повноваження» від 15.02.2008 р. № 1472-1 : Ліга 360. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/JF14W01A?an=21> (дата звернення: 22.08.2022).

Малюга Л. Ю.,
доктор юридичних наук,
доцент кафедри трудового права
та права соціального забезпечення
Навчально-наукового інституту права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
ORCID: 0000-0002-0523-221X

ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА ПРАЦЮ МОЛОДІ У ВОЄННИЙ ПЕРІОД В УКРАЇНІ

ISSUES REGARDING THE IMPLEMENTATION OF THE RIGHT OF THE YOUTH TO LABOUR DURING THE WAR IN UKRAINE

У статті досліджено проблеми реалізації права на працю молоді у воєнний період в Україні. Встановлено, що у 2021 році молодь була однією з уразливих груп населення, адже проходила основний етап становлення особистості та розпочинала самостійне життя в умовах фінансової та соціальної нестабільності, складних міграційних та демографічних процесах всередині країни. Зазначено, що молодь, як рушійна сила та майбутня основа будь-якої країни, потребує підтримки від своєї держави. Відзначено, що зарубіжні країни починають конкурувати за трудові ресурси та різними засобами приваблювати як фахових мігрантів, так і студентів, які в найближчому майбутньому стануть фаховими працівниками.

Автором розглянуто окремі аспекти реалізації прав молоді у сфері освіти. Вказано, що пріоритетним для держави є забезпечення продовження надання якісних освітніх послуг, підтримка молоді грантами, стипендіями, кредитами на здобуття освіти як в Україні, так і в іноземних навчальних закладах, з метою підвищення рівня загальної освіти населення України.

Проаналізовано правовий механізм сприяння молоді у пошуку першого робочого місця. Аргументовано позицію щодо відсутності ефективних механізмів по гарантованому працевлаштуванні, а також механізмів пошуку нового місця роботи особою з певним досвідом. Проаналізовані положення Лісабонської стратегії забезпечення повної зайнятості. Визначено напрямки її реалізації у сфері забезпечення повної зайнятості.

Встановлюється, що подальша робота в Україні має бути спрямована на розроблення механізмів реалізації прав молоді у сфері праці, оскільки чинні правові норми носять суто декларативний характер. Значну увагу потрібно приділити інформаційній взаємодії між державою, роботодавцем та молоддю з метою сприяння поступовому економічному розвитку України навіть в умовах війни, збільшення розміру заробітних плат та загального соціального добробуту.

Ключові слова: *молодь, право на працю, зайнятість, воєнний стан, освіта, соціальний захист.*

The article examines the issues of implementing the youth's right to labour during the war in Ukraine. The author determined that in 2021, youth were one of the most vulnerable population groups since they had passed the primary stage of personality development and started an independent life amidst financial and social instability, complex migration and demographic processes within the country. The author noted that youth, as the driving force and future basis of any country, need official support from the government. The article points out that foreign countries are starting to compete for labour resources and use various methods to attract both professional migrants and students who will become skilled workers in the near future.

The author examined specific aspects of implementing youth rights in education. It is indicated that the priority for the government is to ensure the continuation of the provision of quality educational services and to support young people with grants, scholarships, and loans for obtaining education both in Ukraine and abroad, to increase the overall education level of the Ukrainian people.

The article analyses the legal mechanism for supporting young people in finding their first job. The author supports the position regarding the lack of effective means for guaranteeing employment and finding new jobs for experienced individuals. The author analyzed provisions of the Lisbon strategy for ensuring full employment and determined strategies for its implementation.

It is stipulated that Ukraine should develop mechanisms for implementing youth labour rights since the current rules are purely declarative. Considerable attention should be paid to the informational interaction between the government, employers, and the youth to promote the gradual economic development of Ukraine even amidst the war in order to increase wages and social welfare.

Key words: *youth, right to labour, employment, Lisbon strategy, martial law, education.*

Питання реалізації права молоді на працю під час воєнного стану та після воєнний період на сьогодні є особливо важливими, оскільки велика кількість роботодавців не може забезпечити стабільну виплату заробітної плати молодим працівникам через війну в Україні. Крім того, така ж кількість молодих підприємців не можуть продовжувати ведення власного бізнесу на довоєнному рівні через пошкодження місце ведення підприємницької діяльності, окупацію, відтік клієнтів тощо, а освітні заклади не можуть надавати освітні послуги також через пошкодження навчальних приміщень, небезпеку обстрілів під час навчального процесу, відтік викладачів, вчителів, учнів, студентів, окупацію окремих територій агресором, питання закінчення навчальних закладів на вступу на нові освітні рівні. Не існує жодної галузі та сфери життя, яку б не зачепила війна, зокрема, і реалізація права молоді на працю, що потребує наукового дослідження та вказує на актуальність і своєчасність цієї публікації.

Аналіз останніх досліджень. У сучасних наукових дослідженнях (при чому, не тільки юридичних) приділяється увага реалізації прав молоді в Україні, що засвідчує про їх багатогранність і необмеженість для дослідження. Вагомий внесок у дослідження питань працевлаштування молоді, проблем державного регулювання зайнятості молоді, їх соціального захисту зробили Ю. Гришина [1], О. Кайтанський [2], О. Мельниченко [3], М. Рапаєва [4], О. Юшкович [5] та інші. Незважаючи на наявність ґрунтовних досліджень проблеми реалізації права на працю молоді у воєнний період в Україні є малодослідженими та свідчать про необхідність подальшого вивчення та пошуку шляхів їх забезпечення в Україні.

Виклад основного матеріалу. На сьогодні відбулися істотні зміни у сфері праці та зайнятості, зокрема, у багатьох людей змінився соціальний статус, порушились соціальні інтереси та цінності, став простежуватися обмежений попит на працю і як наслідок – з'явилося безробіття, від якого в Україні найбільше потерпають молоді особи у віці від 15 до 24 роки [6, 94]. Але молоді люди на ринку праці вважаються найбільш вразливими і незахищеними.

На даний момент, соціальний захист молоді щодо реалізації прав у сфері освіти передбачений у ст. 17 Закону України «Про основні засади молодіжної політики». Так, молоді особи можуть одержувати за рахунок коштів державного чи місцевих бюджетів пільгові довгострокові кредити для здобуття освіти у закладах фахової передвищої та вищої освіти незалежно від форми власності та сфери управління, що діють на території України, за різними формами здобуття освіти. Молоді особи, які не мають дітей, сплачують кредит з відсотковою ставкою у розмірі 3 відсотки річних суми заборгованості за

кредитом. Молоді особи, які мають одну дитину, звільняються від сплати відсотків за користування кредитом. Молодим особам, які мають двох дітей, за рахунок бюджетних коштів, крім того, погашаються 25 відсотків суми зобов'язань за кредитом, а молодим особам, які мають трьох і більше дітей, – 50 відсотків суми зобов'язань за кредитом [7]. Необхідно зауважити, що органи місцевого самоврядування забезпечують пільговий проїзд учнів, вихованців, студентів до місця навчання і додому у визначених ними порядку та розмірах за рахунок видатків відповідних місцевих бюджетів.

Відповідно, пріоритетним для держави є забезпечення продовження надання якісних освітніх послуг, а також підтримка молоді грантами, стипендіями, кредитами на здобуття освіти як в Україні, так і в іноземних навчальних закладах, з метою підвищення рівня загальної освіти населення України. Водночас, щодо соціального захисту молоді у сфері зайнятості та підприємництва, то важливо розуміти, що проблеми працевлаштування молоді існували ще з часів проголошення незалежності України і лише з 2014 року загострилася внаслідок агресії росії та військових дій.

Щодо самої термінології питання, то визначення молодий працівник закріплено у п.10 ст. 1 Закону України «Про зайнятість населення» від 5 липня 2012 року [8]. Так, молодий працівник – громадянин України віком до 35 років, випускник закладу професійної (професійно-технічної), фахової передвищої або вищої освіти, який у шестимісячний строк після закінчення навчання працевлаштувався самостійно або за направленням закладу освіти чи територіального органу центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері зайнятості населення та трудової міграції, та продовжує працювати протягом трьох років за кваліфікацією, яку він набув під час навчання, в тому числі незалежно від місця першого працевлаштування. А в Законі України «Про основні засади молодіжної політики» визначено, що молодь – молоді особи віком від 14 до 35 років, які є громадянами України, іноземцями та особами без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах [7].

Вітчизняним законодавством передбачено чіткий механізм сприяння молоді у пошуку першого робочого місця, зокрема: 1. Держава забезпечує працездатній молоді надання першого робочого місця на строк не менше двох років після закінчення або припинення навчання в закладах загальної середньої, професійної (професійно-технічної), фахової передвищої і вищої освіти, завершення професійної підготовки і перепідготовки, а також після звільнення із строкової військової або альтернативної (невійськової) служби. Дворічний строк першого робочого місця обчислюється з урахуванням

часу роботи молодшої особи до призову на строкову військову або альтернативну (невійськову) службу. 2. Центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері зайнятості населення та трудової міграції, надає місцевим органам виконавчої влади, органам місцевого самоврядування, центрам соціальних служб доступ до інформації про наявність вільних робочих місць (вакантних посад), у тому числі призначених для працевлаштування осіб з інвалідністю. 3. Держава гарантує надання роботи за фахом на період не менше трьох років молодим спеціалістам – випускникам закладів професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої освіти державної та комунальної форм власності, потреба в яких була визначена державним замовленням [7].

Закон України «Про зайнятість» встановлює, що молодь, яка закінчила або припинила навчання у закладах загальної середньої, професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої освіти, звільнилася із строкової військової або альтернативної (невійськової) служби, військової служби за призовом осіб із числа резервістів в особливий період (протягом шести місяців після закінчення або припинення навчання чи служби) і яка вперше приймається на роботу належить до категорій громадян, що мають додаткові гарантії у сприянні працевлаштуванню [8]. Додаткові гарантії мають реалізовуватися шляхом застосування ч. 3 ст. 18 вказаного закону, відповідно до якої у територіальних та місцевих програмах зайнятості населення визначаються основні показники ринку праці та заходи, спрямовані на збалансування попиту і пропонування робочої сили на територіальних ринках праці, соціального захисту безробітних, забезпечення зайнятості громадян, які мають додаткові гарантії у сприянні працевлаштуванню.

З наведених положень законодавства можна дійти наступних висновків: чинне законодавство передбачає механізм по підтримці молоді у пошуку першого місця роботи, але не механізм гарантованого працевлаштування, яке визначено в ст. 22 закону; законодавець зробив акцент на працевлаштуванні молоді, яка закінчила відповідний навчальний заклад та отримала освіту за спеціальністю. Важливо, що до молодшої особи з досвідом застосовуються лише загальні заходи щодо сприяння зайнятості населення, тобто, вітчизняне законодавство визначає достатній нормативний базис для підтримки молоді у пошуку першого місця роботи. Однак, відсутня деталізація механізмів по гарантованому працевлаштуванні, а також механізмів пошуку нового місця роботи особою з певним досвідом.

Варто зазначити, що вище перелічені норми є доволі декларативними і не підкріпленні дієвими засобами працевлаштування молоді. Серед основних проблем, які виникають у молоді при працевлаштуванні, можна виділити:

1) помилкове розуміння престижу спеціальності, не усвідомлення схильності особи до відповідної діяльності – в більшості випадків обрання професії молоді людиною, яка не має багатого життєвого досвіду відбувається за рекомендацією близьких (батьків, досвідченіших знайомих, друзів) та об'єктів наслідування (кумирів, блогерів, знаменитостей, тощо). Досить часто історія успіху окремої людини спонукає вивчати справу до якої немає схильності і потягу (вступати в престижний вуз не розуміючи суті обраної спеціальності або займатися ІТ-справою через високі зарплатні не розуміючи базису математики та програмування;

2) відсутність необхідного для роботодавців стажу та досвіду роботи, і проблематичність набуття цього досвіду – наявність досвіду та стажу роботи, бажано за фахом, на сьогоднішній день є однією із суттєвих вимог до кандидатів на заміщення запропонованих на ринку праці вакансій. Додаткові проблемні ситуації виникають, коли молодь не готова набувати досвід за низьку плату на початкових етапах своєї кар'єри і натомість обирає більш фінансово вигідні позиції на ринку праці, які не пов'язані зі спеціальністю отриманою в навчальному закладі;

3) проблема дисбалансу попиту та пропозиції на ринку праці – проблема частково зумовлена тенденціями в суспільстві, коли молодь обирає спеціальності найбільш затребувані на момент вступу в навчальний заклад, але до моменту закінчення навчального закладу ринок стає перенаповнений працівниками з такою спеціальністю;

4) проблема нестачі працівників робочих спеціальностей – в даний час молодь прагне отримати престижну та високооплачувану професію, а молодь яка має робочу спеціальність надає перевагу роботі в інших країнах, де за ту саму роботу отримує значно більшу винагороду.

Розвиток нормативного регулювання щодо забезпечення прав молоді у сфері праці необхідно здійснювати з орієнтиром на стратегічні цілі європейської спільноти, сформульовані в Лісабонській стратегії, що буде відповідати проєвропейському вектору розвитку України[9]. У 2000 році в Лісабоні Європейська рада визначила для ЄС цілі на наступне десятиліття щодо створення найдинамічнішої у світі економіки, яка базується на знаннях.

Лісабонська стратегія містить загальні принципи діяльності щодо того, як Європейський Союз зможе досягти поставлених перед ним цілей. Вихідним моментом Стратегії було бажання розвинути економіку Європейського Союзу так, щоб країни ЄС та підприємства процвітали поряд із США та іншими країнами. Серед важливих розділів Лісабонської стратегії можна назвати:

- інвестування у людей,
- прагнення отримати професійну та добре навчену робочу силу.
- усунення безробіття.

Зростання економіки та зайнятість прагнуть покращувати різними способами. Лісабонською стратегією забезпечення повної зайнятості визначено ключовою метою економічної та соціальної політики, а її успішну реалізацію – одним з головних пріоритетів Союзу. Відзначимо, що після розробки Лісабонської стратегії саме на її виконання було орієнтовано інші європейські програми в галузі зайнятості. Виконання високих цілей поставлених перед ЄС пов'язано з проведенням структурних реформ, що є об'єктом глибоких досліджень з боку провідних наукових та аналітичних інституцій, які здійснюються на замовлення структур Євросоюзу.

Реалізації Лісабонської стратегії забезпечення повної зайнятості відбувається в таких напрямках: посилення адаптивної спроможності працівників та підприємств – внаслідок прискорення технологічного вдосконалення та глобалізації, зміни стали визначальною ознакою економічного життя; залучення більшої кількості населення до ринку праці; небажання безробітних відмовитися від виплат, які гарантуються їхнім статусом, та працевлаштуватися, що пов'язано з побоюванням розміру оплати їх праці, яка не буде суттєво відрізнятися від виплат по безробіттю; інтенсивніше та активніше інвестування в людський капітал – підвищення рівня знань та формування адаптивної робочої сили, що могла би адекватно сприймати виклики високотехнологічної економіки, що є головною запорукою продуктивності праці та зростання рівня; з а б е з п е ч е н н я ефективної імплементації реформ через ефективніше управління – успішне провадження реформ глибоко пов'язане з необхідністю рішучих кроків державних інституцій в напрямку реалізації поставлених цілей.

В аспекті України значення Лісабонської стратегії забезпечення повної зайнятості потрібно розглядати в двох аспектах: 1) як взірць стратегії розвитку держави в сфері зайнятості населення та зміцнення економіки; 2) як конкурентні дії політичного партнера щодо залучення трудового ресурсу України для власних цілей.

Безумовно, Україна розвивається в євроатлантичному напрямку, відстоює європейські цінності і прагне забезпечити на своїй території європейські стандарти рівня життя. У попередніх дослідженнях автором було наголошено, що у зв'язку з євроінтеграційними процесами в нашій державі актуалізуються питання, пов'язані з удосконаленням національного законодавства України на основі стандартів та принципів європейського права. Це проявляється у прийнятті законодавцем нових нормативно-правових актів, внесенні змін до вже існуючих, ратифікації міжнародних стандартів, а також активізації діяльності науковців в цьому напрямі[10,120]. Разом з тим, потрібно критично розглядати загрози національній безпеці

у сфері зайнятості населення. Останні роки розвитку України свідчать про пришвидшений відтік трудових ресурсів, значною мірою саме у країни Євросоюзу. Саме тому Україна повинна ставити собі за мету одночасно забезпечити для своїх мешканців реалізацію положень Лісабонської стратегії забезпечення повної зайнятості та запропонувати більше можливостей та переваг на національному ринку праці в порівнянні з ринком праці ЄС не лише для своїх мешканців, а і для трудових мігрантів з інших країн.

Проаналізовані положення Лісабонської стратегії забезпечення повної зайнятості свідчать про їх обґрунтованість та дієвість при належній реалізації. Однак, варто враховувати, що усі положення мають бути імplementовані комплексно. Наприклад, лише інтенсивніше та активніше інвестування в людський капітал може призвести до ще більшого відтоку робочої сили з України, коли люди будуть володіти високими професійними навиками, але не будуть мати місця для їх застосування в Україні.

Висновок. На підставі проведеного аналізу, можна зауважити, що хоча у питаннях працевлаштування молоді у воєнний час не було прийнято окремого нормативного регулювання, в Україні існує достатня нормативна база для задоволення потреба молоді. Подальша робота має бути спрямована на розроблення механізмів по застосуванню такої нормативної бази, щоб норми не носили суто декларативний характер. В освітньому аспекті потрібно врегулювати додаткову освіту, поза межами навчального процесу, яка б мала загальний характер для усієї молоді, незалежно від віку та інтересів, і допомагала б краще соціалізуватися, отримувати додаткові знання для швидкої адаптації до нових умов існування суспільства. Значну увагу потрібно приділити інформаційній взаємодії між державою, роботодавцем та молоддю. Всі три сторони мають добре розуміти потреби і можливості один одного і прагнути неналежної комунікації, яка допоможе молоді зрозуміти, які навички необхідно набути для отримання гарної винагороди за свою роботу, роботодавцю отримати кваліфікованих працівників, а державі вирішити питання з рівнем безробіття та забезпечення роботодавців з достатньою кількістю робочої сили. Держава має мати у своєму механізмі ефективний арсенал заходів, за допомогою якого буде сприяти комунікації між роботодавцем та працівником, а також буде допомагати молоді проходити перекваліфікацію з метою заняття вакантних позицій. Вирішення комплексу вище описаних проблем та реалізація запропонованих підходів сприятиме поступовому економічному розвитку країни навіть в умовах війни, відповідно збільшенню розміру заробітних плат та загального соціального добробуту.

Список використаних джерел:

1. Гришина Ю. М., Малюга Л. Ю. Правові засади реалізації молодіжної політики України із врахуванням викликів сучасного світу. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2021. Серія «Юриспруденція» № 49. С. 112–116. URL: <http://www.vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc49/26.pdf>
2. Кайтанський, О. С. Правові аспекти працевлаштування молодих спеціалістів на тимчасово окупованій території України. *Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки*. 1(1) (2015): 171–176.
3. Мельниченко О. Б. Оцінка молодіжного ринку праці України. *Інноваційна економіка*. 2014. № 3. С. 113–118.
4. Рапаєва М. Державна молодіжна політика в Україні: законодавчі гарантії і практична реалізація. *Юридична наука*. 2015. № 4. С. 167–175.
5. Юшкевич О. О. Молодь як соціально–економічна категорія. *Вісник ЖІТІ. Економічні науки*. 2000. № 6. С. 116.
6. Онищук Ю. В. Регулювання зайнятості як фактор розвитку економіки країни в контексті європейської інтеграції. *Международный журнал инновационных технологий в экономике*. 2018. 4(16). 93–98.
7. Про основні засади молодіжної політики: Закон України від 27 квітня 2021 року № 1414-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1414-20#Text>
8. Про зайнятість населення: Закон України від 5 липня 2012 року № 5067-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5067-17#Text>
9. LISBON EUROPEAN COUNCIL 23 AND 24 MARCH 2000. URL: https://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/ec/00100-r1.en0.htm
10. Малюга Л. Ю. Адаптація соціального законодавства України до законодавства ЄС: сучасний стан та тенденції розвитку. *Юридичний бюлетень*. 2019. № 9. С. 120–129.

Півненко Л. В.,старший викладач кафедри державно-правових дисциплін
та міжнародного права*Державного біотехнологічного університету*

ORCID: 0000-0001-5564-0273

**ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ПРОКУРОРА ПРИ ВИКОНАННІ
КОНСТИТУЦІЙНОЇ ФУНКЦІЇ ПІДТРИМАННЯ ПУБЛІЧНОГО ОБВИНУВАННЯ****PECULIARITIES OF THE LEGAL STATUS OF THE PROSECUTOR
WHEN PERFORMING THE CONSTITUTIONAL FUNCTION
OF SUPPORTING PUBLIC PROSECUTION**

У статті розглянуто особливості правового статусу прокурора у процесі реалізації конституційної функції підтримання публічного обвинувачення у суді. В умовах сьогодення питання проблем удосконалення процесуального статусу прокурора при виконанні функції публічного обвинувачення є досить важливим з огляду на виконання завдань кримінального провадження.

На підставі проведеного аналізу різних наукових точок зору щодо співвідношення термінів «державного обвинувачення» та «публічного обвинувачення» було досягнуто впевненості про необхідність приведення у відповідність до Конституції України усіх нормативно-правових актів, у частині заміни функції прокуратури з «підтримання державного обвинувачення» на функцію «підтримання публічного обвинувачення», закріпивши останню, як процесуальну діяльність прокурора, яка здійснюється від імені суспільства й у суспільних інтересах, забезпечує застосування кримінального закону у випадку вчинення кримінального правопорушення, та полягає у доведенні перед судом обвинувачення з метою забезпечення кримінальної відповідальності особи, яка вчинила кримінальне правопорушення.

Узагальнюючи різні наукові підходи, визначено, що правовий статус прокурора, це нормативно закріплена системна сукупність його завдань, процесуальних прав, кореспондуючих їм обов'язків, та процесуальних гарантій діяльності, які формально визначають становище прокурора у взаємодії його з іншими суб'єктами кримінального провадження.

На підставі чинного кримінального процесуального законодавства та наукових напрацювань здійснено виокремлення проблемних аспектів реалізації процесуального статусу прокурора у процесі реалізації функції публічного обвинувачення, зокрема зазначено, що Кримінальний процесуальний кодекс містить загальну правову норму, яка визначає правовий статус прокурора не конкретизуючи його щодо окремих процесуальних функцій, що у свою чергу не може сприяти ефективній роботі прокурора як публічного обвинувача. Доведено необхідність систематизації та виділення комплексу повноважень прокурора при виконанні функції публічного обвинувачення та внесенням відповідних змін до Кримінального процесуального кодексу України.

Ключові слова: прокурор, процесуальні функції, кримінальне провадження, публічне обвинувачення, невідоротність покарання, обвинувальний вирок.

The peculiarities of the legal status of the prosecutor in the process of implementing the constitutional function of maintaining a public prosecution in court are discussed in the article. Nowadays, the issue of problems of improving the procedural status of the prosecutor when performing the function of public prosecution is quite important. The article examines the peculiarities of the legal status of the prosecutor in the process of implementing the constitutional function of maintaining a public prosecution in court. In today's conditions, the issue of problems of improving the procedural status of the prosecutor when performing the function of public prosecution is quite important in view of the performance of the tasks of criminal proceedings.

Based on the analysis of various scientific points of view regarding the relationship between the terms "state prosecution" and "public prosecution", certainty was reached about the need to bring all normative legal acts into compliance with the Constitution of Ukraine, in terms of replacing the function of the prosecutor's office from "maintaining state prosecution" to the function "maintenance of a public accusation", establishing the latter as a procedural activity of the prosecutor, which is carried out on behalf of society and in the public interest, ensures the application of the criminal law in the case of a criminal offense, and consists in proving the accusation before the court in order to ensure the criminal responsibility of the person who committed the criminal offense.

Summarizing various scientific approaches, it was determined that the legal status of the prosecutor is a normatively fixed systemic set of his tasks, procedural rights, corresponding duties, and procedural guarantees of activity, which formally determine the position of the prosecutor in his interaction with other subjects of criminal proceedings.

On the basis of the current criminal procedural legislation and scientific developments, problematic aspects of the implementation of the procedural status of the prosecutor in the process of implementing the function of public prosecution have been singled out, in particular, it is stated that the Criminal Procedure Code contains a general legal norm that determines the legal status of the prosecutor without specifying it in relation to individual procedural functions, which in turn, it cannot contribute to the effective work of the prosecutor as a public accuser. The need to systematize and allocate a set of powers of the prosecutor in the performance of the function of public prosecution and to make appropriate changes to the Criminal Procedure Code of Ukraine has been proved.

Key words: *prosecutor, procedural functions, criminal proceedings, public prosecution, inevitability of punishment, guilty verdict.*

Постановка проблеми. Війна увірвалася в життя українців, одномоментно змінивши пріоритети, плани, цілі та саме буття. Повномасштабна неспровокована воєнна агресія російської федерації проти України викликала безпрецедентну ситуацію щодо кількості воєнних злочинів та злочинів проти людяності, фактів державної зради та колабораційної діяльності. Сьогодні проводиться кропітка робота по фіксуванню фактів вчинення цих злочинів. Правоохоронні органи України спільними зусиллями роблять все, щоб зібрана в рамках кожного кримінального провадження доказова база була фундаментальною та могла забезпечити невідворотність покарання злочинців.

Важливою правовою інституцією у цій діяльності виступає прокуратура України. Кожен прокурор сьогодні працює у надскладних умовах і продовжує виконання надзвичайно важливих конституційних функцій, однією із яких є підтримання публічного обвинувачення у суді. Підтримання публічного обвинувачення беззаперечно визнається основною конституційною функцією прокурора, а ефективне її виконання не тільки в умовах воєнного стану і у післявоєнний період забезпечить виконання основного завдання щодо забезпечення невідворотності покарання для кожного, хто вчинив злочин на українській землі та доведеності вини не лише у національних судах, а і у міжнародних.

Для того щоб прокурор належним чином міг здійснювати конституційну функцію публічного обвинувачення, виконувати поставлені завдання і ефективно реалізовувати свої повноваження, його правовий статус повинен бути чітко регламентований на законодавчому рівні. На превеликий жаль Кримінальний процесуальний кодекс України не містить жодної статті, яка б визначала правовий статус прокурора при виконанні функції публічного обвинувачення та конкретизувала орієнтовний перелік його повноважень.

Стан опрацювання проблематики. Тематика обвинувальної діяльності прокурора не є новою для науки кримінального процесуального права, оскільки знаходила відбиття у роботах багатьох процесуалістів. Зокрема, дослідженню вказаного питання присвятили свої наукові роботи: Каркач П. М., Лапкін А. В., Михайловська Є.В., Остапчук В.В., Патюк С.,

Рогатюк І.В., Сухонос В.В., Шемшученко Ю. С., Шульган І. І. та ін. Не дивлячись на значний внесок вчених-правознавців у дослідження проблемних аспектів сутності і змісту публічного обвинувачення, на сьогоднішній день ще зберігається низка проблем як теоретичного, так і практичного характеру щодо визначення правового статусу прокурора у ході реалізації функції публічного обвинувачення та значення обвинувальної діяльності прокурора для судового розгляду.

Мета статті – комплексний аналіз правового статусу прокурора при виконанні конституційної функції підтримання публічного обвинувачення, та вироблення на цій основі обґрунтованих пропозицій, що спрямовані на удосконалення правового регулювання обвинувальної діяльності прокурора.

Виклад основного матеріалу. Функція підтримання публічного обвинувачення займає визначальне місце серед інших процесуальних функцій прокурора, а ефективність її реалізація тісно пов'язана з поняттям «правовий статус» (лат. status – становище). Національне законодавство не містить нормативного визначення «правовий статус прокурора», а Кримінальний процесуальний кодекс України у ст. 36 закріплює загальні положення правового статусу прокурора не конкретизуючи його щодо окремих процесуальних функцій. Кримінальний процесуальний кодекс України і надалі оперує поняттям «державне обвинувачення», без врахування того, що Законом України «Про внесення змін до Конституції України (стосовно правосуддя)» від 2 червня 2016 року, Основний закон було доповнено статтею 131-1, у якій по-новому сформульовано функції прокуратури, та змінено назву «державне обвинувачення» на «публічне обвинувачення». Принагідно необхідно зазначити, що низка міжнародно-правових актів, ратифікованих Україною також не містить поняття «державного обвинувачення», натомість закріплює поняття «публічного обвинувачення».

Досліджуючи зміни у найменуванні функцій прокуратури, серед наукової спільноти точилися дискусії щодо змістового навантаження понять «державне обвинувачення» та «публічне обвинувачення». Аналізуючи проблеми термінології щодо діяльності прокурора у кримінальному провадженні Лапкін А.В. стверджує, що термін

«публічне обвинувачення» є близьким, однак не тотожним, поняттю «державне обвинувачення». На думку дослідника, різниця цих понять полягає у визначенні пріоритетності інтересів, на захист яких спрямована відповідна обвинувальна діяльність прокурора. Від того, чи будуть це інтереси держави, чи суспільства, і залежить розуміння обвинувачення як державного, чи публічного [1, с. 143].

На думку Шульган І.І., поняття «публічне обвинувачення» є дещо ширшим від поняття «державне обвинувачення». Адже виходячи зі змісту, вкладеного в термін «публічний», можна констатувати, що прокурор, підтримуючи публічне обвинувачення у кримінальному провадженні, виступає не тільки від імені держави, а й від імені всього суспільства (принаймні більшої його частини) [2, с. 58].

З цього приводу С. Патюк зазначає, якщо публічне обвинувачення виконується в інтересах усього суспільства (і держави зокрема), то державне обвинувачення буквально може здійснюватися тільки в інтересах держави, її органів та посадових осіб, які можуть не відстоювати волю більшості суспільства, тому термін «публічне обвинувачення» лінгвістичного захищає і державні інтереси, і суспільні інтереси й потерпілого у кримінальному провадженні [3, с. 11].

Аналізуючи вище викладене, можна констатувати, що з теоретичної точки зору більшість науковців, віддають перевагу «публічному обвинуваченню» з огляду на те, що «публічне обвинувачення» розкривається як інститут висловлення волі всього суспільства, тобто прокурор діє не лише в межах захисту та вираження позиції держави й влади, а діє передусім як особа, котра є представником волі всього суспільства та діє в його інтересах, при цьому керуючись межами, котрі встановлені законодавством в державі [4, с. 89].

Реалії сьогодення вказують на те, що працюючи у надзвичайно складних умовах воєнного стану (а в подальшому і після воєнний період), органи прокуратури України, як органи публічної влади, виконують конституційну функцію публічного обвинувачення від імені держави з метою захисту прав і свобод людини, загальних інтересів суспільства й держави в цілому. Отже, проведений аналіз співвідношення «державного обвинувачення» та «публічного обвинувачення» вказує на необхідність приведення у відповідність до Конституції України усіх нормативно-правових актів, у частині заміни функції прокуратури з «підтримання державного обвинувачення у суді» на функцію «підтримання публічного обвинувачення у суді», закріпивши останню, як процесуальну діяльність прокурора, яка здійснюється від імені суспільства й у суспільних інтересах, забезпечує застосування кримінального закону у випадку вчинення кримінального правопорушення, та полягає у доведенні перед судом обви-

нування з метою забезпечення кримінальної відповідальності особи, яка вчинила кримінальне правопорушення.

Як уже зазначалось раніше, ефективність реалізації прокурором функції підтримання публічного обвинувачення нерозривно пов'язана з поняттям «правовий статус». У загальній теорії права поняття «правовий статус» розглядається, як сукупність усіх належних суб'єктивних юридичних прав, свобод та обов'язків, що визначають правове становище у суспільстві, закріплене в чинному законодавстві та інших нормах права [5, с. 86]. Шемшученко Ю.С. визначає «правовий статус» як правове становище (сукупність прав та обов'язків) фізичної або юридичної особи [6, с. 476]. Своєю чергою, Зайчук О. В. та Оніщенко Н. М. визначають правовий статус системою законодавчо встановлених та гарантованих державою прав, свобод, законних інтересів та обов'язків суб'єкта суспільних відносин [7, с. 366].

Стосовно правового статусу прокурора, слід зазначити, що науковці розглядають його по-різному. Так, В.В. Остапчук розглядає правовий статус прокурора через визначення його особливостей як державного службовця. [8, с. 30]. Досліджуючи правовий статус прокурора у системі органів державної влади Сухонос В.В. вказує на те, що зміст правового статусу прокурора в системі органів державної влади включає в себе як права, обов'язки, юридичну відповідальність, професійну та позаслужбову поведінку прокурора, що тісно взаємодіють між собою та в поєднанні забезпечують стабільне правове становище прокурора в системі органів державної влади, так і виконання службових функцій, які покладені на прокурора та органи прокуратури відповідно до чинного законодавства [9, с. 87].

Узагальнюючи різні наукові підходи, правовий статус прокурора, на наш погляд, можна визначити як нормативно закріплену системну сукупність його завдань, процесуальних прав, кореспондуючих їм обов'язків, та процесуальних гарантій діяльності, які формально визначають становище прокурора у взаємодії його з іншими суб'єктами кримінального провадження.

Розглядаючи правовий статус прокурора у процесі реалізації функції публічного обвинувачення, варто зазначити, що він має певні особливості, які визначаються завданнями і метою його діяльності. На прокурора як обов'язкового суб'єкта кримінального провадження у повному обсязі покладаються завдання кримінального провадження, визначені у ст. 2 КПК України, якими є «захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожен, хто

вчинив кримінальне правопорушення, був притягнений до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура».

Окрім цього перед прокурором, який виконує функцію публічного обвинувачення постає першочергове завдання – доведення перед судом обвинувачення з метою забезпечення кримінальної відповідальності особи, яка вчинила кримінальне правопорушення. Законний, обґрунтований вирок, це найбільш зрозумілий результат роботи прокурора для всього суспільства, особливо в умовах воєнного стану, так як сьогодні кожен український громадянин чекає на відновлення справедливості і покарання винних не тільки в національних, а і міжнародних судових інстанціях. Метою діяльності прокурора з підтримання публічного обвинувачення є забезпечення реалізації принципу невідворотності покарання за вчинене кримінальне правопорушення, винність у якому доведена на підставі матеріалів досудового й судового слідства, а також сприяння суду в постановленні законного та обґрунтованого рішення шляхом вжиття передбачених законом заходів до усунення будь-яких порушень закону, від кого б вони не надходили.

Враховуючи актуальність поставлених завдань прокурор повинен спрямовувати свою діяльність таким чином, щоб аналіз усіх досліджених в судовому засіданні доказів дозволив суду дійти висновку про те, що вказані докази за обвинуваченням особи є належними, допустимими та достовірними, а в сукупності є достатніми та взаємопов'язаними для висновку про винуватість особи у вчиненні інкримінованого злочину та ухвалення обвинувального вироку. Разом з тим, діяльність прокурора у судовому кримінальному провадженні не повинна бути спрямована на притягнення обвинуваченого до кримінальної відповідальності у будь-який спосіб. Виконуючи функцію публічного обвинувачення прокурор діє не від власного імені, а від імені держави, яка у формі імперативних приписів встановлює процесуальний порядок його діяльності, його права та обов'язки, що саме має досягти прокурор у кримінальному провадженні, адже він відстоює інтереси усього суспільства і несе персональну відповідальність за реалізацію повноважень визначених законом.

Вагомим елементом правового статусу прокурора у процесі реалізації функції публічного обвинувачення є його повноваження. В юридичній енциклопедії поняття повноваження трактується як сукупність прав і обов'язків державних органів і громадських організацій, а також посадових та інших осіб, закріплених за ними у встановленому законодавством порядку для здійснення покладених на них функцій [10, с. 421].

У науковій літературі стверджується, що повноваження прокурора – це обсяг прав і обов'язків, якими володіє прокурор для здійснення своїх функцій. Вчений П. М. Каркач визначає повноваження прокуратури як сукупність прав та обов'язків, якими наділено цей орган для виконання покладених на нього завдань [11, с. 22].

Отже, аналіз юридичної літератури дозволив дійти висновку, що більшість учених, поняття «повноваження прокурора» визначають як сукупність його прав і обов'язків, встановлених законом або іншим відповідним нормативно-правовим актом. Однак, щодо повноважень прокурора у ході виконання функції публічного обвинувачення, то варто зазначити, що законодавець у статті 22 Закону України «Про прокуратуру» зробив посилання до Кримінального процесуального кодексу України, визначивши, що прокурор у цій сфері користується правами та виконує обов'язки, передбачені КПК. Разом з тим Кримінальний процесуальний кодекс не містить окремої статті яка б чітко визначала права та обов'язки прокурора при виконанні функції публічного обвинувачення. Наведені суперечності вказують на необхідність систематизації та виділення комплексу повноважень прокурора при виконанні функції публічного обвинувачення та внесенням відповідних змін до Кримінального процесуального кодексу України.

Висновки. З огляду на викладене слід зазначити, що реалії сьогодення ставлять перед прокурором багато завдань, від оперативного виконання яких залежать рівень захищеності громадян. Прокурор під час підтримання публічного обвинувачення, має використовувати всі законні способи для доведення своєї позиції у справі як публічного обвинувача, від його позиції і активних дій під час змагального процесу залежить результат вирішення справи і притягнення винного до відповідальності. Таким чином, одним із напрямів кримінальної процесуальної політики України в сучасних умовах має стати удосконалення правового статусу прокурора при виконанні основної конституційної функції підтримання публічного обвинувачення. Узагальнюючи різні наукові підходи, ми дійшли висновку, що правовий статус прокурора, це нормативно закріплена системна сукупність його завдань, процесуальних прав, кореспондуючих їм обов'язків, та процесуальних гарантій діяльності, які формально визначають становище прокурора у взаємодії його з іншими суб'єктами кримінального провадження. Кримінальний процесуальний кодекс України містить загальну правову норму, яка визначає правовий статус прокурора не конкретизуючи його щодо окремих процесуальних функцій, що у свою чергу не може сприяти ефективній роботі прокурора як публічного обвинувача. Наведені суперечності вказують на необхідність систематизації та виділення комплексу повноважень прокурора при виконанні функції

публічного обвинувачення та внесенням відповідних змін до Кримінального процесуального кодексу України. Чітке нормативне закріплення правового статусу прокурора є запорукою ефективних результатів роботи прокурора

у ході виконання функції публічного обвинувачення. Врегулювання цих недоліків покращить якість правового регулювання статусу прокурора та ефективність функціонування органів прокуратури загалом.

Список використаних джерел:

1. Лапкін А. В. Деякі проблеми визначення термінології щодо діяльності прокурора у кримінальному провадженні у зв'язку зі зміною конституційної регламентації функцій прокуратури. *Сучасні проблеми правового, економічного та соціального розвитку держави*. Харків, 2016. С. 142–145.
2. Шульган І. І. Окремі аспекти підтримання прокурором державного обвинувачення. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2016. № 6. С. 238–240.
3. Патюк С. Нормативна невизначеність співвідношення категорій «державне» та «публічне» обвинувачення як підстава для зловживання правом у кримінальному провадженні. *Економіко-правова парадигма розвитку сучасного суспільства*. 2017. Т. 1. № 2. С. 11–14.
4. Рогатюк І. В. Підтримання прокурором публічного обвинувачення в суді: процесуальна тактика в нестандартних умовах. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2017. № 1(13). С. 87–97.
5. Кравчук М. В. Теорія держави і права. Проблеми теорії держави і права : [навч. посіб.] / М.В. Кравчук. [3-тє вид., змін. і доп.]. Тернопіль : Карт-бланш, 2002. 247 с.
6. *Юридична енциклопедія* : в 6 т. / редкол. : Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Т. 5. К. : Вид-во «Українська енциклопедія» імені М. П. Бажана, 2003. 736 с.
7. Зайчук О., Оніщенко Н. Теорія держави і права. Академічний курс : підручник. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 688 с.
8. Остапчук В. В. Правовий статус прокурора: сутність і проблеми удосконалення. *Вісник Академії прокуратури України* : Фахове видання. 2007. № 1. С. 25–30.
9. Сухонос В. В., Михайловська Є. В. Правовий статус прокурора в системі органів державної влади України. *Правові горизонти*. 2018. Вип. 10(23). С. 85–91.
10. *Юридична енциклопедія* : в 6 т. / редкол. : Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Т. 5. К. : Вид-во «Українська енциклопедія» імені М. П. Бажана, 2003. 736 с.
11. Каркач П. М. Організація роботи прокуратури міста, району : методичний посібник з організації роботи в міських, районних прокуратурах. Харків : Право, 2008. 352 с.

УДК 342.922-054.73

DOI <https://doi.org/10.37687/2413-6433.2022-3-4.13>

Пузирна Н. С.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри публічного та приватного права
Національного університету «Чернігівська політехніка»
ORCID: 0000-0002-7297-0829

АДМІНІСТРАТИВНА ДІЯЛЬНІСТЬ УПОВНОВАЖЕНОГО З ПИТАНЬ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ

ADMINISTRATIVE ACTIVITIES OF A COMMISSIONER FOR INTERNALLY DISPLACED PERSONS

Стаття присвячена дослідженню проблематики та особливостей адміністративної діяльності Уповноваженого з питань внутрішньо переміщених осіб. До основних завдань, які були поставлені, можна віднести такі: визначення змісту та сутності поняття «адміністративна діяльність Уповноваженого з питань внутрішньо переміщених осіб»; визначити його функції; проаналізувати розуміння поняття внутрішньо переміщених осіб. Досліджено спеціальні (основні) функції Уповноваженого з питань внутрішньо переміщених осіб.

Встановлено, що для формування ефективного механізму забезпечення прав та свобод внутрішньо переміщених осіб через збройну агресію росії проти України необхідним було створення спеціально уповноваженого державного органу з питань внутрішньо переміщених осіб. Тому, було створено посаду Уповноваженого з питань внутрішньо переміщених осіб.

Визначена система органів публічної адміністрації в Україні, які забезпечують реалізацію прав і обов'язків внутрішньо переміщених осіб. Відмічено, що функції Уповноваженого з питань внутрішньо переміщених осіб можна класифікувати за кількома ознаками: 1) залежно від мети, на які вони спрямовані, функції можна поділити на внутрішньо організаційні і зовнішні; 2) за характером управлінських завдань можна поділити на загальні, спеціальні та забезпечувальні.

Дано авторське визначення адміністративної діяльності Уповноваженого з питань внутрішньо переміщених осіб, як виконавчо-розпорядчої (управлінської) діяльності з організації роботи Уповноваженого та практичного здійснення адміністративно-правовими способами й засобами покладених на нього завдань. Наголошено на тому, що Уповноважений з питань внутрішньо переміщених осіб повинен стати одним із важливих органів публічної адміністрації, який буде здійснювати координацію правового захисту цієї категорії осіб. А сам правовий інститут Уповноваженого з питань внутрішньо переміщених осіб є різновидом інституту спеціалізованого омбудсмена.

Ключові слова: адміністративна діяльність, уповноважений, внутрішньо переміщені особи, функції.

The article deals with the issues of the administrative activity of a Commissioner for Internally Displaced Persons and its the peculiarities. The main tasks set in the paper are the following: to define the content and the essence of the concept of “administrative activity of a Commissioner for Internally Displaced Persons”; to determine his functions; to analyze the understanding of the concept of internally displaced persons. The special (main) functions of a Commissioner for Internally Displaced Persons are studied.

It is found out that in order to form an effective mechanism for ensuring the rights and freedoms of internally displaced persons due to Russia's armed aggression against Ukraine it was necessary to create a specially authorized state body for internally displaced persons. Therefore, the position of the Commissioner for Internally Displaced Persons has been created.

The system of public administration bodies in Ukraine which ensures the implementation of the rights and obligations of internally displaced persons is specified in the article. It is noted that the functions of the Commissioner for Internally Displaced Persons can be classified according to several characteristics: 1) depending on the objectives, the functions can be divided into internal organizational and external ones; 2) according to the nature of management tasks, they can be divided into general, special and providing ones.

The author's definition of the administrative activity of a Commissioner for Internally Displaced Persons is given. The authors define it as an executive-administrative (managerial) activity of organizing the work of a Commissioner and practical implementation of the tasks assigned to him by means of administrative and legal methods. It is emphasized that the Commissioner for Internally Displaced Persons should become one of the important bodies of the public administration who will coordinate the legal protection of this category of persons. And the legal institution of the Commissioner for Internally Displaced Persons is a type of institution of a specialized ombudsman.

Key words: administrative activity, the Commissioner, internally displaced persons, functions.

Постановка проблеми. У ст. 1 Конституції України встановлено, що Україна є суверенною і незалежною, демократичною, соціальною, правовою державою [1]. Соціальною визнається держава, яка бере на себе обов'язок, керуючись принципом справедливості, забезпечувати розвиток громадянського суспільства загалом та рахунок збереження добробуту та соціальної захищеності кожного громадянина.

Війна росії проти України, розпочата в лютому 2022 року, зумовила необхідність розширення сфери діяльності державних органів з питань внутрішньо переміщених осіб (далі – ВПО). Для формування ефективного механізму забезпечення прав та свобод ВПО через збройну агресію росії проти України необхідним було створення спеціально уповноваженого державного органу з питань ВПО. Таким органом став Уповноважений з питань внутрішньо переміщених осіб (далі – Уповноважений).

Аналіз наукових досліджень. Треба зазначити, що питання внутрішньо переміщених осіб були предметом дослідження таких авторів, як С. Б. Булеца, О. І. Котляр, Я. В. Лазур, В. І. Михайловський, А. Пікалов, О. Я. Рогач, М. В. Савчин, К. Шаповал та ін. Проте питання адміністративної діяльності Уповноваженого з питань внутрішньо переміщених осіб у науковій літературі не розглядалось.

Постановка завдання. Метою цієї статті є дослідження адміністративної діяльності Уповноваженого з питань внутрішньо переміщених осіб, що здійснюється на основі теоретичних наукових напрацювань та практики функціонування, визначення поняття адміністративної діяльності Уповноваженого з питань внутрішньо переміщених осіб.

Виклад основного матеріалу. Міжнародне право визначає внутрішньо переміщених осіб як осіб або групу осіб, що були вимушені покинути свої домівки чи місця звичного проживання, зокрема, в результаті або для запобігання наслідків збройного конфлікту, повсюдних проявів насильства, порушення прав людини, стихійних або спричинених діяльністю людини лих та які не перетинали міжнародно визнані державні кордони [2, с. 8]. Колишній представник Генерального секретаря ООН з питань внутрішньо переміщених осіб Френсіс М. Денг зазначав, що майже завжди такі люди страждають від серйозних психологічних травм, складних умов життя та дискримінації [3].

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» внутрішньо переміщеною особою є громадянин України, іноземець або особа без громадянства, яка перебуває на території України на законних підставах та має право на постійне проживання в Україні, яку змусили залишити або покинути своє місце проживання в результаті або з метою уникнення негативних

наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру [4].

Нині переважає думка про те, що внутрішньо переміщені особи – це не частина проблеми, а частина рішення. Таке сприйняття громадян, які були вимушені покинути власні домівки внаслідок російської агресії, цілком відповідає стратегії розбудови України як суверенної, незалежної, демократичної, соціальної та правової держави, де людину – її життя та здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпеку визнають найвищою соціальною цінністю, а права та свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави [5].

Взагалі адміністративна діяльність органів виконавчої влади в Україні щодо ВПО полягає у прийнятті підзаконних нормативно-правових актів, спрямованих на втілення в життя законів України та правових актів Президента України [6]. Систему органів публічної адміністрації, які забезпечують реалізацію прав і обов'язків ВПО в Україні складають: Кабінет Міністрів України, Міністерство з питань тимчасово окупованих територій та ВПО, Державна служба зайнятості, Державна міграційна служба України, Державна служба України з надзвичайних ситуацій, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини тощо. Так, деякі автори виділяють дві групи таких державних органів. До першої групи органів публічної адміністрації, що забезпечують реалізацію прав і свобод ВПО в Україні відносять ті органи, для яких публічно-управлінська діяльність є основною: органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування. До другої групи належать органи держави та їхні посадових осіб, що не належать до жодної з гілок влади, але за певних обставин та умов забезпечують реалізацію прав та свобод ВПО: Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, органи прокуратури, Служба безпеки України та інші [7, с. 118–119].

Серед усіх перелічених органів ми особливо виділяємо Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини та новостворену інституцію – Уповноваженого з питань внутрішньо переміщених осіб. Ми погоджуємось з думкою В. І. Михайловського про те, що інститут Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини посідає досить важливе місце в забезпеченні адміністративно-правового статусу внутрішньо переміщених осіб. З аналізу діяльності омбудсмена в цій сфері стає зрозуміло, що Уповноважений ВРУ з прав людини активно реалізовує свої повноваження щодо здійснення парламентського контролю за дотриманням прав, свобод і законних інтересів внутрішньо переміщених осіб [8, с. 164–165]. Зауважимо також, що створення інституту Уповноваженого з питань внутрішньо переміщених осіб покликано посилити ефективність діяльності держави в цій сфері.

Основним завданням Уповноваженого є участь у формуванні та реалізації державної політики з питань внутрішньо переміщених осіб та громадян України, які покинули своє місце проживання на тимчасово окупованій російською федерацією території України (далі – тимчасово окупована територія) внаслідок збройного конфлікту або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту та/або тимчасової окупації частини території України та виїхали за кордон, сприяння реалізації їхніх прав і свобод та створення умов для добровільного повернення таких осіб до покинутого місця проживання або інтеграції за новим місцем проживання.

Що стосується значення самої адміністративної діяльності Уповноваженого з питань внутрішньо переміщених осіб, то на сьогодні під адміністративною діяльністю Уповноваженого ми розуміємо виконавчо-розпорядчу (управлінську) діяльність його з організації роботи і практичного здійснення адміністративно-правовими способами й засобами покладених на нього функцій. Таким чином, адміністративна діяльність Уповноваженого з питань внутрішньо переміщених осіб являє собою самостійну функцію цього інституту.

Загалом функції Уповноваженого з питань внутрішньо переміщених осіб можна класифікувати за кількома ознаками. Залежно від мети, на які вони спрямовані, функції можна поділити на внутрішньо організаційні і зовнішні. Внутрішньо організаційні призначені для забезпечення чіткого та злагодженого функціонування всіх структурних підрозділів, посадових осіб, а також ефективного використання інших сил і засобів. А зовнішні спрямовані на практичне вирішення завдань, що стоять перед Уповноваженим з питань внутрішньо переміщених осіб зовні, що виходять за межі внутрішньо організаційної діяльності. Також функції Уповноваженого з питань внутрішньо переміщених осіб за характером управлінських завдань можна поділити на загальні, спеціальні та забезпечувальні.

До загальних функцій адміністративної діяльності Уповноваженого з питань внутрішньо переміщених осіб відносяться: прогнозування, планування, організація, регулювання, облік, нагляд, контроль.

До забезпечувальних функцій належать: кадрове, фінансове, матеріально-технічне та інше забезпечення адміністративної діяльності.

І, нарешті, спеціальні (основні) функції вказані в Положенні про Уповноваженого з питань внутрішньо переміщених осіб [9]. Відповідно до цього Положення Уповноважений:

1) здійснює заходи щодо сприяння в установленню законодавством порядку соціальному забезпеченні внутрішньо переміщених осіб та громадян України, які покинули своє місце проживання на тимчасово окупованій території внаслідок збройного конфлікту або з метою

уникнення негативних наслідків збройного конфлікту та/або тимчасової окупації частини території України та виїхали за кордон (далі – особи, які виїхали за кордон), соціальній реабілітації осіб, які позбавлені особистої свободи внаслідок дій збройних формувань російської федерації, окупаційної адміністрації та/або державних органів російської федерації на тимчасово окупованій території;

2) організовує взаємодію з Міністерства соціальної політики України для сприяння забезпеченню надання внутрішньо переміщеним особам гуманітарної допомоги;

3) організовує розроблення державних програм з питань, що стосуються внутрішньо переміщених осіб та осіб, які виїхали за кордон;

4) готує для віцепрем'єр-міністра України – Міністра з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій пропозиції щодо здійснення заходів із забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб та осіб, які виїхали за кордон;

5) сприяє інформуванню внутрішньо переміщених осіб про можливості працевлаштування у відповідних населених пунктах, а також сприяє їх працевлаштуванню;

6) бере участь у створенні умов для добровільного повернення до покинутого місця проживання або інтеграції за новим місцем проживання громадян України, іноземців та осіб без громадянства з тимчасово окупованої території, внутрішньо переміщених осіб та осіб, які виїхали за кордон, їх професійної та соціальної адаптації;

7) аналізує інформацію про необхідність забезпечення житлом та вирішення інших питань соціального захисту внутрішньо переміщених осіб та осіб, які виїхали за кордон;

8) здійснює заходи щодо сприяння здобуттю освіти внутрішньо переміщеними особами та громадянами України, які проживають на тимчасово окупованій території;

9) сприяє здійсненню заходів, спрямованих на виконання державних і регіональних програм соціально-економічного та культурного розвитку, захист конституційних прав і законних інтересів внутрішньо переміщених осіб;

10) взаємодіє з державними органами, органами влади Автономної Республіки Крим, органами місцевого самоврядування, іншими суб'єктами владних повноважень, суб'єктами господарювання, громадськими об'єднаннями та благодійними організаціями, фізичними особами з метою здійснення своїх повноважень;

11) отримує необхідну інформацію від органів державної влади, зокрема з публічних електронних реєстрів;

12) забезпечує підготовку рекомендацій суб'єктам владних повноважень з питань внутрішньо переміщених осіб;

13) бере участь у розробленні проєктів нормативно-правових актів з питань внутрішньо переміщених осіб;

14) сприяє здійсненню методичного забезпечення центральних і місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, у тому числі центрів надання адміністративних послуг, з питань внутрішньо переміщених осіб;

15) виконує за дорученням віцепрем'єр-міністра України – Міністра з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій інші функції відповідно до закону.

Висновки. З огляду на вищевикладене доходимо висновку, що адміністративна діяльність Уповноваженого з питань внутрішньо

переміщених осіб – це виконавчо-розпорядча (управлінська) діяльність з організації роботи Уповноваженого та практичного здійснення адміністративно-правовими способами й засобами покладених на нього завдань. Вважаємо, що Уповноважений з питань внутрішньо переміщених осіб повинен стати одним із важливих органів публічної адміністрації, який буде здійснювати координацію правового захисту цієї категорії осіб. Розглядаємо інститут Уповноваженого з питань внутрішньо переміщених осіб в якості різновиду інституту спеціалізованого омбудсмена.

Список використаних джерел:

1. Конституція України від 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Права внутрішньо переміщених осіб : навчальний посібник / за заг. ред.: д-ра юрид. наук, проф. О. Я. Рогача ; д-ра юрид. наук, проф. М. В. Савчина. Ужгород : РІК-У, 2017. 436 с.
3. Керівні принципи з питань внутрішнього переміщення. URL: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Issues/IDPersons/GPUkrainian.pdf> (дата звернення 21.08.2022).
4. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб : Закон України від 20.10.2014 року № 1706-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 1. Ст. 1.
5. Захист прав внутрішньо переміщених осіб: Аналіз та рекомендації щодо вдосконалення нормативно-правової бази. Київ, 2018. 85 с. URL: https://www.vplyv.org.ua/wp-content/uploads/2018/06/Group-of-Influence_analyses.pdf (дата звернення 21.08.2022).
6. Пікалов А., Шаповал К. Організаційно-функціональні основи публічного управління у сфері соціального захисту внутрішньо переміщених осіб в Україні. URL: <https://dspace.dsau.dp.ua/bitstream/123456789/5686/1/ПІКА-ЛО.pdf> (дата звернення 21.08.2022).
7. Механізм забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб: національний та міжнародний аспекти / за заг. ред. : д-ра юрид. наук, проф. О. Я. Рогача ; д-ра юрид. наук, проф. М. В. Савчина ; к.ю.н., доц. М. В. Менджул. Ужгород : РІК-У, 2017. 348 с.
8. Михайловський В. І. Місце омбудсмена в забезпечення адміністративно-правового статусу внутрішньо переміщених осіб. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2017. № 2. С. 162–165.
9. Про Уповноваженого з питань внутрішньо переміщених осіб : Положення затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 28 червня 2022 р. № 740. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/740-2022-п#n12> (дата звернення 21.08.2022).

УДК 349.2(477)

DOI <https://doi.org/10.37687/2413-6433.2022-3-4.14>**Селецький О. В.,**кандидат юридичних наук, доцент,
декан юридичного факультету*Національного університету «Чернігівська політехніка»*

ORCID: 0000-0002-8291-9736

Пузирний В. Ф.,

доктор юридичних наук, професор,

професор кафедри публічного та приватного права

Національного університету «Чернігівська політехніка»

ORCID: 0000-0002-5692-2990

ЩОДО ПЕРЕЛІКУ СВЯТКОВИХ І НЕРОБОЧИХ ДНІВ ЗА ТРУДОВИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

TO THE ISSUE OF THE LIST OF PUBLIC HOLIDAYS AND NON-WORKING DAYS ACCORDING TO THE LABOR LEGISLATION OF UKRAINE

У статті досліджено норми ст. 73 Кодексу законів про працю України, що закріплює перелік святкових і неробочих днів у нашій державі. Проаналізовано положення чинного законодавства України про працю, історія його розвитку в контексті святкових і неробочих днів, звернута увага на положення законодавства зарубіжних країн. Зазначено, що у сфері регулювання часу відпочинку українське законодавство передбачає, крім перерв протягом робочого дня, перерв між робочими днями, вихідних днів та відпусток, право працівника відпочити у святкові й неробочі дні. До основних завдань, які були поставлені, можна віднести такі: дослідження правового регулювання святкових і неробочих днів за трудовим законодавством України; розгляд питання виникнення та становлення переліку святкових і неробочих днів у контексті ст. 73 Кодексу законів про працю України; висловлення пропозицій щодо удосконалення національного законодавства про працю з цих питань. Встановлено, що законодавство України не містить поняття святкових і неробочих днів. У юридичній літературі існує два погляди з приводу розмежування святкових і неробочих днів. Висловлена та обґрунтована пропозиція про доцільність вважати 7 січня – Різдво Христове за юліанським календарем та 25 грудня – Різдво Христове за григоріанським календарем днями релігійних свят і, відповідно, неробочими днями. Проаналізовано проект Закону України «Про свята, пам'ятні дати і скорботні дні». Зауважено, що положення вищевказаного законопроекту передбачають розмежування релігійного свята Різдво Христове та встановлення неробочих днів 7 січня – Різдво Христове за юліанським календарем і 25 грудня – Різдво Христове за григоріанським календарем. Зроблено висновок про наявність дискусії стосовно чіткого переліку та назв святкових і неробочих днів в Україні й необхідність вдосконалення трудового законодавства з цього питання. У зв'язку з цим запропоновано внести зміни в чинну редакцію ч. 1 ст. 73 Кодексу законів про працю України.

Ключові слова: свято, святкові дні, неробочі дні, трудове законодавство.

The article examines the norms of Article 73 of the Labor Code of Ukraine which fixes the list of the public holidays and days off in our country. The provisions of the current legislation of Ukraine on Labor, the history of its development in the context of holidays and non-working days are analyzed. Attention is focused on the provisions of the legislation of foreign countries. It is emphasized that in the field of the rest time regulation, the Ukrainian legislation, in addition to breaks during the working day, provides breaks between working days, weekends and vacations, the employee's right to rest on holidays and non-working days. The main tasks of the article were the following: research of the legal regulation of holidays and non-working days according to the Labor legislation of Ukraine; review of the issue of the origin and formation of the list of holidays and non-working days in the context of Article 73 of the Labor Code of Ukraine; proposals for improvement of national labor legislation on these issues. It was found out that the legislation of Ukraine does not contain the concept of holidays and non-working days. In the legal literature, there are two views on the distinction between holidays and non-working days. The authors expressed and grounded their proposal about the advisability of considering January, 7 – Christmas according to the Julian calendar and December, 25 – Christmas according to the Gregorian calendar as the days of religious holidays and, accordingly, non-working days. The draft Law of Ukraine “On Holidays, Memorable Dates and Sorrowful Days” was analyzed. It is noted that the provisions of the mentioned draft provide the separation of the religious holiday of Christmas and the establishment of non-working days : January, 7 as Christmas according to the Julian

calendar and December, 25 – Christmas according to the Gregorian calendar. It was concluded that there is a debate regarding a clear list and names of holidays and non-working days in Ukraine and the need to improve labor legislation on this issue. In this regard, it is proposed to make changes to the current version of Part 1 of Article 73 of the Labor Code of Ukraine.

Key words: *holiday, public holidays, non-working days, labor legislation.*

Постановка проблеми. У сфері регулювання часу відпочинку українське законодавство передбачає, крім перерв протягом робочого дня, перерв між робочими днями, вихідних днів та відпусток, право працівника відпочити у святкові й неробочі дні. Святковими та неробочими днями вважаються календарні дні, передбачені ст. 73 Кодексу законів про працю (далі – КЗпП України).

Аналіз наукових досліджень. Треба зазначити, що питання правового регулювання святкових і неробочих днів як різновиду часу відпочинку були предметом дослідження таких авторів, як К. Дмитрієва, А. Когут, І. Литвин, А. Олійник, О. Ситницька, Л. Тополевська, С. Черноус та ін. Проте питання виникнення та становлення переліку святкових і неробочих днів у науковій літературі не розглядалось.

Постановка завдання. Метою цієї статті є дослідження правового регулювання святкових і неробочих днів в Україні, питання виникнення та становлення переліку святкових і неробочих днів в контексті ст. 73 Кодексу законів про працю України.

Виклад основного матеріалу. Святкові й неробочі дні є різновидом часу відпочинку. Словник української мови визначає свято як день або дні, коли урочисто відзначають видатні події, знаменні дати. Водночас неробочий день – це не призначений для роботи, вільний від роботи; день, у який не працюють [1]. Такі визначення, на наш погляд, мають передусім загальносоціальний характер, оскільки і святкові, і неробочі дні є днями, які звільняють працівників від роботи й тим самим надають їм час для відпочинку, а отже, мають важливе цільове призначення. Законодавство України не містить поняття святкових і неробочих днів. У юридичній літературі існує два погляди стосовно розмежування святкових і неробочих днів. Так, відповідно до першого з них, святкові й неробочі дні кожен є окремою категорією з відповідним правовим регулюванням. Інша позиція передбачає, що «неробочий день» є більш широким поняттям щодо святкових днів, а отже, включає їх у себе.

Для розуміння, що ж таке неробочі дні, також можуть стати в пригоді щорічні постанови Кабінету Міністрів України про перенесення святкових і неробочих днів на певний рік. Згідно з цими актами протягом року затверджуються дні святкування державних і релігійних свят. Цим самим документом визначаються святкові й неробочі дні, що підтверджує той факт, що неробочими днями, крім святкових, є релігійні свята та дні, у які не

працюють через те, що державне або релігійне свято припало на вихідний день [2, с. 10].

Історія виникнення, перейменування, скасування святкових і неробочих днів у нашій державі (в контексті змін редакцій ст. 73 КЗпП України) є досить цікавою.

Так, відповідно до ст. 73 КЗпП Української РСР (у редакції від 10.12.1971 року) неробочими святковими днями були 1 січня, 8 березня, 1, 2 і 9 травня, 7 і 8 листопада та 5 грудня. У 1981 році свято – День Конституції СРСР було перенесено з 5 грудня на 7 жовтня. Однак кардинальних змін досліджувана стаття зазнала в 1991 році, коли було здійснено розмежування святкових і неробочих днів.

Так, святковими днями стали:

1 січня – Новий рік;

7 січня – Різдво Христове;

8 березня – Міжнародний жіночий день;

1 і 2 травня – День міжнародної солідарності трудящих;

9 травня – День Перемоги;

16 липня – День Незалежності України;

7 і 8 листопада – річниця Великої Жовтневої соціалістичної революції.

Неробочими днями стали дні релігійних свят:

– 7 січня – Різдво Христове;

– один день (неділя) – Пасха (Великдень);

– один день (неділя) – Трійця.

У контексті змін, які сталися у 1991 році, цікавим виявився той факт, що святковим днем визнали 7 січня – Різдво Христове, хоча спочатку воно було лише неробочим днем. Отже, склалася ситуація, за якої один день – 7 січня – одночасно є і святковим, і неробочим днем. Проте чи є воно святом, наприклад, для неправославних вірян? Слід зазначити, що, по суті, і святкові, і неробочі дні є тотожними з огляду на те, що в ці дні робота не проводиться, а проведення робіт у святкові й неробочі дні допускається у виняткових випадках. Тому, на наш погляд, все ж таки доцільніше 7 січня – Різдво Христове вважати неробочим днем.

Ми також підтримуємо позицію С. М. Черноус, яка зазначає, що законодавство про працю України повинно зазнати змін у частині встановлення та надання неробочих днів для святкування релігійних свят, а також гарантій для працівників у разі залучення до роботи в такі дні [3, с. 78].

У 1992 році відповідно до змін у ст. 73 КЗпП України, святковий день – День незалежності України переноситься з 16 липня на 24 серпня, оскільки саме в цей день був проголошений Акт незалежності України.

У зв'язку з прийняттям Конституції України в 1996 році вводиться нове свято – День Конституції України (28 червня).

Зміни, внесені до КЗпП України 2000 року, передбачали скасування такого свята, як річниця Великої Жовтневої соціалістичної революції (7 і 8 листопада).

З 2015 року святковим днем стало 14 жовтня – День захисника України (перейменоване у 2021 році на День захисників і захисниць України). Водночас Законом України «Про увічнення перемоги над нацизмом у Другій світовій війні 1939–1945 років» свято 9 травня – День перемоги був перейменований на День перемоги над нацизмом у Другій світовій війні (День перемоги) [4].

У листопаді 2017 року із переліку святкових днів було вилучено 2 травня, а святковий день 1 травня отримав назву – День праці. Крім того, було включено до переліку святкових днів і днів релігійних свят календарний день 25 грудня – Різдво Христове. Таким чином, законодавець, на нашу думку, ще більше заплутав ситуацію, подібну з календарним днем 7 січня. Тепер, якщо буквально розуміти ст. 73 КЗпП України в чинній редакції, то в нашій державі є те саме свято – Різдво Христове, яке належить і до святкових днів, і до днів релігійних свят, а відзначається і 7 січня, і 25 грудня. Вважаємо, що в цій частині стаття потребує вдосконалення.

І, нарешті, останні зміни на цей час до ст. 73 КЗпП України датуються 31 травня 2022 року, коли до переліку святкових днів було включено 28 липня – День Української Державності. Таким чином, ст. 73 чинного КЗпП України визначає перелік 10 святкових днів і 4 дні релігійних свят. Проте фактично закріплює 12 неробочих днів.

Треба також зазначити, що відповідно до ч. 6 ст. 6 Закону України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» у період дії воєнного стану норми ст. 73 (святкові й неробочі дні) не застосовуються [5].

У законодавстві зарубіжних країн по-різному регулюються святкові й неробочі дні, встановлюється їх різна кількість. Так, лідери за кількістю свят у світі – це Колумбія та Індія, які мають по 18 святкових неробочих днів. Найменше відпочивають у Мексиці – усього 7 днів. У Європі лідер за кількістю свят – Фінляндія з 15 офіційними святковими неробочими днями. Найменше в європейських країнах відпочивають у Британії, Угорщині та Нідерландах – по 8 святкових вихідних на рік [6, с. 12].

Міністерство культури та інформаційної політики України у вересні 2021 року запропонувало проєкт Закону України «Про свята, пам'ятні дати і скорботні дні» [7], метою якого є визначення переліку державних та інших свят, пам'ятних дат і скорботних днів в Україні, які мають загальнодержавне значення, визначення їх категорій, порядку встановлення та особливостей відзна-

чення. Проєкт передбачає поділ свят на державні, професійні та традиційні:

- державне свято – свято, встановлене в Україні на честь події або особи, які мали виняткове історичне значення, вплив на здобуття Україною незалежності, розвиток державності та суверенітету та які засвідчують тяглість державотворчих і демократичних традицій;

- професійне свято – свято, встановлене з метою вшанування працівників певної професії, галузі або сфери господарської діяльності;

- традиційне свято – свято, встановлене в Україні з метою відзначення укорінених у суспільстві традиційних або великих релігійних подій та дат.

Крім того, аналізований законопроєкт пропонує змінити назву ст. 73 КЗпП України на «Неробочі дні» та закріпити, що неробочими днями в Україні є державні, традиційні й міжнародні свята, а саме:

- 1 січня – Новий рік;

- 7 січня – Різдво Христове за юліанським календарем;

- 8 березня – Міжнародний день боротьби за права жінок;

- 1 травня – День праці;

- 9 травня – День перемоги над нацизмом у Другій світовій війні (День Перемоги);

- 28 червня – День Конституції України;

- 28 липня – День Української Державності;

- 24 серпня – День Незалежності України;

- 14 жовтня – День захисників України;

- 25 грудня – Різдво Христове за григоріанським календарем;

- Світле Христове Воскресіння (Великдень) за юліанським календарем;

- День Святої Трійці за юліанським календарем.

Отже, положення вищевказаного законопроєкту передбачають розмежування релігійного свята Різдво Христове та встановлення неробочих днів 7 січня – Різдво Христове за юліанським календарем і 25 грудня – Різдво Христове за григоріанським календарем.

Висновки. Враховуючи вищевикладене, доходимо висновку, що ст. 73 КЗпП України зазнала достатньо суттєвих змін, особливо за часів незалежності нашої держави. Проте й на сьогоднішній день дана стаття викликає дискусії з приводу чіткого переліку та назв святкових і неробочих днів в Україні, у зв'язку з чим потребує вдосконалення. Пропонуємо внести зміни в нині чинну редакцію ст. 73 КЗпП України, а саме ч. 1 цієї статті викласти в такій редакції:

«Встановити такі святкові дні:

- 1 січня – Новий рік;

- 8 березня – Міжнародний жіночий день;

- 1 травня – День праці;

- 9 травня – День перемоги над нацизмом у Другій світовій війні (День перемоги);

- 28 червня – День Конституції України;

- 28 липня – День Української Державності;

24 серпня – День Незалежності України;
14 жовтня – День захисників і захисниць України.
Робота також не проводиться в дні релігійних свят:
7 січня – Різдво Христове за юліанським календарем;

25 грудня – Різдво Христове за григоріанським календарем;
Світле Христове Воскресіння (Великдень) за юліанським календарем;
День Святої Трійці за юліанським календарем».

Список використаних джерел:

1. Словник української мови. Академічний тлумачний словник (1970-1980). URL: <http://sum.in.ua/> (дата звернення 10.08.2022).
2. Литвин І. Вихідні, святкові і неробочі дні: спільне та відмінне. *Праця і Закон*. 2013. № 6. С. 10–12.
3. Черноус С. Правове регулювання неробочих днів в Україні: проблеми відповідності антидискримінаційному законодавству. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 1. С. 75–79.
4. Про увічнення перемоги над нацизмом у Другій світовій війні 1939-1945 років : Закон України від 9 квітня 2015 року № 315-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 25. Ст. 191.
5. Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану : Закон України від 15 березня 2022 року № 2136-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20#n26> (дата звернення 10.08.2022).
6. Олійник А., Когут А., Тополевська Л. Виклики законодавчого регулювання календаря державних свят. Зелена Книга. Центр досліджень визвольного руху. Київ, 2017. 40 с.
7. Проект Закону України «Про свята, пам'ятні дати і скорботні дні». URL: [https://mkip.gov.ua/files/pdf/Законопроект%20про%20свята%20від%2009.09.21%20\(2\).pdf](https://mkip.gov.ua/files/pdf/Законопроект%20про%20свята%20від%2009.09.21%20(2).pdf) (дата звернення 10.08.2022).

УДК 342

DOI <https://doi.org/10.37687/2413-6433.2022-3-4.15>**Стрижеус Д. А.,**
аспірант*Львівського університету бізнесу та права***СУД КАСАЦІЙНОЇ ІНСТАНЦІЇ В СИСТЕМІ СУДОВОГО ЗАХИСТУ
ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ В УКРАЇНІ****COURT OF CASSATION IN THE SYSTEM OF JUDICIAL PROTECTION
OF CIVIL RIGHTS IN UKRAINE**

У статті розглянуто питання поєднання функціонування структури судової системи та проблем захисту цивільних прав. Відзначається, що в Україні триває судова реформа та реформа суміжних правових інститутів, яка покликана підвищити рівень ефективності правосуддя та забезпечити фізичним та юридичним особам дієвий захист прав та інтересів в суді. Звертається увага, що питання захисту цивільних прав згідно із Цивільно-Процесуальним кодексом України можуть бути предметом розгляду не тільки у державних судах, але передаватися на розгляд третейського та іноземного судів. До системи державних судів відносяться суди першої інстанції, апеляційні суди, а також вищі спеціалізовані суди як суди першої та апеляційної інстанції з розгляду окремих категорій справ, якими є Вищий суд з питань інтелектуальної власності та Вищий антикорупційний суд. Звертається увага на те, що справи з питань інтелектуальної власності розглядаються судами різних юрисдикцій, а це призводить до неоднакового застосування одних і тих самих норм законодавства. Автор також описує порядок та підстави передачі справ щодо захисту цивільних прав на розгляд Великої Палати Верховного Суду як постійно діючого колегіального органу Верховного Суду, яка у визначених законом випадках здійснює перегляд судових рішень у касаційному порядку з метою забезпечення однакового застосування судами норм права.

У статті також висвітлюються питання специфіки функціонального наповнення суду касаційної інстанції у сфері судового захисту цивільних прав громадян; висвітлені ключові особливості інституційного облаштування суду касаційної інстанції та проаналізовано вплив такого структурування на ефективність захисту цивільних прав; з'ясовано вплив судової практики суду касаційної інстанції на реалізацію цивільних прав засобами судового захисту на рівні судів першої та апеляційної інстанцій; відзначається, що найважливішою новелою у правовому регулюванні захисту цивільних прав є запровадження триланкової системи їх судового розгляду, а також проаналізовано ряд рішень Конституційного Суду України, присвячених проблемам судового захисту цивільних прав.

Ключові слова: *судова система, судовий захист цивільних прав, суд касаційної інстанції, особливості захисту прав інтелектуальної власності у суді.*

The article examines the issue of combining the functioning of the structure of the judicial system and the problems of civil rights protection. It is noted that judicial reform and the reform of related legal institutions are underway in Ukraine, which is designed to increase the level of efficiency of justice and ensure effective protection of rights and interests of individuals and legal entities in court. Attention is drawn to the fact that issues of protection of civil rights in accordance with the Civil Procedure Code of Ukraine can be considered not only in state courts, but also referred to arbitration and foreign courts. The system of state courts includes courts of first instance, courts of appeal, as well as higher specialized courts such as courts of first instance and appeals for consideration of certain categories of cases, which are the Supreme Court on Intellectual Property and the Supreme Anti-Corruption Court. Attention is drawn to the fact that intellectual property cases are considered by courts of different jurisdictions, which leads to unequal application of the same legal norms. The author also describes the procedure and grounds for transferring cases regarding the protection of civil rights to the consideration of the Grand Chamber of the Supreme Court as a permanent collegial body of the Supreme Court, which, in cases defined by law, reviews court decisions in the cassation procedure in order to ensure the uniform application of legal norms by courts.

The article also highlights the specifics of the functional content of the court of cassation in the field of judicial protection of civil rights of citizens; the key features of the institutional arrangement of the court of cassation are highlighted and the impact of such structuring on the effectiveness of the protection of civil rights is analyzed; the influence of the judicial practice of the court of cassation on the realization of civil rights by means of judicial protection at the level of the courts of the first and appellate instances is clarified; it is noted that the most important innovation in the legal regulation of the protection of civil rights is the introduction of a three-link system of their judicial review, and a number of decisions of the Constitutional Court of Ukraine devoted to the problems of judicial protection of civil rights are also analyzed.

Key words: *judicial system, judicial protection of civil rights, court of cassation, features of intellectual property rights protection in court.*

Забезпечення прав і свобод потребує, зокрема, законодавчого закріплення механізмів (процедур), які створюють реальні можливості для здійснення кожним громадянином прав і свобод [1]. До таких механізмів належить структурована система судів і види судового провадження, встановлені державою. Судовий захист вважається найбільш дієвою гарантією відновлення порушених прав і свобод людини і громадянина [2], а тому знайшов своє юридичне закріплення на рівні Конституції України.

Так, ч. 1 ст. 124 Конституції України передбачено, що «правосуддя в Україні здійснюють виключно суди». Згідно зі статтею 125 Конституції України «судоустрій в Україні будується за принципами територіальності та спеціалізації і визначається законом» (ч. 1), а «Верховний Суд є найвищим судом у системі судоустрою України» (ч. 3) [3]. Конституційний Суд України стосовно цього питання визначив, що внутрішня організація і порядок діяльності судових органів, повноваження та кількість судових інстанцій, склад суду при відправленні правосуддя тощо на основі конституційних засад судоустрою і судочинства визначаються виключно законом згідно з п. 14 ч. ст. 92 Конституції України [4].

Наразі в Україні триває судова реформа та реформа суміжних правових інститутів, яка покликана підвищити рівень ефективності правосуддя та забезпечити фізичним та юридичним особам дієвий захист прав та інтересів в суді. Так, 02.06.2016 року Верховною Радою України прийнято Закон України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» [5] та Закон України «Про судоустрій і статус судів» [6], які набрали чинності 30.09.2016 року.

Законом України «Про судоустрій і статус судів» запроваджено перехід до триланкової системи судів, а саме ст. 17 зазначеного закону визначається, що систему судоустрою складають: місцеві суди, апеляційні суди, Верховний Суд, а для розгляду окремих категорій справ діють вищі спеціалізовані суди [6].

Звертаючись до питання структурування судової системи щодо захисту цивільних прав відповідно до системи судоустрою, чинного в Україні, слід також відзначити, що Цивільним процесуальним кодексом України (надалі – ЦПК України) передбачена можливість передачі спору на розгляд третейського та іноземного судів, а також визначено, що в системі судоустрою діють вищі спеціалізовані суди як суди першої та апеляційної інстанції з розгляду окремих категорій справ, якими є Вищий суд з питань інтелектуальної власності та Вищий антикорупційний суд. Зокрема, справи про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави розглядаються Вищим антикорупційним судом, а справи про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави в апеляційному порядку

переглядаються Апеляційною палатою Вищого антикорупційного суду [7].

Що стосується Вищого суду з питань інтелектуальної власності, то перш за все, слід зазначити, що справи з питань інтелектуальної власності розглядаються судами різних юрисдикцій, а це призводить до неоднакового застосування одних і тих самих норм законодавства, спираючись на які, органами державної влади врегульовуються відносини, що складаються у сфері інтелектуальної власності. Адже право інтелектуальної власності структурно є складовою цивільного права, і за своєю правовою природою права інтелектуальної власності є цивільними. У свою чергу, саме ст. 20 Господарського процесуального кодексу України визначається юрисдикція Вищого суду з питань інтелектуальної власності щодо захисту прав інтелектуальної власності. Але не є вирішеним питання ведення процесу, а саме за правилами якого процесуального кодексу мають розглядатися справи з інтелектуальної власності – Господарського процесуального кодексу України чи ЦПК України. Ані Закон України «Про судоустрій та статус судів», ані чинні процесуальні кодекси не надають відповіді, яким саме процесуальним кодексом має керуватись Вищий суд з питань інтелектуальної власності. Опосередковано, а саме через ст. 37 Закону України «Про судоустрій і статус судів» вбачається, що: у Касаційному господарському суді обов'язково створюються окремі палати для розгляду справ про захист прав інтелектуальної власності; одночасно, в Касаційному адміністративному суді – податків, зборів та інших обов'язкових платежів; про Касаційний цивільний суд – взагалі не визначено нічого щодо категорії справ про захист прав інтелектуальної власності. Крім того, у Законі України «Про судоустрій і статус судів» чітко не визначено, який саме суд має переглядати рішення Вищого суду з питань інтелектуальної власності як суд апеляційної інстанції, або суд касаційної інстанції, вирішення даного питання віднесено до процесуального законодавства [6; 8].

Таким чином, створення Вищого суду з питань інтелектуальної власності слід розглядати не тільки як невід'ємну і важливу складову частину сучасної судової реформи, а й як визначальний крок на шляху до вдосконалення функціонування судової системи загалом і системи захисту прав інтелектуальної власності. Незважаючи на те, що ідея формування такого суду в Україні активно обговорюється останні кілька років, серед науковців і фахівців-практиків немає одностайності. Одні експерти вважають, що Вищий суд з питань інтелектуальної власності залежно від його складу навряд чи зможе щось істотно змінити, інші ж переконані, що такий крок має чимало позитивних моментів. Зокрема, спеціалізовані суди з інтелектуальної власності успішно функціонують у багатьох

зарубіжних країнах із потужним інтелектуальним потенціалом, наприклад, Федеративна Республіка Німеччина, Франція, Швейцарія, Велика Британія, Фінляндія, Ірландія, Австрія тощо, і це позитивно впливає на якість і строки розгляду справ цієї категорії, а також створення Вищого суду з питань інтелектуальної власності може позитивним чином сприяти уникненню різної правозастосовної практики й уніфікувати судову практику [9].

Слід також зазначити, що у ч. 3 ст. 129 Конституції України закріплено основні засади судочинства, які є конституційними гарантіями права на судовий захист, зокрема шляхом «забезпечення права на апеляційний перегляд справи та у визначених законом випадках – на касаційне оскарження судового рішення» [2; 10]. Крім того, Конституційний Суд України визначає, що системний аналіз положень ч. 1, 2, 3 ст. 125 та п. 8 ч. 3 ст. 129 Конституції України засвідчує, що побудова системи судів загальної юрисдикції узгоджується зі стадіями судочинства та відповідними формами провадження [4].

Перехід до триланкової судової системи та утворення нового Верховного Суду як єдиного в державі суду касаційної інстанції є чи не найголовнішою новелою конституційного та судової системи законодавства [11].

Детально порядок судового захисту цивільних прав регламентовано ЦПК України, який і визначає юрисдикцію та повноваження загальних судів щодо цивільних спорів та встановлює порядок здійснення цивільного судочинства. Зокрема ч. 1 ст. 2 ЦПК України визначено, що «завданням цивільного судочинства є справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ з метою ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави». Слід також зазначити, що відповідно до ЦПК України суди розглядають у порядку цивільного судочинства справи, що виникають з цивільних, земельних, трудових, сімейних, житлових та інших правовідносин, крім справ, розгляд яких здійснюється в порядку іншого судочинства, у порядку наказного, позовного провадження (загального або спрощеного) та окремого провадження [7].

Статтями 23–25 ЦПК України передбачено, що справи із захисту цивільних прав розглядаються місцевими судами як судами першої інстанції, апеляційними – як судами апеляційної та в окремих випадках першої інстанції, а також Верховний Суд переглядає у касаційному порядку судові рішення, ухвалені судами першої та апеляційної інстанції, а також в апеляційному порядку судові рішення апеляційних судів, ухвалені ними як судами першої інстанції [7].

Ці положення корелюються із змістом ст. 36 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»,

зокрема у тому, що Верховний Суд є найвищим судом у системі судоустрою України, який забезпечує сталість та єдність судової практики у порядку та спосіб, визначені процесуальним законом, та здійснює правосуддя як суд касаційної інстанції, а у випадках, визначених процесуальним законом, – як суд першої або апеляційної інстанції, в порядку, встановленому процесуальним законом [6].

Крім того, відповідно до ст. 37 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», у складі Верховного Суду діє, зокрема, Касаційний цивільний суд, поряд з Касаційним адміністративним, Касаційним господарським, Касаційним кримінальним судами та Великою Палатою Верховного Суду. Також зазначається, що до складу кожного касаційного суду входять судді відповідної спеціалізації; у кожному з них утворюються судові палати з розгляду окремих категорій справ з урахуванням спеціалізації суддів [6].

Як зазначає суддя Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду В. Крат, спеціалізація повинна сприяти єдності судової практики в аспекті підвищення та збереження довіри суспільства до судової влади, а також в аспекті прогнозованості судової практики, тобто подібні справи мають вирішуватися однаково. Таким чином, єдність судової практики забезпечує прогнозованість судових рішень у подібних справах, а оперативність розгляду справ, прогнозованість судової практики (як елемент її єдності) дозволить швидко розглядати спори. Навпаки, різне застосування правових норм у подібних фактичних ситуаціях шкодить правовій визначеності [12].

Таким чином, забезпечення єдності судової практики – це певний процес, результативність якого досягається застосуванням певних механізмів.

Ці механізми можна поділити на процесуальні (спеціалізація серед суддів, розгляд справи палатою, об'єднаною палатою чи Великою палатою та позапроцесуальні) та позапроцесуальні (узагальнення судової практики за категоріями спорів; висновки щодо застосування норм права (матеріального та процесуального); повідомлення стосовно типових справ; обмін досвідом, участь у дискусіях, обговореннях правових проблем) [12].

Слід зазначити, що законодавець певною мірою вибірково підійшов до визначення спеціалізації суддів на касаційному рівні, встановивши у ст. 37 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», які окремі палати обов'язково створюються у Касаційному адміністративному суді та Касаційному господарському суді, а щодо інших палат у касаційних судах, то вони створюються за рішенням зборів суддів касаційного суду [6].

У контексті спеціалізації суддів у цілому справедливим буде твердження про те, що розгляд

певної категорії спорів у межах однієї колегії суддів (палати) вочевидь призводить до зменшення ймовірності судової помилки та сприяє єдності практики. І навпаки: що більше різних категорій справ розглядатиметься різними колегіями, то більша ймовірність неоднакового застосування закону. На думку В. Крата, для підвищення ролі Верховного Суду у судовій системі України потрібно задуматися над запровадженням спеціалізації в Касаційному цивільному суді. Така необхідність зумовлена мінімум двома факторами: кількістю справ, які перебувають на розгляді та відмінністю категорій спорів, які розглядають цивільні суди (цивільні, трудові, сімейні, житлові). Слід погодитися, що спеціалізація суддів у Касаційний цивільний суд не лише дозволить підвищити оперативність розгляду, якість судових рішень та забезпечити однаковість застосування закону, але й буде орієнтиром для юридичної спільноти. Адже можна буде проаналізувати практику не всього суду касаційної інстанції у пошуках релевантного висновку щодо застосування тієї чи іншої норми, а конкретної судової колегії чи палати відповідної спеціалізації. Для судді та колегії суддів набагато зручніше розглядати справи однієї спеціалізації, напружувати у цій сфері висновки щодо застосування відповідних норм права, а не «перемикатися» постійно з однієї сфери на іншу. Тому очевидним є те, що спеціалізація допомогла б оперативніше розглядати справи [12].

Щодо інституційного влаштування суду касаційної інстанції, то слід зазначити, що його очолює голова, який представляє касаційний суд перед органами державної влади, органами місцевого самоврядування, фізичними та юридичними особами з питань діяльності цього суду. У разі відсутності голови касаційного суду його адміністративні повноваження здійснює один із заступників голови касаційного суду за визначенням голови касаційного суду, за відсутності такого визначення – заступник голови касаційного суду, який має більший стаж роботи на посаді судді, а в разі відсутності заступника голови касаційного суду – суддя цього суду, який має більший стаж роботи на посаді судді. Заступник голови касаційного суду обирається зборами суддів касаційного суду [6].

Персональний склад судових палат та кількість суддів у судових палатах визначаються зборами суддів відповідного касаційного суду, а очолює судову палату секретар судової палати, який організовує роботу відповідної судової палати та головує на її засіданнях. У разі відсутності секретаря судової палати його обов'язки виконує суддя палати, який має найбільший стаж роботи на посаді судді відповідного касаційного суду. Судові палати касаційного суду: здійснюють правосуддя в порядку, встановленому процесуальним законом; аналізують судову статистику та вивчають судову

практику; здійснюють інші повноваження, визначені законом [6].

Ст. 403, 404 ЦПК України передбачено порядок та підстави передачі справи на розгляд й Великої Палати Верховного Суду, яка є постійно діючим колегіальним органом Верховного Суду, до складу якого входить двадцять один суддя Верховного Суду, та яка у визначених законом випадках здійснює перегляд судових рішень у касаційному порядку з метою забезпечення однакового застосування судами норм права. Судді Верховного Суду обираються до Великої Палати зборами суддів відповідних касаційних судів з числа суддів таких касаційних судів. До складу Великої Палати Верховного Суду також входить Голова Верховного Суду за посадою. Суддя Верховного Суду, обраний до Великої Палати, а також Голова Верховного Суду не здійснюють правосуддя у відповідному касаційному суді. Суддя Верховного Суду, обраний до Великої Палати, не може бути обраний на будь-які адміністративні посади, окрім посади Секретаря Великої Палати Верховного Суду, який організовує роботу Великої Палати і головує на її пленарних засіданнях [6].

Характеризуючи ключові особливості інституційного влаштування суду касаційної інстанції та вплив такого структурування на ефективність захисту цивільних прав, слід також відзначити, що процес судового реформування України, що почався з 2014 року, триває. Не можна залишити поза увагою й той факт, що у Рішенні Конституційного суду № 2-р/2020 від 18 лютого 2020 року № 2-р/2020 визнано неконституційними законодавчі приписи щодо ліквідації Верховного Суду України, конституційний статус якого, як констатував Суд, залишався незмінним після його перейменування на конституційному рівні у Верховний Суд [13; 14]. Конституційний Суд України справедливо зазначає, що Верховний Суд взагалі не зазнавав жодних конституційних змін, зокрема у зв'язку з його статусом «найвищого судового органу у системі судів загальної юрисдикції» та «найвищого суду в системі судустрою України». Відповідно до позиції Конституційного Суду України вилучення слова «Україна» зі словесної конструкції «Верховний Суд України» не вплинуло на конституційний статус цього органу державної влади [15].

Також Конституційний Суд України засвідчив неконституційність законодавчих положень, які передбачали фактичну диференціацію суддів Верховного Суду України і суддів Верховного Суду, оскільки перші не були переведені до Верховного Суду після згаданого перейменування, хоча їхній статус не змінювався. Таку неконституційність Конституційний Суд України мотивував порушенням конституційних принципів поділу влади, верховенства права, незмінюваності суддів та права на судовий захист. У згаданому рішенні, зокрема, наголошено, що «визначаль-

ною властивістю судової влади в демократичній правовій державі є її самостійність, що означає її інституційну відокремленість від органів законодавчої та виконавчої влади, неприпустимість впливу останніх на виконання суддями їх професійних функцій, у тому числі й у спосіб не обумовленої суспільними прагненнями законодавчої реорганізації, зміни системи судоустрою. Належно виконувати свою конституційну функцію щодо здійснення правосуддя в Україні може лише незалежна, позаполітична судова влада, складовою якої є закріплені Конституцією України суди» [13; 14].

Також Конституційний Суд України акцентував на тому, що «при внесенні змін до Конституції України має бути забезпечений принцип інституційної безперервності, який означає, що органи державної влади, встановлені Основним Законом України, продовжують функціонувати в інтересах Українського народу та реалізовувати свої повноваження, виконувати завдання і функції, визначені у Конституції України, незалежно від цих змін, якщо тільки цими змінами не передбачено істотну (докорінну) зміну їх конституційного статусу, у тому числі їх ліквідацію» [13; 14].

Список використаних джерел:

1. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 46 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про особливості застосування Закону України «Про вибори Президента України» при повторному голосуванні 26 грудня 2004 року» (справа про особливості застосування Закону України «Про вибори Президента України», справа № 1-45/2004) № 22-рп/2004 від 24 грудня 2004 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v022p710-04#Text>
2. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвідомчості справ, пов'язаних із соціальними виплатами» (справа № 1-40/2010) № 19-рп/2010 від 9 вересня 2010 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v019p710-10#Text>
2. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
4. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 62 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 3 частини другої статті 18, статей 32, 33, 34, 35, 36, 37, підпункту 5 пункту 3 розділу VII «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про судоустрій України» (справа про Касаційний суд України, справа № 1-38/2003) № 20-рп/2003 від 11 грудня 2003 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v020p710-03#Text>
5. Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя) : Закон України від 02.06.2016 року № 1401-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1401-19#Text>
6. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016 року № 1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19/conv#n84>
7. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18.03.2004 року № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>
8. Санін Б. Створення Вищого суду з питань інтелектуальної власності: питання, які залишилися без відповіді. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/Download?id=00f6a013-b50b-4444-9de5-a55db8c742ac> ; Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016 року № 1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19/conv#n84>
9. Ремескова Ю. О., Цапун Ю. С. Утворення Вищого суду з питань інтелектуальної власності: окремі аспекти. *Juris Europensis Scientia*. 2021. Випуск 3. С. 137–142. URL: <http://chernvisn.onua.edu.ua/index.php/chern/article/view/248/323>
10. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням військової частини А 1080 щодо офіційного тлумачення положення пункту 28 частини першої статті 293 Цивільного процесуального кодексу України у взаємозв'язку з положеннями пунктів 2, 8 частини третьої статті 129 Конституції України (справа № 1-25/2011) № 13-рп/2011 від 2 листопада 2011 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v013p710-11#Text>
11. Луспеник Д. Завдання Верховного Суду як суду касаційної інстанції. *Судебно-юридическая газета*. URL: <https://sud.ua/ru/news/publication/130875-zavdannya-verkhovnogo-sudu-yak-sudu-kasatsiynoyi-instantsiyi>
12. Якуша В. Василь Крат: «Довіра суспільства до судової влади втрачається швидко, а здобувається важко». *Закон і Бізнес* : веб-сайт. URL: <https://zib.com.ua/ua/143235.html>
13. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним, поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України, (конституційності) окремих положень пунктів 4, 7, 8, 9, 11, 13, 14, 17, 20, 22, 23, 25 розділу XII «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про судоустрій України» (справа № 1-15/2018 (4086/16)) № 2-р/2020 від 18 лютого 2020 року. URL: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/2_p_2020.pdf
14. Городовенко В. Інституційна незалежність судової гілки влади в Україні: конституційно-правовий аспект. Вісник Конституційного суду України. 2021. № 1. С. 81–92. URL: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/gorodovenko_v_instytuciyna_nezalezhnist_sudovoyi_gilky_vlady_v_ukrayini_konstytuciyno-pravovyy aspekt_2.pdf
15. Ковачева Д. Висновок щодо рішень Конституційного Суду України № 2-р/2020 і № 4-р/2020. Квітень 2020 року. URL: <https://rm.coe.int/expert-assessment-ccu-ukr/16809e4d99>

Стукаліна О. В.,

аспірант кафедри кримінального права та кримінології
факультету підготовки фахівців для органів досудового розслідування
Одеського державного університету внутрішніх справ
ORCID: 0000-0001-9206-3487

ОСОБЛИВОСТІ ДЕТЕРМІНАЦІЇ ТЕРОРИСТИЧНОГО АКТУ У ВЕЛИКИХ МІСТАХ УКРАЇНИ

FEATURES OF THE DETERMINATION OF A TERRORIST ACT IN LARGE CITIES OF UKRAINE

Стаття присвячена дослідженню детермінації терористичного акту у великих містах України. Визначено та обгрунтовано, що історичний, географічний, політичний, соціально-демографічний, соціально-економічний, нормативно-правовий, організаційно-управлінський, морально-психологічний та культурно-виховний фактори відіграють важливу роль у продукуванні терористичних актів у великих містах. Автор наголошує, що базовим у системі детермінації терористичних актів у великих містах є історичний фактор, оскільки ним обумовлюється специфіка становлення та розвитку цих територіально-просторових систем, особливості формування територіальних меж, історичні підстави виникнення різного роду проблем, що впливає на формування і функціонування певного типу суспільних відносин, стиля мислення і поведінки населення, рівня правосвідомості громадян, етнічної мозаїки, місцевого колориту, менталітету тощо. У роботі встановлено, що географічні фактори не криміногенні, але мають потенціал впливу на криміногенну обстановку великих міст. Стверджено, що географічні умови визначають характер суспільного устрою міста, рівень господарського розвитку територій, а також особливості протікання економічних, соціальних та політичних процесів територіально-просторових одиниць і, навіть, фізичні та психологічні риси мешканців міст, їх здібності, схильності, темперамент. З'ясовано, що на модифікацію параметрів і практику запобігання терористичним актам у великих містах України впливає: значна площа територій міст; велика кількість, густота та етнічний склад населення; міграційні процеси – приплив і відтік населення, як всередині країни, так і поза її межами; наслідки урбанізації – стрімкий перехід від сільського до міського способу життя, загублення взаємовідносин між людьми, неспроможність задоволення населенням власних потреб і інтересів тощо.

Зроблено висновок, що терористичні акти та їх міські особливості є результатом складної взаємодії цілого набору факторів, подій, процесів і явищ, які відбуваються у державі та суспільстві.

Ключові слова: *терористичний акт; злочин, передбачений ст. 258 КК України; великі міста України; детермінація; причини і умови; фактори.*

The article is devoted to the study of the determination of a terrorist act in large cities of Ukraine. It is determined and substantiated that historical, geographical, political, socio-demographic, socio-economic, normative-legal, organizational-management, ideological, moral-psychological and cultural-educational factors play an important role in the production of terrorist acts in large cities. The author emphasizes that the basic factor in the system of determining terrorist acts in large cities is the historical factor, since it determines the specifics of the formation and development of these territorial-spatial systems, the peculiarities of the formation of territorial boundaries, the historical reasons for the emergence of various types of problems that affect the formation and functioning of a certain type social relations, the style of thinking and behavior of the population, the level of legal awareness of citizens, ethnic mosaic, local color, mentality, etc. The work established that geographical factors are not criminogenic, but have the potential to influence the criminogenic situation in large cities. It is asserted that geographical conditions determine the nature of the social structure of the city, the level of economic development of the territories, as well as the peculiarities of the flow of economic, social and political processes of territorial-spatial units, and even the physical and psychological features of city residents, their abilities, inclinations, and temperament. It has been found that the modification of the parameters and the practice of preventing terrorist acts in large cities of Ukraine is influenced by: a significant area of the city territories; large number, density and ethnic composition of the population; migration processes – inflow and outflow of population, both inside the country and outside its borders; the consequences of urbanization – a rapid transition from a rural to an urban way of life, the loss of relationships between people, the inability of the population to satisfy their own needs and interests, etc.

It was concluded that terrorist acts and their urban features are the result of a complex interaction of a whole set of factors, events, processes and phenomena that occur in society.

Key words: *terrorist act; the crime provided for by Art. 258 of the Criminal Code of Ukraine; large cities of Ukraine; determination; reasons and conditions; factors.*

Центральною проблемою кримінологічної науки є виявлення, вивчення та нейтралізація детермінаційного комплексу злочинності. Детермінація будь-якого соціального феномена є складним та комплексним явищем, що відображає діалектичну суттєву властивість реального буття – відношення, взаємозв'язок та взаємодія між явищами, процесами, станами, подіями суспільного життя, що породжують та зумовлюють злочинність [1, с. 275]. Терористичний акт, як і будь-яке соціальне явище, існує не ізольовано, а у взаємозв'язку з іншими явищами та процесами, що протікають у суспільстві. Зокрема, терористичний акт обумовлений конкретними процесами та явищами і здійснює, у свою чергу, на них зворотний вплив. На основі цього детермінація терористичних актів на території великих українських міст нами розглядається як сукупність міських явищ, процесів, станів, подій, з якими вона тісно взаємопов'язана та якими обумовлена. Від комплексного аналізу детермінації терористичних актів у великих містах України, у повній мірі, залежить успішне запобігання злочину цього виду.

Формулюючи перелік факторів продукування терористичних актів, ми погоджуємось, що залежно від виду (мале, середнє, велике) та типу (промислове, курортне, прикордонне) міста ступінь впливу та низка негативних явищ і процесів може бути абсолютно різною [2, с. 109]. У межах нашого дослідження, ми спираємось на теоретичні розробки із цього питання провідних учених, які групують процеси та явища, що можуть виступати, як детермінант терористичних актів у великих містах, за сферами суспільних відносин, у яких вони відбуваються. Такий підхід до систематизації детермінант міської злочинності, у тому числі й окремих її видів (терористичних актів), уже використовувався у значній кількості кримінологічних праць і довів свою результативність [3, с. 183–233; 4, с. 8–67; 5, с. 201–269]. Насамперед, у кримінологічних дослідженнях, присвячених детермінації того або іншого злочину, у тому числі й терористичних актів, особлива роль відводиться характеристиці: історичних, географічних, політичних, соціально-демографічних, соціально-економічних, нормативно-правових, організаційно-управлінських, морально-психологічних, ідеологічних та культурно-виховних аспектів [5, с. 201–269; 6, с. 326–388]. Перелічені фактори діють, як на загальнодержавному, так і на місцевому рівні й обумовлюють особливий рівень, динаміку, структуру та географію поширеності терористичних актів у великих містах України. Отже, розглянемо більш детально фактори, які впливають на виникнення терористичних актів у цих містах.

Поширеною у науковій спільноті є думка про зумовленість виникнення та розвитку терористичних актів на території України історичними передумовами, пов'язаними з істотними проти-

річчями економічного, соціального, політичного та міжнаціонального характеру. Дослідження специфіки міської злочинності (у тому числі й окремих її видів, зокрема – терористичних актів) у контексті вивчення історичних особливостей дасть змогу отримати інформацію про появу та розвиток територіально-просторових систем у нашій країні, про особливості формування її кордонів; умови проживання населення у населеному пункті; структурний розподіл його населення; міграційні процеси; про формування та розвиток ідеології, релігії, традицій, культури тощо. Тобто, про історію появи та розвитку міст як складових територіально-просторових підсистем окремої суверенної держави [7, с. 233–234].

Нагадаємо, що за визначенням урбаністів і економістів великими містами України є Київ, Харків, Одеса, Дніпро, Львів і Запоріжжя. Історично склалося, що великі міста зосереджують у собі блага цивілізації та постають економічними, торговельними, промисловими, транспортними, культурними, науковими, а також кримінальними осередками. Специфіка історичного розвитку та географічного розташування, наприклад, м. Києва обумовлює особливу низку соціально-економічних параметрів міського середовища та визначає його місце у геополітичному світовому просторі. Так, Київ – це центральне, найдавніше і найбільше місто України, офіційною датою заснування якого прийнято вважати 482 рік. З давніх часів Київ відігравав важливу державотворчу роль для східнослов'янських племен, залишався свідомством їхньої історичної ідентичності. У 988 році київський князь Володимир Великий запровадив як офіційну релігію – християнство, що сприяло встановленню та розвитку політичних і культурних відносин із Візантійською імперією, Болгарією та іншими державами Європи й Близького Сходу, а також стало підґрунтям для налагодження ефективного соціально-економічного співробітництва. У 1240 році Київ було зруйновано та спустошено монголо-татарськими ордами, що затримало розвиток міста майже на сторіччя. Внаслідок цього почався специфічний період соціально-економічного розвитку Києва, оскільки місто перебувало під протекторатом іноземних держав, серед яких: Велике князівство Литовське, Речі Посполита (об'єднання Польщі та Литви в єдину державу) та Російська імперія. У зв'язку з цим, у Києві поселилися представники різних країн, тут свої подвір'я мали турецькі, польські та московські купці. Кожна з цих держав дійсно лишила слід в київській історії, проте паралельно з нею існував і потужний український вплив [8].

Неповторну історію з винятковим колоритом матеріальної і духовної культури має місто Харків. Засновниками міста були українські козаки й селяни, що втекли від національно-релігійного та соціального гніту польських панів з Придніпровської і Західної України. Українські переселенці

почали обживати незаселені території, які ще на початку XVI ст. номінально входили до складу Московської держави. Одночасно з українцями тут з'явилися російські поселенці. У результаті взаємодії двох міграційних потоків: із заходу, більшого, українського, і з півночі, меншого, російського, сформувалася слобожанська субкультура. На початку XIX ст. Харків уже розвивається не лише як торговий, але і як промисловий центр, там налічується понад 70 підприємств. Фактором, який безпосередньо вплинув на розвиток міста став розвиток залізничного транспорту. Відкриття залізничної магістралі зв'язало місто з Донбасом, Києвом, портами Чорного й Азовського морів. Поступово підприємства міста почали випускати різноманітну продукцію від сільськогосподарських машин до двигунів. На початку XX ст. Харків стає промисловим, науковим і культурним центром з величезним потенціалом [9].

Особливості історичного розвитку м. Одеси дали змогу констатувати, що це – найбільше місто на Півдні України з багатою тисячолітньою історією та власною неповторною культурою. У період Середньовіччя територія сучасної Одеси перебувала у володінні різних кочових племен, Золотої Орди, Кримського ханства, Великого князівства Литовського та Османської імперії. Саме місто було засновано в 1794 році на місці турецької фортеці Хаджибей у результаті завоювання та освоєння цих земель козаками [10]. У XIX столітті місто почало успішно розвиватися як торговий порт, у свою чергу, у зв'язку з експортом зерна, Одеса стала одним із важливих зовнішньоторговельних центрів країни. В умовах цього у місто стрімко ринули мігранти – греки, молдавани, вірмени, італійці, євреї та інші національності, а також кріпаки-утікачі і представники злочинного світу [11]. Такий різноманітний контингент і створив унікальне місто з неповторною культурою.

Щодо історії формування м. Дніпра, то аналіз наукових джерел дає підстави стверджувати, що історично цей населений пункт є осередком паливної, металургійної, машинобудівної, гірничорудної та хімічної промисловості. Такий стрімкий розвиток промисловості перетворив місто на потужний індустріальний центр [12]. Території сучасного м. Дніпра, з часів його заснування, заселяло чимало переселенців: німців, росіян, греків, вірмен, ромів, грузинів, шведів, поляків, євреїв, албанців, корсиканців та інших національностей. Частина іноземних поселенців асимілювала з місцевим населенням, однак росіяни, греки, волохи, поляки, німці на довгий час зберегли свої національні звичаї, традиції, одяг та культуру [13].

Специфікою становлення характеризувався Львів, який бере свій початок з 1256 року. Історично це місто відігравало важливу роль у розвитку торгових зв'язків Заходу і Сходу. Внаслідок цього м. Львів став осередком торгівлі Схід-

ної Європи та одним із найбільших міст України. Налагодженні відносини з європейськими державами сприяли розвитку в Львові різноманітних сфер трудової і виробничої діяльності, що перетворило місто на центр технічного прогресу. Саме у Львові вперше було застосовано гас і газову лампу. Згодом, у другій половині XIX ст. у зв'язку з відкриттям Бориславського родовища нафти починається розвиток нафтопереробної промисловості. На початку XX століття м. Львів займає третю позицію у світі (після США та Росії) за об'ємом видобутої нафти [14]. Щодо національного складу місцевого населення Львова, то історично склалось, що місто було засновано з переважним руським населенням. З часом тут осіли представники національних меншин, а саме: вірмени, німці, поляки, євреї, росіяни. З індустріалізацією, міське населення поповнилося українцями, урбанізованими з мешканців області [15].

Характерними історичними закономірностями появи та розвитку наділене й м. Запоріжжя. У XIX столітті Запоріжжя було звичайним провінційним містом, більшість жителів займалися землеробством, промисловою діяльністю та торгівлею. Основний етап розвитку міста розпочався з будівництва залізниці. Згодом, м. Запоріжжя стало центром борошномельної промисловості та сільськогосподарського машинобудування [16]. Варто зазначити, що при заселенні територій сучасного Запоріжжя брали участь різні національності, а саме: німці-меноніти, болгари, євреї, гагаузи, поляки, серби, греки, албанці та інші. Таке злиття культурних і господарських традицій сприяло запозиченню одним народом у іншого звичаїв, побутових навичок, окремої специфіки життя [17].

Отже, за історичним розвитком великі міста України – Київ, Харків, Одеса, Дніпро, Запоріжжя та Львів представляються як складова і невіддільна частина формального інституту «держава», з притаманною наявністю набору унікальних рис, обумовлених особливостями становлення та еволюціонування. У вирі змін історичних епох українські великі міста знаходились у складі Польщі, Росії, Литви, Австрії, Угорщини, Туреччини й т.д., а отже, формувались під впливом різного менталітету, культур, традицій, звичаїв, релігій, правових систем, що й обумовило наявність сучасних міських особливостей, які тим або іншим чином впливають на уклад життя населення, його сучасні традиції, звички, відношення до закону [18]. Тобто, у системі детермінації терористичних актів у великих містах України історичний фактор є базовим, оскільки ним обумовлюється особливості становлення та розвитку цих територіально-просторових систем, специфіка формування територіальних меж, історичні підстави виникнення різного роду проблем, що у кінцевому рахунку впливає на формування і функціонування пев-

ного типу суспільних відносин, стиля мислення і поведінки населення, рівня правосвідомості громадян, етнічної мозаїки, місцевого колориту, менталітету тощо.

Географічне положення м. Києва, Харкова, Одеси, Дніпра, Запоріжжя та Львова, безумовно, має серйозний та багатоаспектний вплив на вектор розвитку та інтенсивність усіх соціальних процесів у цих територіально-просторових системах. Варто враховувати, що на погіршення стану терористичних актів впливає й географічне розташування великих міст України відносно групи сусідніх країн (як дружніх держав, держав-партнерів, так і країн, що проводять ворожу зовнішню політику) або певних територій-осередків збройних конфліктів чи «гарячих точок» [19, с. 113]. Так, досліджувані великі міста України мають вигідне географічне становище, яке сприяє їхньому економічному розвитку. Наприклад, місто Київ, розташоване на півночі країни, на межі Полісся і лісостепу по обидва береги Дніпра в його середній течії. Територіально місто розташоване неподалік від кордону з Гомельською областю Білорусі (відстань – 221 км). Ґрунтово-кліматичні умови міста сприятливі для вирощування озимої пшениці, цукрового буряка, кукурудзи, овочів та інших сільськогосподарських культур [20]. У свою чергу, м. Одеса локалізується на північно-західному узбережжі Чорного моря, на перетині шляхів з Північної й Центральної Європи на Близький Схід й в Азію. Дане місто має помірно-континентальний клімат, з рисами субтропічного, що сприятливо впливає на розвиток туризму та інших сфер господарської діяльності. Місто Одеса розташоване на відстані близько 39 км від кордону з Молдовою, в 70 км від невідомого Придністров'я та на відстані близько 250 км від кордону з Румунією [21]. Щодо м. Харкова, то географічно місто розташоване на північному сході країни, має м'який клімат, сприятливий для городництва, садівництва і виноградарства. Територіально м. Харків знаходиться в 50 км від кордону з Росією, а також на відстані приблизно 150 км від тимчасово окупованих РФ Донецької та Луганської областей [22]. Місто Дніпро знаходиться на перетині південно-східної частини України, на обох берегах р. Дніпро, по сусідству з «гарячою точкою» – тимчасово окупованою Донецькою областю (відстань – 150 км) [23]. Тоді, як м. Львів лежить на крайньому заході країни. Крім того, м. Львів має сприятливі умови для розвитку сільського та рекреаційного господарства [24]. Зі свого боку м. Запоріжжя простягнулось у південно-східній частині України, неподалік від окупованого Донбасу (відстань – приблизно 200 км). Клімат міста є континентальним, сприятливим для розвитку сільського, рибного та іншого виду господарської діяльності [25]. Позитивним у географічному положенні м. Києва, Харкова, Одеси, Дніпра,

Запоріжжя та Львова є те, що через їх території проходять важливі транспортні комунікації, зокрема: автомобільні, залізничні, водні та повітряні шляхи, які сполучають Україну з багатьма іншими іноземними країнами.

Узагальнюючі, варто зазначити, що, на нашу думку, само собою географічні фактори не криміногенні, але мають потенціал впливу на криміногенну обстановку великих міст. Географічні умови (розташування міст, розмір територій, наближеність до кордонів, клімат, ресурсний комплекс, корисні копалини та інші природні фактори) безпосередньо визначають характер суспільного устрою міста, рівень господарського розвитку територій, а також особливості протікання економічних, соціальних та політичних процесів територіально-просторових одиниць і, навіть, фізичні та психологічні риси мешканців міст, їх здібності, схильності, темперамент.

Значний тиск на продукування терористичних актів у всіх без винятку великих містах здійснюють політичні детермінанти. Серед них доцільно виділити: політичну нестабільність; прорахунки в політиці реформування правоохоронної й судової системи; гальмування назрілих політичних процесів; розгалуженість політичної системи та наявність великої кількості політичних партій і, відповідно, слабкість місцевого самоврядування; дисбаланс функцій та повноважень гілок влади, а також неузгодженість між ними; ослаблення державного контролю за місцевими процесами, що відбуваються у суспільстві; відсутність результативного парламентського та громадського контролю за діяльністю вищих посадових осіб виконавчих органів гілки влади, у тому числі правоохоронних структур, що протидіють терористичній злочинності; відсутність системного запобігання злочинам, передбаченим ст. 258 КК України, яка виявляється у безсистемному підході до створення законодавчої бази, допущенні недоліків у формуванні та реалізації антитерористичної політики; непослідовність і неналежна наукова обґрунтованість у визначенні стратегічних напрямів запобігання терористичним актам на загальнодержавному, регіональному та місцевому рівнях.

Негативні кількісно-якісні зміни у динаміці терористичних актів у великих містах України певним чином обумовлюють геополітичні події, що розпочалась у 2014 року та досягли піку в 2022 року. Так, на перетворення України та майже усіх її міст на потенційну зону терористичних загроз вплинули передусім такі чинники, як: відкритий повномасштабний воєнний напад Росії на територію України; тимчасова окупація українських територій (площа окупованої Росією території України станом на перше півріччя 2022 року сягнула – 125 000 км²), у тому числі анексія Криму; восьмирічна участь збройних формувань РФ у терористичній діяльності; керівництво нелегальними збройними угрупованнями на Сході країни; масштабні незаконні

постачання з РФ майже всіх видів зброї до деяких окупованих районів Донецької та Луганської областей; вербування, озброєння й підготовка терористів; потужна інформаційна війна РФ проти України, використання всіх засобів спеціальної пропаганди з метою цілеспрямованого інформаційно-психологічного впливу на населення нашої держави [26, с. 158]. У результаті кривавої політики та жорстокої терористичної діяльності нашого територіального сусіда, українські громадяни піддаються довгостроковій компанії терору, культурного, духовного та фізичного знищення [27], тоді, як великі міські центри стають об'єктом геополітичних зазіхань РФ. Отже, описані фактори обумовили серйозну загрозу розхитування криміногенної обстановки та погіршили стан правопорядку, як в Україні, так і в її містах.

Практику протидії терористичним актам у великих містах України істотно ускладнює їх значні розміри та соціально-демографічні процеси. Так, місто Київ є найбільшим за площею містом та лідирує за чисельністю населення серед інших міст в Україні. Площа міста Києва становить 836 км². Станом на січень 2022 року населення м. Києва складає 2 952, 301 осіб (8 % всього населення України). Густота населення у середньому становить 3531,5 осіб/км², що значно перевищує показник середньої величини по Україні (68 осіб/км²). Місто Дніпро – друге за територіальною величиною місто в Україні – 409,7 км², з чисельністю населення – 968 502 особи (4 % всього населення України), густота населення складає 2364 особи/км². Розмір м. Харкова становить 350 км², населення – 1 421, 125 осіб (5 % всього населення України), тоді, як щільність – 4060,3 осіб/км². У свою чергу, площа м. Запоріжжя – 331 км², з чисельністю населення – 710 052 особи (густина населення у середньому становить 2145 осіб/км²). Щодо м. Одеси, то його розмір становить 162, 42 км², з чисельністю населення – 1 010, 537 осіб (щільність – 6222 особи/км²). Площа м. Львова – 149 км², населення – 717 273 особи, тоді, як густота сягає 4814 особи/км². На наш погляд, наявність великої чисельності населення на незначній площі міста призводить до поширення девіантних явищ, і зокрема – терористичних актів.

Істотною особливістю кожного із зазначених міст є багатонаціональність складу населення. За даними Всеукраїнського перепису населення у середньому на території м. Києва, Харкова, Одеси, Дніпра, Запоріжжя та Львова проживає близько 130 представників різних національностей та народів. Основними етносами України є: українці – 77,8 %; росіяни – 17,3 %; білоруси – 0,6 %; молдовани – 0,5 %; кримські татари – 0,5 %; болгари – 0,4 %; угорці – 0,3 %; румуни – 0,3 %; поляки – 0,3 %; євреї – 0,2 %; інші – 1,8 % населення [28]. Етнічний чинник, на наш погляд, за своєю дією впливає на соціально-демографічні фактори. Безперечним фактом є те, що

спільне проживання людей з різними звичаями, традиціями, побутом, мовою спілкування, навичками, менталітетом і культурою може сприяти розвитку та виникненню різноманітних конфліктів, що в подальшому веде до виникнення злочинів, у тому числі й терористичних актів.

Отже, на модифікацію параметрів і практики запобігання терористичним актам у великих містах України, на нашу думку, впливають: значна площа територій міст; велика кількість, густота та етнічний склад населення; міграційні процеси – приплив і відтік населення, як всередині країни, так і поза її межами; наслідки урбанізації – стрімкий перехід від сільського до міського способу життя, загублення взаємовідносин між людьми, неспроможність задоволення населенням власних потреб і інтересів тощо. Усе зазначене у сукупності й формує специфічне міське середовище з поширенням асоціальних явищ, у тому числі й терористичних актів.

У системі криміногенної детермінації терористичних актів у великих містах України провідну роль відводимо комплексу економічних факторів. До таких чинників можна віднести: зростання валового внутрішнього продукту, інфляцію, безробіття, бідність, дефіцит місцевого бюджету, загальний стан та територіальну організацію господарства, відсутність професійного складу населення на даній території, рівень добробуту та якості життя населення, використання трудових ресурсів території та багато іншого.

Українська економіка у цілому та місцевий економічний розвиток у територіальних громадах зокрема, постраждали у результаті повномасштабної збройної російської агресії. Зокрема, велика кількість загиблих, руйнування житла та інфраструктури, гуманітарна катастрофа величезного масштабу мають трагічні економічні наслідки. За різними прогнозами та розрахунками падіння ВВП у 2022 році складатиме від -10 до -40 %. Характерним індикатором економічного і кримінологічного благополуччя держави та її міст є показники зовнішньої економічної діяльності країни. Однак, експортні можливості значно скоротились, у зв'язку з блокуванням російським флотом українських портів, бойовими діями, що розгорнулися у східних і південних регіонах, а також масштабним логістичним колапсом. Морська логістика (62 % від загальної доларової вартості товарів, що експортувалися в 2021 році) була фактично закрита блокадою морських портів з боку Російської Федерації. Разом із тим, серйозно ускладнилися автомобільні та залізничні перевезення. Безпосередньо, через масову евакуацію утворилися автомобільні затори та черги, численні внутрішні блок-пости затримували рух товарів, у свою чергу, залізниця була перевантажена евакуаційними поїздами, залишаючи лише невеликий проміжок для комерційних

перевезень. Стрімко посилились інфляційні процеси, насамперед, індекс інфляції складав 103,1 % (станом на червень), внаслідок чого значно зросли споживчі ціни, особливо на паливо, газ та електроенергію. Сфера банківської діяльності втратила значну частину своїх активів у містах, що постраждали від війни, а також, за попередніми оцінками кількох банків, 50–70 % грошового потоку від кредитів (відсотки та погашення) [29]. Отже, зазначені економічні фактори у системі детермінації терористичних актів у великих містах України є визначальними, оскільки вони зумовлюють не лише загальну місцеву криміногенну обстановку, а й злочину поведінку окремої особи (або групи) [7, с. 388].

Впливовими чинником, що зумовлює ті або інші параметри терористичних актів у великих містах є рівень безробіття. Безробіття – явище небезпечне у багатьох відношеннях, тоді, як виключення людини зі сфери зайнятості є потрясінням, яке різко порушує її звичний спосіб життя, а також породжує почуття незахищеності й тривожності. У Міжнародній організації праці підраховували, що через війну в Україні було втрачено майже 5 млн робочих місць. На початку травня 2022 року в Державній службі зайнятості налічувалось 25,3 тисячі вакансій, що на 60% менше, ніж минулого року. Водночас, в середньому по Україні на одне вільне робоче місце претендувало 11 безробітних (у 2021 році було 6 осіб). Станом на травень 2022 року 283,4 тис. людей мали статус безробітного, що на 30 % менше, ніж минулого року. Отримували допомогу у зв'язку з безробіттям майже 245 тис. людей, що на 29 % менше, ніж у 2021 році. У загальній кількості серед зареєстрованих безробітних більше частку посідають жінку – 61 %. Найбільше безробітних зареєстрували у віці 34–44 роки та 45–55 років (29 % і 28 % відповідно), тоді як 26 % зареєстрованих безробітних були у віці до 35 років, а 17 % – понад 55 років [30]. Щодо рівня бідності українського населення, то проведене Світовим банком моделювання з використанням макроекономічних прогнозів свідчить, що частка населення з доходами нижче фактичного прожиткового мінімуму (національна межа бідності) сягає 70 % у 2022 році в порівнянні з 18 % у 2021 році [31]. Отже, не викликає сумніву те, що безробіття, а також бідність знижують якість і рівень життя населення, і тому вони є одними з основних детермінант терористичних актів у великих містах України. Дослідження продемонструвало, що 78 % осіб на момент скоєння злочину, передбаченого ст. 258 КК України за своїм соціальним статусом – безробітні. Це свідчить про те, що населення, яке не зайняте працею, а також не має стабільного доходу, соціальних гарантій або знаходиться у скрутному та напруженому положенні найактивніше впливається у кримінальне середовище.

Стан терористичних актів та їх детермінація багато в чому визначається набором нормативно-правових факторів. Так, важливими правовими чинниками терористичних актів у великих містах України є: недосконале антитерористичне законодавство; недоліки законодавчого забезпечення діяльності правоохоронних органів, наприклад: відсутність Закону України «Про запобігання і протидію злочинності» та місцевих програм антитерористичного характеру; не закріплення у КПК України норми про встановлення слідчим причин і умов конкретного злочину [32, с. 67], у тому числі й передбаченого ст. 258 КК України; неурегульовані труднощі у правозастосовній діяльності щодо відмежування терористичного акту від суміжних складів злочинів; ускладненні правотворчі процеси щодо урегулювання механізмів функціонування різних сфер діяльності, як загальнодержавному, так і на місцевому рівнях; послаблення режиму законності; поширення правового нігілізму; низька правова освіченість та правова свідомість населення, а також представників органів державної влади, місцевого самоврядування, лідерів політичних партій, організацій і рухів; недостатньо дієве внутрішньодержавне регулювання діяльності громадських об'єднань; негативні процеси у діяльності правоохоронних органів, які включають незаконні дії окремих правоохоронців, зокрема: корупцію, невиконання обов'язку щодо захисту прав і свобод людини й громадянина, недостатню результативність виконання завдання щодо виявлення, припинення та протидії терористичним актам на державному, регіональному та місцевому рівнях. Отже, нормативно-правові фактори несуть винятковий ефект на продукування терористичних актів у великих містах України.

Аналізуючи особливості детермінації терористичних актів у великих міських центрах варто звернути увагу й на організаційно-управлінські фактори. Існування цієї групи детермінант пов'язано, передусім, із недоліками діяльності правоохоронних і контролюючих органів, зокрема, щодо їх структурної побудови й організації роботи, виконання ними основних і додаткових функцій, підготовкою і розстановкою кадрів тощо. Ключовим недоліком організаційно-управлінського характеру є недосконала система відбору кандидатів на заміщення посад у структурних підрозділах правоохоронних органів [33, с. 121–122]. Як наслідок, недосконалий кадровий склад правоохоронних структур є істотним фактором вчинення злочину даної категорії у межах територіально-просторових систем.

Не останню роль у системі детермінації терористичних актів у великих містах України відіграють морально-психологічні та культурно-виховні фактори. Найчастіше до таких чинників, насамперед, відносять: пропагування у ЗМІ, Інтернеті

та комп'ютерних іграх негативних форм поведінки; демонстрацію у привабливому світлі терористів, а також звичаїв і традицій кримінального світу; романтизацію злочинної контркультури; прищеплювання психології всездозволеності та безкарності; соціальну апатію; поширення серед населення невіри щодо отримання, у разі необхідності, допомоги від влади та закону; домінацію відчуття неможливості соціальної справедливості; панування жорсткості та насильства у сім'ях, навчальних закладах різного ступеню і т.п.; нав'язування культу споживацького ставлення до життя; популяризацію жорсткості, ненависті, насильства, заздрості, знуцання над людьми; підміну цінностей; відмова державних інститутів від функції виховання особистості

та обмеження їхнього впливу на громадян заходами соціально-виховного характеру; низька правова поінформованість населення; відсутність або недостатність освітніх програм щодо антитерористичних заходів у навчальних закладах тощо [3, с. 229–232; 7, с. 283; 34, с. 68].

Таким чином, терористичні акти та їх міські особливості є результатом складної взаємодії цілого набору факторів, подій, процесів і явищ, які відбуваються у держав та суспільстві. Центральну роль у даному випадку відіграє історичний, географічний, політичний, соціально-демографічний, соціально-економічний, нормативно-правовий, організаційно-управлінський, морально-психологічний, ідеологічний та культурно-виховний фактор.

Список використаних джерел:

1. Головкін Б. М. Про детермінацію злочинності. *Часопис Київського університету права*. 2020. Вип. 1. С. 274–280.
2. Остроглядів О. І. Запобігання корисливим злочинам проти власності у великих містах Причорноморського регіону материкової України : дис. ... доктора філософії за спец. 081 «Право». ОДУВС. Одеса, 2021. 240 с.
3. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: у 3 кн. Київ: Вид. Дім «Ін Юре», 2007. Кн. 1 : Кримінологічна характеристика та запобігання вчиненню окремих видів злочинів. 424 с.
4. Шакур В. І. Урбанізація і злочинність : монографія. Київ : Вид. Укр. акад. внутр. справ, 1996. 256 с.
5. Бабенко А. М. Запобігання злочинності в регіонах України: концептуально-методологічний та праксеологічний вимір : монографія. Одеса: ОДУВС, 2014. 416 с.
6. Батиргарєєва В. С. Рецидивна злочинність в Україні: соціально- правові та кримінологічні проблеми : монографія. Харків : Право, 2009. 576 с.
7. Бабенко А. М. Регіональна злочинність в Україні: закономірності, детермінація та запобігання : дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.08. Запоріжжя, 2015. 515 с.
8. Київ: історія міста та його архітектури. URL: <https://ru.osvita.ua/vnz/reports/culture/10217/> (дата звернення: 01.08.2022).
9. Офіційний сайт Харківської міської ради. Історичний нарис. Від козачого поселення – до великого промислового, культурного і наукового центру. URL: <https://www.city.kharkov.ua/uk/o-xarkove/istoriya/istoricheskij-ocherk.html> (дата звернення: 03.08.2022).
10. Верменич Я. В. Енциклопедія історії України: Т. 7: Мі-О / ред. кол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. К. : В-во «Наукова думка», 2010. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Odesa_mst (дата звернення: 05.08.2022).
11. Забута історія Одеси: як українці впливали на розвиток міста. URL: <https://suspilne.media/232754-zabuta-istoriya-odesi-ak-ukrainci-vplivali-na-rozvitok-mista/> (дата звернення: 07.08.2022).
12. Про місто Дніпро. Сайт Український державний хіміко-технологічний університет. URL: <https://udhtu.edu.ua/pro-misto-dnipro> (дата звернення: 08.08.2022).
13. Історична довідка: Дніпропетровська обласна державна адміністрація. URL: <https://adm.dp.gov.ua/pro-oblast-dnipropetrovshina/istorichna-dovidka> (дата звернення: 09.08.2022).
14. Історія Львова. URL: <https://map.lviv.ua/statti/history.html> (дата звернення: 10.08.2022).
15. Львів: національний склад. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Львів#Національний_склад (дата звернення: 10.08.2022).
16. Історія Запоріжжя. URL: <https://101hotels.com/recreation/ukraine/zaporozhye/history> (дата звернення: 10.08.2022).
17. Сайт Запорізької обласної державної адміністрації: історія краю. URL: <https://www.zoda.gov.ua/article/58/istoriya-kraju.html> (дата звернення: 12.08.2022).
18. Історія України з давнини до початку ХХІ століття: навчальний посібник / В. Т. Британ, О. Ю. Висоцький, О. В. Михайлюк, Н. Г. Мосюкова, Л. С. Підлісна. Дніпропетровськ, 2007. 170 с.
19. Кримінологічна характеристика та запобігання злочинності у прикордонних регіонах Причорномор'я материкової України: монографія / А. М. Бабенко, В. Я. Конопельський, І. М. Чекмарьова. Харків : Право, 2019. 264 с.
20. Київ: матеріал з Вікіпедії – вільної енциклопедії. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Київ> (дата звернення: 10.08.2022).
21. Одеса: матеріал з Вікіпедії – вільної енциклопедії. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Одеса#cite_note-плоса-1 (дата звернення: 10.08.2022).
22. Харків: матеріал з Вікіпедії – вільної енциклопедії. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Харків> (дата звернення: 10.08.2022).
23. Дніпро: матеріал з Вікіпедії – вільної енциклопедії. URL: [https://uk.wikipedia.org/wiki/Дніпро_\(місто\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/Дніпро_(місто)) (дата звернення: 10.08.2022).

24. Паспорт Львівської області: сайт Львівської обласної ради. URL: <https://lvivoblrada.gov.ua/about-the-council/pasport-lvivskoji-oblasti> (дата звернення: 12.08.2022).
25. Запоріжжя: матеріал з Вікіпедії – вільної енциклопедії. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Запоріжжя> (дата звернення: 12.08.2022).
26. Оцінювання та управління ризиками у сфері протидії транснаціональній організованій злочинності в Україні: кримінологічний моніторинг; тактичний аналіз та використання відкритих джерел / І. М. Гриненко, Д. М. Прокоф'єва-Янчиленко, Б. В. Сокрут. К. : ВІТЕ, 2015. 158 с.
27. Костенко В. О. Геополітичні фактори виникнення терористичних загроз та їх наслідки для України та світу. *Вчені записки ТНУ ім. В. І. Вернадського. Серія: Державне управління*. 2018. Том 29(68), № 1. С. 218–222.
28. Ukraine: [англ.]. The World Factbook. Washington, D.C.: Central Intelligence Agency. URL: <https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/ukraine/> (дата звернення: 15.08.2022).
29. Економіка України під час війни Аналітичні записки. 2022. URL: https://ces.org.ua/wp-content/uploads/2022/04/UKR_Економіка-України-під-час-війни.pdf (дата звернення: 16.08.2022).
30. Безробіття в Україні: чому кількість офіційно безробітних зменшилася та яка буде ситуація на ринку праці після війни. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2022/06/04/statija/suspilstvo/bezrobittya-ukrayini-chomu-kilkist-oficijno-bezrobitnyx-zmenshylasya-ta-yaka-bude-sytuacziya-rynku-praczi-pislya-vijny> (дата звернення: 18.08.2022).
31. Рівень бідності в Україні через війну збільшиться до 70 %. Світовий банк. URL: <https://biz.liga.net/ua/all/novosti/uroven-bednosti-v-ukraine-iz-za-voyny-uvelichitsya-do-70-vsemirnyy-bank> (дата звернення: 18.08.2022).
32. Михалік О. І. Детермінація фальшивомонетництва в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО*. 2017. Випуск 45. Том 2. С. 64–67.
33. Мойсенко В. В. Запобігання кримінальним правопорушенням у сфері господарської діяльності в Україні : дис. ... канд. юрид. наук, 12.00.08. ПрАТ «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна Академія управління персоналом». Київ, 2021. 232 с.
34. Кримінологія : підручник / О. М. Джужа, Я. Ю. Кондратьєв, О. Г. Кулик та ін. ; за заг. ред. О. М. Джужи. Київ : Юрінком Інтер, 2002. 416 с.

**РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ ГРИЩУК ОКСАНИ ВІКТОРІВНИ
«КОНСТИТУЦІЙНІ ЦІННОСТІ: ФІЛОСОФСЬКІ ТА СУДОВІ АСПЕКТИ»¹****Костицький В. В.,**

доктор юридичних наук,
академік Національної академії правових наук України,
професор кафедри теорії та історії права та держави
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Сьогоднішнє суспільне життя характеризується високою динамікою, взагалі увесь світ перебуває у процесі змін. Постіндустріальне суспільство XXI століття все більше відрізняється від попередніх століть, соціум охопила широка стандартизація побуту, спілкування, менталітету, поведінкової культури, цінностей та навіть розвитку права, глобалізація проникає у всі сфери суспільного життя.

Цінності загалом посідають найважливіше місце в житті будь-якої людини і суспільства, проте не самі по собі, а лише на тлі системи ціннісних орієнтацій. Останні формуються під впливом домінуючих думок і поглядів у суспільстві, які знаходяться в постійному процесі історичного розвитку, опановуються людиною і відтворюються у її практичній поведінці, виступаючи своєрідними настановами – керівництвом до її дій у повсякденному житті.

Незмінними ознаками нинішніх глобалізаційних процесів залишаються вічні соціальні цінності, серед яких важливе місце посідають конституційно-правові цінності, що відображають сьогоdnішній «антропологічний бум» як у науці, так і суспільно-політичній практиці, правотворчій діяльності та реалізації права. Тому монографія проф. Оксани Грищук «Конституційні цінності: філософські та судові аспекти», яка уже витримала суспільний запит на друге видання, є не тільки значним вкладом у розвиток юридичної науки, але й відповіддю на питання, які ставить перед нами швидкозмінюване життя.

Відзначимо, що сучасні аксіологічні підходи до права на теренах України мають свою історію, яка характерна поєднанням творчих доробків радянської доби в умовах неоголошеного табу на такі дослідження, перших наукових доробків кінця XX століття та широкою палітрою загальних соціолого- і філософсько-правових та галузевих правових розвідок. В них знаходимо з'ясування соціальної цінності права, його аксіологічного змісту як надбання культури, так і дослідження права як засобу

фіксації, гарантування та забезпечення соціальних цінностей.

Право як явище багатоманітне і багатовимірне², відмінне від моралі, релігії та інших нормативних регуляторів, що існують у суспільстві, не може виявити свою роль у суспільному житті, не може виявити свою роль у загальнолюдському соціальному і культурному прогресі, як стверджував болгарський фахівець Н. Неновський³, без ціннісного підходу до його осмислення⁴. Зрозуміти соціальну цінність права означає усвідомити, розкрити його позитивну роль для особистості та суспільства, його властивості, призначення і доцільність.

Звідси, значимим є підхід авторки монографії «Конституційні цінності: філософські та судові аспекти», який започатковує розгляд досліджуваної проблематики із гносеології конституційних цінностей.

Розділяючи думку вчених, які вважають цінностями предмети, явища і їх властивості, що здатні задовольняти людські потреби, Оксана Грищук схиляється до так званого «потребового» підходу в аксіологічному дослідженні, відзначає наявність ієрархії суспільних та індивідуальних цінностей, які становлять поведінкову мотиваційну структуру людини та обумовлюють вибір вчинків. Заслуговує на увагу і класифікація аксіологічних філософських шкіл (психологізм Дж. Мілля, Х. фон Еренфельса і І. Крейбіга; ідеалістичний напрям В. Віндельбанда та Г. Ріккєрта; феноменологічний напрям М. Шеллера і Н. Гартмана; ідеалістично-реалістичний напрям Г. Мюнстберга та реалістичний підхід В. Штерна – с. 21–23), апеляція до

² Юридичний вісник України. 2011. 10–16 вересня (№ 36). С. 6; Юридичний вісник України. 2011. 17–23 вересня (№ 37). С. 6.

³ Неновски Н. Право и ценности / пер. с болг.; под ред. В. Д. Зорькина. Москва: Прогресс, 1987. С. 34.

⁴ Горобець К. В. Аксіосфера права: філософський і юридический дискурс: монографія. Одеса: Фенікс, 2013. С. 79; Костицький В. В. Право як соціальна цінність. *Проблеми законодавчого регулювання порядку розробки та прийняття нормативно-правових актів*: тези доп. та повідомл. сучасн. III Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 2–3 листоп. 2017 р.) / за заг. ред. І. Д. Шутака. Харків: Право, 2017. С. 30–32.

¹ Грищук О. В. Конституційні цінності: філософські та судові аспекти. Монографія. Видання 2-ге доопрацьоване і доповнене. Київ: Баїте, 2020. 530 с.

діяльнісного підходу М. Кагана (с. 25), який цей вчений започаткував у своїй невеликій монографії «Людська діяльність» ще у 70-ті роки ХХ століття, з'ясування природи соціальних та правових цінностей, які творять суспільний лад вільної демократії (с. 33), розгляд оцінки як передумови «появи» цінностей для людини, класифікації самих правових цінностей на нормативні, доктринальні, інституційні, поведінкові (с. 41), характеристика принципів права як вихідних правових ідей, які відображають загальнолюдські цінності та є формою відображення (напевно і нормативного закріплення) правових цінностей (с. 45, 53).

Конституційні цінності авторка відносить до різновиду правових цінностей, відзначає їх антропологічний зміст, вдало посилаючись на Т. Пейна, який писав, що «конституція не є документом уряду, а документом людей» (с. 55), не створюється, «а внаслідок нерозривності її з духом і цінностями народу виникає з нього і проголошується державою» (с. 56).

На сторінках роботи проф. Оксана Гришук розглядає історичні та судові аспекти формування уявлень про правові цінності. Значну увагу у монографії приділено дослідженню аксіолого-правових поглядів античних вчених (с. 64–71, 326, 377), праць Томи Аквінського (с. 7–73), розвитку аксіологічних ідей та ідей природного права періоду Ренесансу та Нового часу (с. 74–81, 326–328, 384–388, 409–412), трактування правових цінностей представниками німецької класичної філософії (с. 82–90, 389–396).

Варто відмітити дуже важливу ознаку монографії: проф. Оксана Гришук вибрала у якості «генеральної лінії» для дослідження проблему свободи, людської гідності, справедливості і рівності. Тут цікавим було б нагадати про одного з «батьків» соціологічної юриспруденції Євгена Ерліха, який цінність права вбачав у тому, що право виражає ідентичність правопорядку, який закріплюється на основі законів, забезпечується не примусом, а «почуттям необхідності правопорядку»⁵, та засадах справедливості, що проф. Оксана Гришук ілюструє через ідею соціальної солідарності як основи ліберальної ідеології сучасного життя. На утвердження такого підходу

наголошували французькі вчені О. Конт, Е. Дюркгайм і Л. Дюгі, характеризуючи цінність права як таку, що є відображенням «колективної свідомості» та усвідомлення необхідності утвердження соціальної справедливості, досягнення гармонії всіх суспільних відносин і благополуччя в суспільстві. Такий підхід відповідає, на думку авторки, положенням «Гуманістичного маніфесту 2000: Заклик до нового планетарного гуманізму» (с. 250).

Також одним із важливих надбань рецензованої роботи є аналіз аксіоло-правової проблематики у контексті судових аспектів, матеріалів Європейського Суду з Прав Людини, конституційних судів ряду держав. Нагадаємо, що у представників концепції реалізму (К. Ллевеллін, Дж. Френк, Н.Б. Кардозо) цінність права розкривалася через якраз вирішення конкретних справ у дусі суспільної користі та спрямування практики вирішення спорів на досягнення моральних ідеалів (добра, справедливості тощо)⁶. За таких умов маємо можливість говорити, що право є найвищою соціальною цінністю, але тільки тоді, коли його норми і принципи втілюються в життя, реалізуються в діях суб'єктів суспільних відносин⁷, у тому числі і в судовій практиці. Саме такий висновок можна зробити на основі вивчення рецензованої монографії.

Звичайно, ця робота, як і усяка науково-дослідна праця, не позбавлена дискусійних проблем, потребувала б ширшого аналізу судової практики. Ці проблеми варто обговорювати на відповідних конференціях чи «круглих столах», шляхом презентацій публікацій даної тематики.

За загальним висновком, монографія проф. Оксани Гришук «Конституційні цінності: філософські та судові аспекти» може бути корисною як вченим і студентам, так і політикам та суддям, працівникам інших органів державної і самоврядної влади, є значним внеском у соціолого-правове та філософське опрацювання ціннісних проблем сучасної науки, дослідження соціальних цінностей та їх відображення у праві, формування конституційних цінностей, у яких акумулюються ідеї справедливості, рівності, свободи і солідарності, тобто тих цінностей, на яких будується і живе нинішня цивілізація.

⁵ Костицький В. В. Соціологія права : (науково-теоретична спадщина Євгена Ерліха і проблеми розвитку сучасної науки) (видання друге) / Василь Костицький, Ольга Кобан ; Ін-т законодавчих передбачень і правової експертизи. Київ : Коло, 2016. 256 с.

⁶ Ковальчук О. М. Цінність права в соціологічному підході до праворозуміння / О. М. Ковальчук, В. О. Хаврук. *Часопис Київського університету права*. 2012. № 2. С. 15–18.

⁷ Общая теория права и государства : учебник / под. общ. ред. В.С. Нерсесянца. Москва : НОРМА – ИНФРАМ, 2001. С. 416.

НОТАТКИ

Наукове видання

СОЦІОЛОГІЯ ПРАВА

науково-практичний журнал

Випуск 3–4 (42–43)

Журнал видається за сприянням:

*Національної академії правових наук України,
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого,
Державного університету інфраструктури і технологій,
Інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка,
Асоціації українських правників, Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ,
Одеського державного університету внутрішніх справ*

Коректура – *Н.С. Ігнатова*
Комп'ютерна верстка – *А.О. Марєєва*

Формат 60x84/8. Гарнітура Arial.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум. друк. арк. 11,63.
Замов. 0123/058. Наклад 300 прим.

Видавничий дім «Гельветика»
65101, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1
Телефон +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.

Scientific publication

SOCIOLOGY OF LAW

scientific and practical journal

Issue 3–4 (42–43)

The journal is published under the auspices
of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine,
Yaroslav Mudryi National Law University, State University of Infrastructure and Technologies,
Institute of Law of Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukrainian Bar Association,
Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs,
and Odesa State University of Internal Affairs

Proofreading – *N.S. Ihnatova*
Desktop publishing – *A.O. Marieieva*

Format 60×84/8. Arial Font.
Offset. Digital printing. Conventional printed sheet 11,63.
Order № 0123/058. Edition of 300 copies.

Publishing House “Helvetica”
65101, Odesa, Inglezi str., 6/1
Phone +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Certificate of publishing entity
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.